

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ,

καταγραφή και αρχιτεκτονική ανάλυση

ενός ξεχασμένου πολιτιστικού πλούτου

ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ_ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ_ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ_ΚΥΡΛΗ ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ_ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΛΗΜΗΣ ΑΣΛΑΝΙΔΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α' ΜΕΡΟΣ
ΒΥΡΣΟΔΕΨΙΑ ΚΑΙ ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ

- α.1 ΟΡΟΛΟΓΙΑ
 - ΒΥΡΣΟΔΕΨΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΑ
- α.2
 - ΒΥΡΣΟΔΕΨΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΚΒΙΟΜΗΧΑΝΙΣΗ_ΑΠΟΒΙΟ ΜΗΧΑΝΙΣΗ
- α.3 ΣΕΙΡΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ
- α.4 ΚΑΤΕΡΓΑΣΙΑ
- α.5 ΧΩΡΟΘΕΤΗΣΗ
- α.6 ΜΟΡΦΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ

Β' ΜΕΡΟΣ
ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ
ΑΝΑΛΥΣΗ ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΩΝ

- ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ
 - β.1 ΡΕΘΥΜΝΟ ΧΑΝΙΑ ΗΡΑΚΛΕΙΟ
- ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ
 - β.2 ΧΙΟΣ ΣΥΡΟΣ ΣΑΜΟΣ ΛΕΣΒΟΣ ΝΑΞΟΣ_ΠΑΡΟΣ_ΤΗΝΟΣ_ΡΟΔΟΣ_ΣΥΜΗ_ΚΩΣ ΚΑΡΠΑΘΟΣ
- ΣΤΟ ΙΟΝΙΟ
 - β.3 ΚΕΡΚΥΡΑ_ΛΕΥΚΑΔΑ ΚΕΦΑΛΟΝΙΑ_ΖΑΚΥΝΘΟΣ

ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ

- β.4 ΔΗΜΗΤΣΑΝΑ ΖΑΤΟΥΝΑ ΑΝΑΒΡΥΤΗ ΜΥΣΤΡΑΣ_ΣΠΑΡΤΗ_ΑΔΡΙΤΣΑΙΝΑ ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑ ΝΑΥΠΛΙΟ_ΑΡΓΟΣ ΚΟΡΙΝΘΟΣ_ΠΑΤΡΑ_ΑΙΓΙΟ ΚΑΛΑΜΑΤΑ_ΤΡΙΠΟΛΗ

ΣΤΗ ΣΤΕΡΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

- β.5 ΑΜΦΙΣΣΑ ΑΤΤΙΚΗ ΧΑΛΚΙΔΑ ΑΓΡΙΝΙΟ

ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ

- β.6 ΙΩΑΝΝΙΝΑ ΑΡΤΑ

ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ

- β.7 ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ ΒΟΛΟΣ ΛΑΡΙΣΑ

ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

- β.8 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΚΑΣΤΟΡΙΑ ΚΟΖΑΝΗ_ΛΙΤΟΧΩΡΟ ΕΔΕΣΣΑ_ΒΕΡΟΙΑ ΔΡΑΜΑ_ΚΙΛΚΙΣ

ΣΤΗ ΘΡΑΚΗ

- β.9 ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟ_ΚΟΜΟΤΗΝΗ_ΞΑΝΘΗ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

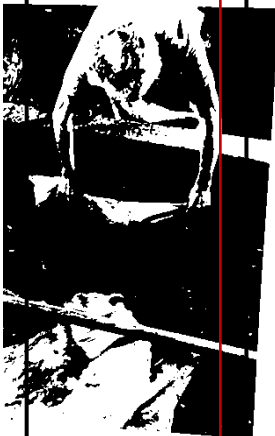
ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Η τέχνη της βυρσοδεψίας ήταν από τους σημαντικότερους κλάδους της προβιομηχανικής και βιομηχανικής παραγωγής στην Ελλάδα, συνδέοντας άμεσα τον πρωτογενή τομέα με την μεταποίηση και το εμπόριο. Το χωρικό αποτύπωμα αυτής της τέχνης αποτελούσαν **τα βυρσοδεψεία**, η παρουσία των οποίων εντοπίζεται από την αρχαιότητα, και συνεχίζεται ανά τους αιώνες μέχρι το τέλος τους, κατά τα τέλη του 20^{ου} αιώνα.

Οι εγκαταστάσεις αυτές εντοπίζονται σε μεγάλο μέρος του ελληνικού χώρου, και πιο **συγκεκριμένα σχεδόν σε όλες τις πόλεις τις Ελλάδας**, με τη διαφορά πως κάποιες οργανώθηκαν ως βιοτεχνίες μικρής κλίμακας, ενώ άλλες εξελίχθηκαν ως μεγάλα βιομηχανικά κέντρα ευρείας εμβέλειας. Τα μεγάλα βιομηχανικά κέντρα εντοπίστηκαν σε νησιά του Αιγαίου, στην Κρήτη και σε μεγαλουπόλεις όπως η Αθήνα, η Θεσσαλονίκη, ο Βόλος και η Πάτρα. Αυτό που είχαν κοινό τα βυρσοδεψεία σε όλες αυτές τις περιοχές του ελλαδικού χώρου ανεξαρτήτως αν λειτουργούσαν ως βιοτεχνίες ή βιομηχανίες, ήταν η χωροθέτησή τους, καθώς πάντοτε βρίσκονταν σε εξάρτηση με το νερό, είτε της θάλασσας, είτε των ποταμών, πηγών, ακόμη και λιμνών.

Στόχος της εργασίας, είναι η διατήρηση και ανάδειξη του αρχιτεκτονικού και πολιτισμικού αποθέματος των βυρσοδεψείων, μέσω της καταγραφής και της αρχιτεκτονικής ανάλυσής τους. Μέσω της καταγραφής αυτής τα κτίρια μελετήθηκαν τόσο χρονικά ανά τους αιώνες, όσο και χωρικά σε όλες τις περιοχές της Ελλάδας. Τα στοιχεία που προέκυψαν χαρτογραφήθηκαν και συστηματοποιήθηκαν, ώστε να υπολογιστεί με ακρίβεια ο αριθμός τους ανά διάφορες χρονικές περιόδους, αλλά και να εντοπιστούν οι ομοιότητες και διαφορές των κτιρίων, που θα διαμορφώσουν σε ευρεία κλίμακα τον αρχιτεκτονικό τους χαρακτήρα. Η χαρτογράφηση των κτιρίων αυτών ως βιοτεχνικές αλλά και βιομηχανικές μονάδες, ανέδειξε πως ήταν εγκατεστημένες σε 69 περιοχές της Ελλάδας, στις οποίες καταγράφηκαν 260 διασωζόμενα βυρσοδεψεία. Από αυτά, τα 80 εξετάστηκαν διεξοδικά ως μεμονωμένα κτίσματα, ενώ τα 180 μελετήθηκαν ως κτιριακά σύνολα με κοινά τυπολογικά χαρακτηριστικά.

Ο αριθμός των 260 βυρσοδεψείων που καταγράφηκε ανήκει μόνο στο 35% των μονάδων που λειτουργούσαν μέχρι το 1950. Στο υπόλοιπο 65% ανήκουν τα κτίρια που δεν διασώζονται, καθώς είτε κατεδαφίστηκαν, είτε άλλαξαν χρήση και αλλοιώθηκε η μορφή τους. Αυτό αποδεικνύει πως το μεγαλύτερο κτιριακό απόθεμα των βυρσοδεψείων έχει χαθεί και συνεχίζει να χάνεται, αφού τα περισσότερα κτίρια που διασώζονται είναι σε ερειπιώδη κατάσταση και ελάχιστα έχουν αποκατασταθεί.

Η ελληνική λέξη βυρσοδεψία είναι σύνθετη και προέρχεται από το ουσιαστικό της αρχαίας ελληνικής **‘βύρσα’** που σημαίνει **‘δέρμα ζώου’** και το ρήμα **‘δέφω’** που σημαίνει **‘μαλακώνω κάτι με τα χέρια’**.¹(Ι.Τριανταφυλλίδη,2018) Για τον 19ο αιώνα στην Ευρώπη υπάρχει ένας διαχωρισμός στον όρο ανάλογα με την κατεργασία. Συγκεκριμένα αναφερόμαστε στον όρο **‘βυρσοδεψία’** ως την τέχνη της κατεργασίας των λεπτών δερμάτων, ενώ στον όρο **‘σκυτοδεψία’** ως την τέχνη της κατεργασίας των χονδρών δερμάτων. Η πρώτη λέγεται στα γαλλικά **‘chamoiserie’** και η δεύτερη **‘tannerie’**.²(Κορνηλία Ζαρκιά,1997)

Στην Ασία όμως, όπως για παράδειγμα στην Τουρκία, συμπεριλαμβάνονται και οι δύο ορισμοί σε έναν, σε αυτόν που αφορά την **τέχνη των ταμπάκηδων**. Έτσι αναφερόμαστε γενικά στις λέξεις **‘ταμπάκης’** (ο τεχνίτης) και **‘ταμπάκικο’** (το εργαστήριο), όπου έχουν ρίζες στην τούρκικη γλώσσα, καθώς προέρχονται από την λέξη **"tabak"** που σημαίνει βυρσοδέψης. Το βυρσοδεψείο στα τούρκικα ονομάζεται **‘tabakhane’** (ταμπαχανέ), είναι σύνθετη λέξη καθώς προέρχεται από το **‘tabak’** που σημαίνει βυρσοδέψης, και την κατάληξη **"-hane"**, περσικής προέλευσης, που σημαίνει **‘σπίτι’** ή **‘χώρος’**.¹ (Ι.Τριανταφυλλίδη,2018) Συνεπώς η λέξη ταμπαχανέ δηλώνει το σπίτι ή χώρο του βυρσοδέψη, δηλαδή το εργαστήριο κατεργασίας δερμάτων.

Οι λέξεις **tabak** , **tabakhane** έχουν ακόμη βαθύτερες ρίζες στην **αραβική γλώσσα** από τη ρίζα (د-ب-غ) **d-b-gh** , η οποία αφορά την κατεργασία δέρματος. Συγκεκριμένα πηγάζουν από το ρήμα (دبغ) **dabağa** , που σημαίνει κατεργάζομαι δέρμα και το ουσιαστικό (دبّاغ) **dabbāgh** που σημαίνει βυρσοδέψης. Ο όρος **tabakhane** χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία για να δηλώσει οργανωμένους χώρους επεξεργασίας δερμάτων, και ενίοτε ολόκληρες συνοικίες, ονομαζόμενες ως **"tabakhane mahallesi"** γειτονιές βυρσοδεψείων.³ (Wehr Hans, 1994.)

Σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας λόγω της πολυετούς Οθωμανικής κυριαρχίας, για τα βυρσοδεψεία επικράτησε ο οθωμανικής προέλευσης όρος **‘ταμπάκικα’**. Έτσι για παράδειγμα στην Κρήτη έχουμε τα ταμπακαριά, στα υπόλοιπα νησιά και στην ηπειρωτική Ελλάδα έχουμε τα ταμπάκικα, στη Λάρισα τον ταμπάχανα, και στην Ξάνθη και στην Κοζάνη κ.α. τα ταμπάχανα.

Η ΒΥΡΣΟΔΕΨΙΑ ΚΑΤ' ΑΝΤΙΚΡΙΝΟΝ

Η βυρσοδεψία ως πρακτική είναι μία από τις αρχαιότερες πρακτικές στον κόσμο η οποία ανακαλύφθηκε στην αρχή συμπτωματικά, αλλά έπειτα εξελίχθηκε σε επιστήμη συνειδητά. Ξεκίνησε όταν ο πρωτόγονος άνθρωπος συνειδητοποίησε ότι η αξία ενός ζώου δεν περιορίζεται μόνο στο ότι προσφέρει τροφή. Οι προϊστορικοί άνθρωποι χρησιμοποιούσαν τις δορές μεγάλων θηλαστικών αρχικά για ρουχισμό και έπειτα για τις σκηνές και τις καλύβες τους, καθώς έτσι προστατεύονταν από τις δυσμενείς καιρικές συνθήκες. Όμως, λόγω του το ότι η δορά ενός ζώου όταν παραμένει ακατέργαστη, αρχίζει να σαπίζει, να φθείρεται και να μυρίζει, οι πρόγονοί μας βρήκαν τρόπους να σταματήσουν αυτή τη φυσική διαδικασία, έτσι ώστε το δέρμα να μην αχρηστεύεται σύντομα.

Πρώτον, ο προϊστορικός άνθρωπος παρατήρησε πως όταν το ακατέργαστο δέρμα έμενε στον ήλιο για λίγες μέρες, γινόταν άκαμπτο και σκληρό, αλλά η ενοχλητική οσμή εξαφανιζόταν, γι' αυτό και αρχικά ξεκίνησε να κρεμά τα δέρματα στον ήλιο. Δεύτερον, ανακάλυψε πως ο καπνός της φωτιάς διατηρούσε τα δέρματα και αύξανε την αντοχή τους στα στοιχεία της φύσης, οπότε και άρχισε να τα κατεργάζεται με καπνό. Συγκεκριμένα οι ιθαγενείς της Αμερικής χρησιμοποιούσαν εκτενώς τη μέθοδο αυτή για τις σκηνές τους, η οποία εξακολουθεί να είναι και σήμερα δημοφιλής σε ορισμένα μέρη της Κίνας.

Τρίτον και πολύ βασικό σημείο ήταν η εφεύρεση της φυτικής κατεργασίας. Ξεκίνησε πιθανά όταν τα δέρματα τοποθετούνταν σε μία περιοχή με νερό περιτριγυρισμένη από δέντρα και έρχονταν σε επαφή με φύλλα και άλλα στοιχεία, που συμπτωματικά κατεργάζονταν το δέρμα με φυσικό τρόπο. Αυτό το είδος επεξεργασίας κυριάρχησε στη βιομηχανία δέρματος μέχρι τον 19ο αιώνα.² (Κορνηλία Ζαρκιά, 1997)

Η Ελλάδα, τόπος κτηνοτροφικός, ανέπτυξε με επιτυχία όλους τους κλάδους του δέρματος και σε όλες τις εποχές. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά κατά τον 2ο αιώνα π.Χ για τους Οζολούς Λοκρούς, που κατοικούσαν μεταξύ Άμφισσας και Ναυπάκτου: «Επειδή δεν ήξεραν ακόμη να υφαίνουν ενδύματα, χρησιμοποιούσαν για να προφυλάγονται από το κρύο ακατέργαστα δέρματα ζώων...»⁴ (Παυσανίας, 1994) Οι παλαιότερες γραπτές μαρτυρίες στην Ελλάδα για την κατασκευή προϊόντων από δέρμα απαντώνται σε έργα του Ομήρου και του Ησιόδου. Συγκεκριμένα ο Όμηρος παρουσιάζει τον Αίαντα τον Λοκρό να κρατάει ασπίδα φτιαγμένη από 7 επάλληλα δέρματα βοδιών και ένα φύλλο χαλκού, έργο του φημισμένου βυρσοδέψη Τυχίου.⁵ (Όμηρος, 2007)

Την ίδια τεχνική χρησιμοποιεί και ο Ήφαιστος για την περίφημη ασπίδα του Αχιλλέα, από ότι πληροφορούμαστε πάλι από την Ιλιάδα. Ο Όμηρος αναφέρει πως όταν ο Οδυσσέας επιστρέφει στην πατρίδα του, βρίσκει βοσκό του Εύμαιο να κατασκευάζει πέδιλα από δέρμα, ⁶(Όμηρος, 1997) και ο Ησίοδος συμβουλεύει για την αντιμετώπιση του χειμώνα την κατασκευή πεδίων από δέρμα βοδιού και κάπας από δέρματα κατσικιών. ⁷(Ησίοδος, 1989)

ΜΕΘΟΔΟΙ ΚΑΤΕΡΓΑΣΙΑΣ ΔΕΡΜΑΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Οι πρώτες αποσπασματικά σωζόμενες μαρτυρίες για τις μεθόδους κατεργασίας δερμάτων επιτρέπουν να εικάσουμε ότι αυτές ήταν παρόμοιες με τις παραδοσιακές μεθόδους που εφαρμόζονταν μέχρι πρόσφατα. Η αναφορά στον Πλούτο του Αριστοφάνη, ότι κάποιος πλένει δορές προβάτων, παραπέμπει στο πλύσιμο των δορών των ζώων, και ότι τα δέρματα τοποθετούνταν πάνω σε πάγκους για τον καθαρισμό τους από τις τρίχες και τα υπολείμματα της σάρκας. ⁸(Αριστοφάνης, 1992) Κατα τη διαδικασία της δέψης εφαρμόζονταν μέθοδοι αντίστοιχοι των παραδοσιακών, η στύψη σε διάλυμα με αλάτι, η χρήση λαδιού ώστε τα δέρματα όταν μαλακώσουν να έχουν μεγαλύτερες αντοχές ⁹(Λουκιανός, 2003). Τέλος, για το βάψιμο των δερμάτων χρησιμοποιούνταν φυσικές ουσίες από φλοιούς δέντρων, όπως του πεύκου, της ροδιάς, της βελανιδιάς. ¹⁰(Θεόφραστος, 2005)

Η αποκάλυψη στην Πομπηία των οικοδομικών λειψάνων ενός βυρσοδεψείου, τεκμηριώνει ότι οι χώροι λειτουργίας των βυρσοδεψείων κατά την αρχαιότητα ήταν παρόμοιοι με εκείνους των σύγχρονων βιοτεχνικών εγκαταστάσεων. Οι κυκλικοί και επιμήκεις λάκκοι που αποκαλύφθηκαν στο βυρσοδεψείο της Πομπηίας πρέπει να χρησιμοποιούνταν για την εκβάπτιση των δορών στις δεψικές ύλες, που διατηρούνταν σε πήλινα αγγεία και σωλήνων διοχετεύονταν στους λάκκους. Στον ίδιο χώρο βρέθηκαν λεπίδες και εργαλεία, που χρησιμοποιούνταν για το καθαρισμό του δέρματος από τα υπολείμματα τριχών, κρέατος και λίπους και για την κοπή του δέρματος.

Τέλος, η κατεργασία του δέρματος προκαλούσε τέτοια δυσοσμία, ώστε στην Αθήνα κατά την αρχαιότητα, τα βυρσοδεψεία έπρεπε να βρίσκονται έξω από την πόλη. Σύμφωνα μάλιστα με ιερό νόμο του 440-430 π.Χ απαγορεύονταν στους βυρσοδέψες να κατεργάζονται δέρματα και να χύνουν τα λύματα της κατεργασίας τους στον Ιλισό. Μεγάλη περιφρόνηση, σχεδόν απέχθεια, έτρεφαν οι Αθηναίοι πολίτες για τους βυρσοδέψες, αλλά και για τους υποδηματοποιούς. (σκυτείς) ²(Κορνηλία Ζαρκιά, 1997)

Η ΒΥΡΣΟΔΕΨΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Κατά τους βυζαντινούς χρόνους η κατεργασία του δέρματος, τα επαγγέλματα και οι συντεχνίες που αυτή συνεπάγεται, η παραγωγή δερμάτινων προϊόντων, η εμπορία και η ευρύτατη χρήση τους, **αποκτούν μεγάλη σπουδαιότητα**. Για τη βυρσοδεψία και το εμπόριο δερμάτων, κατά τα υστερορωμαϊκά, πρωτοβυζαντινά και μεσοβυζαντινά χρόνια, παρά τη διαδεδομένη χρήση τους στο στρατό και τον καθημερινό βίο, ελάχιστες μαρτυρίες διαθέτουμε, ωστόσο μαρτυρούνται βυρσοδεψεία σε μοναστικά κέντρα της Αιγύπτου. Τότε, οι κυρίως κτηνοτροφικές περιοχές της βόρειας Βαλκανικής και της Μικράς Ασίας προμήθευαν τους βυζαντινούς με δέρματα.

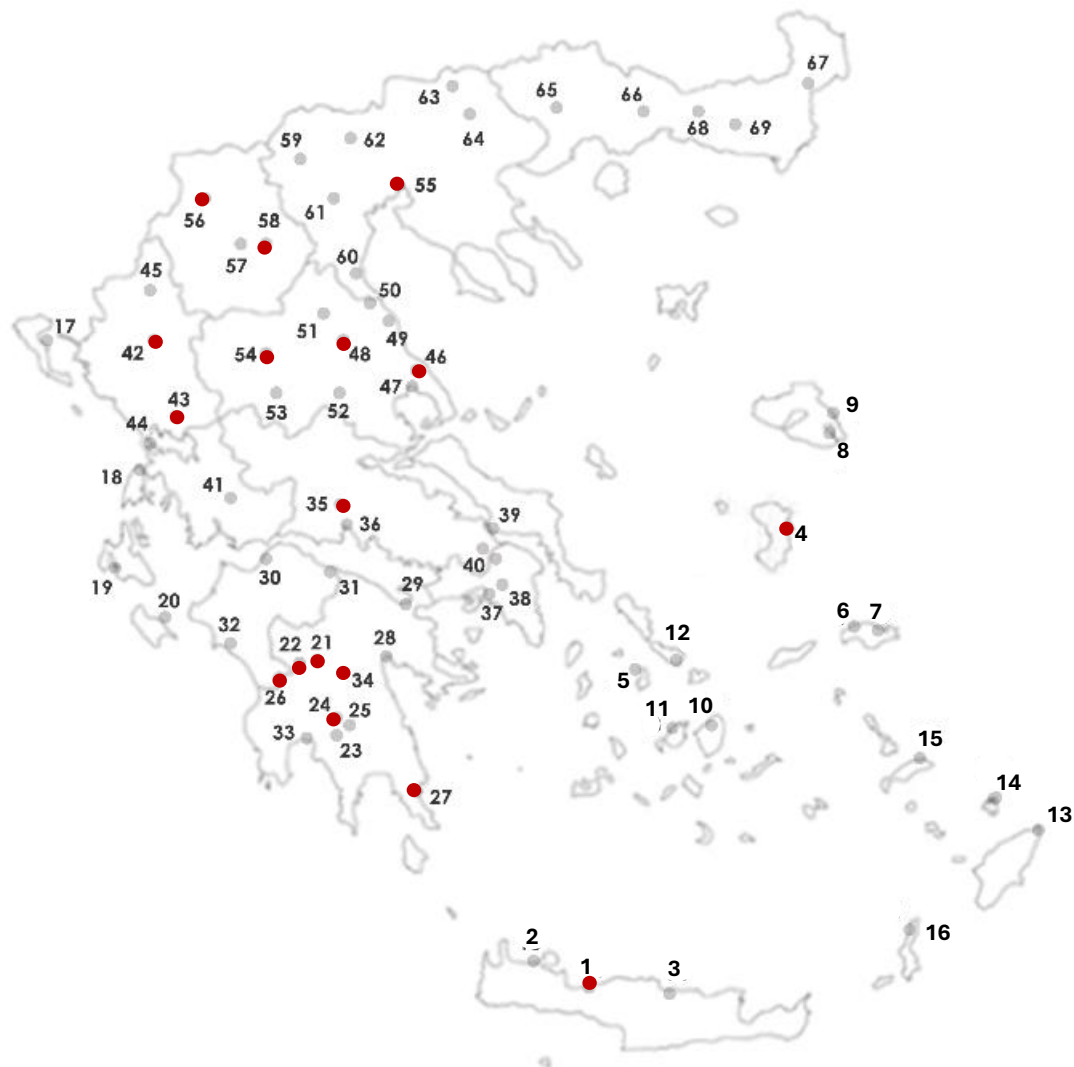
Οι Βυζαντινοί προμηθεύονταν επίσης δέρματα από τους βόρειους γείτονές τους στον Εύξεινο Πόντο. Στα υστεροβυζαντινά χρόνια το εμπόριο και η κατεργασία δερμάτων τονώθηκε, και συνέχισε να αποτελεί βασικό στοιχείο της οικονομικής ζωής της αυτοκρατορίας, ιδιαίτερα της Κωνσταντινούπολης. Μια ειδική χρήση γνωστή ήδη από την αρχαιότητα, η οποία χρησιμοποιείται ακόμη και μετά την υιοθέτηση του χαρτιού από τους Βυζαντινούς, αποτελούν οι **περγαμηνές**. Επίσης οι χαρτοποιοί που αναφέρονται στην Πελοπόννησο του 10ου αιώνα θεωρείται πλέον βέβαιο ότι κατασκεύαζαν περγαμηνές, και πιθανότατα να συνδέονταν κατά τα μεσοβυζαντινά χρόνια με τα εργαστήρια βυρσοδεψών στην Πάτρα, την Κόρινθο και τη Σπάρτη.²(Κορνηλία Ζαρκιά,1997)

Η ΒΥΡΣΟΔΕΨΙΑ ΣΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

Στο Μεσαίωνα μέχρι το τέλος του 17ου αιώνα δεν σημειώθηκαν πολλές αλλαγές στην επεξεργασία του δέρματος. Η πρόοδος όμως της τεχνολογίας και της χημείας κατά τον 19ο αιώνα έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο, καθώς ανέπτυξε τον κλάδο με χημικές μεθόδους, όπως η κατεργασία με χρώμιο. Έτσι, από τις πρακτικές μιας αγροτικής τέχνης που χρησιμοποιούνταν για την κάλυψη βασικών αναγκών, η βυρσοδεψία αναπτύχθηκε από οικοτεχνία σε βιοτεχνία και έπειτα σε σύγχρονη βιομηχανία. Σε αυτό συνέβαλαν φυσικά και τα ειδικά μηχανήματα κατεργασίας, όπου αντικατέστησαν τις χειρωνακτικές μεθόδους, και άλλαξαν τόσο τη σειρά των εργασιών, όσο και τη χωροθέτηση των χώρων.

Η ΒΥΡΣΟΔΕΨΙΑ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

Κατά την Οθωμανική Αυτοκρατορία η κατεργασία των δερμάτων εξελίχθηκε ακόμη περισσότερο ενώ πλέον δημιουργήθηκαν βυρσοδεψικά κέντρα στον ελλαδικό χώρο με σημαντικές εμπορικές συναλλαγές στα Βαλκάνια, τις παραδουνάβιες περιοχές, τη Μικρά Ασία, τη Ρωσία και τη Δύση. Τέτοιες περιοχές είναι η Κρήτη, η Χίος, πολλές περιοχές της Πελοποννήσου, τα Ιωάννινα, η Δημητσάνα, η Λάρισα, η Θεσσαλονίκη, η Ξάνθη κ.α. Συνολικά από την έρευνα αυτή **προέκυψε πως έως το 1.800 δραστηριοποιούνταν έως και 220 βυρσοδεψεία σε 15 περίπου περιοχές της Ελλάδας.**

έως το

ΡΕΘΥΜΝΟ	1
ΧΙΟΣ	4
ΔΗΜΗΤΣΑΝΑ	21
ΖΑΤΟΥΝΑ	22
ΜΥΣΤΡΑΣ	24
ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑ	27
ΤΡΙΠΟΛΗ	34
ΑΜΦΙΣΣΑ	35
ΙΩΑΝΝΙΝΑ	42
ΑΡΤΑ	43
ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ	46
ΛΑΡΙΣΣΑ	48
ΤΡΙΚΑΛΑ	54
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	55
ΚΑΣΤΟΡΙΑ	56
ΚΟΖΑΝΗ	58

220 βυρσοδεψεία

1800

έως 10
έως 10
έως 3
έως 5
έως 4
έως 4
έως 10
έως 10
έως 5
έως 6
έως 5
έως 6
έως 10
έως 100
έως 10
έως 15

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

1800

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

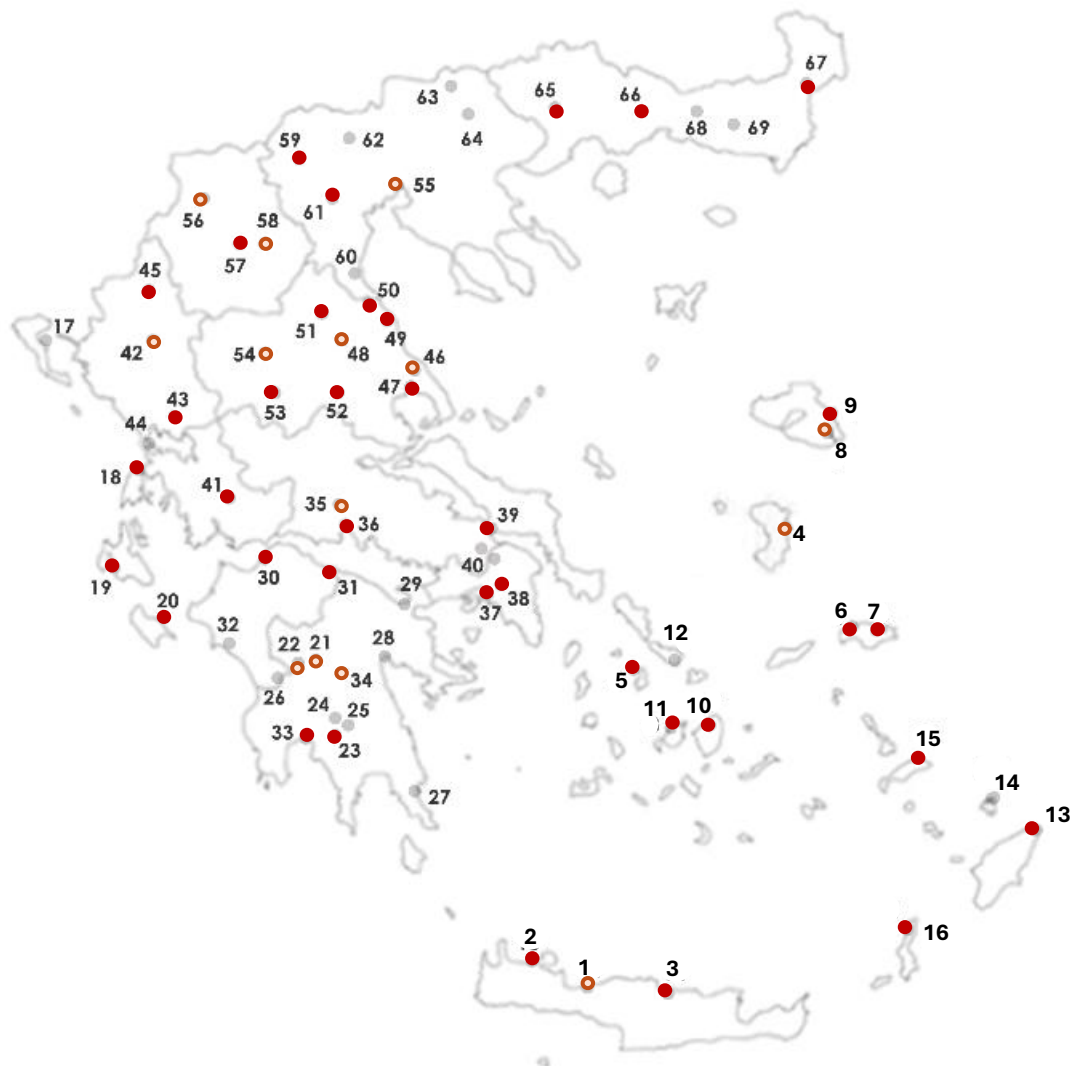
Η ΒΥΡΣΟΔΕΨΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ 1800-1890

Η βυρσοδεψία στην Ελλάδα καθώς ήταν ανεπτυγμένη έως το 1.800 με παραδοσιακές χειρωνακτικές μεθόδους, συνέχισε να αναπτύσσεται με σταθερούς ρυθμούς έως το 1830. Έως τότε τα βυρσοδεψεία λειτουργούσαν ως οικογενειακές επιχειρήσεις, είτε ως οικοτεχνίες, είτε ως μικρές βιοτεχνίες και απασχολούσαν κυρίως 2-3 άτομα. Μία σημαντική αλλαγή έρχεται όταν ο Εμμ. Σαλούστρος από την Κρήτη και ο Π. Καλουτάς από τη Χίο ιδρύουν το 1827 και το 1830 τα πρώτα βυρσοδεψεία της Σύρου. Αυτά ήταν οι πρώτες σύγχρονες μονάδες στην Ελλάδα, στον χώρο της βυρσοδεψίας καθώς το 1856 εισάγουν τις πρώτες ατμομηχανές που χρησιμοποιήθηκαν για την άλεση των δεψικών υλικών, αντικαθιστώντας τους ανεμόμυλους και τους ιπποκίνητους μύλους των προηγούμενων χρόνων. Παρομοίως στη Χαλκίδα ο Εμμ. Αναστασίου με καταγωγή από τη Σάμο ιδρύει την πρώτη βιομηχανία στη Χαλκίδα το 1840, όπου εισήγαγε τότε και μηχανές. Τον ίδιο δρόμο ακολούθησε και η Σάμος με τον Υψηλάντη να εισάγει το 1860 ατμομηχανή και μύλο επεξεργασίας δεψικών υλικών.

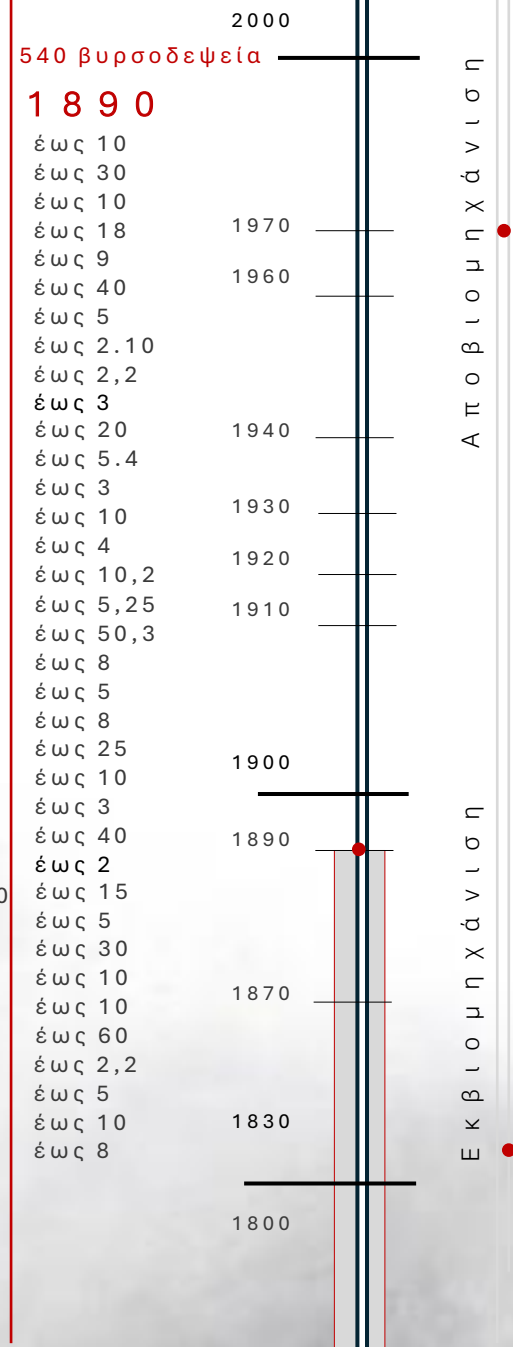
Έτσι σιγά σιγά και τα υπόλοιπα βυρσοδεψεία της Ελλάδας ξεκινούν την πορεία προς την εκβιομηχάνιση. Η πορεία αυτή όμως υπήρξε αργή, καθώς ως το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο η βυρσοδεψική βιομηχανία ήταν ένας συνδυασμός χειρωνακτικών, πρωτοβιομηχανικών και αμιγώς βιομηχανικών διαδικασιών παραγωγής.

Το άλμα από το παραδοσιακό ταμπάκικο στο βυρσοδεψικό εργοστάσιο στον ελληνικό 19ο αιώνα, έγινε δυνατό με την κατάκτηση εξωτερικών αγορών και την εισαγωγή νέου τύπου δερμάτων, διαφορετικών σε απαιτήσεις. Από το τέλος του 19ου αιώνα, νέα βυρσοδεψικά εργοστάσια εγκαταστάθηκαν σε αρκετές πόλεις-λιμάνια και ορισμένα από τα παλαιότερα άρχισαν να εκμηχανίζονται. Έτσι και στην Αθήνα το 1880 ιδρύθηκε το πρώτο βυρσοδεψικό εργοστάσιο στο Φάληρο (του οίκου Θεολόγη, έπειτα Κωνσταντινών & Κοντόζη) και το 1890 το βυρσοδεψείο του Θ. Μιχαλινού (έπειτα Μαυράκη) στη Δραπετσώνα.² (Κορνηλία Ζαρκιά, 1997)

Για τα κτίρια των βυρσοδεψείων μέχρι το 1890 δεν έχουμε εικόνες που να μας υποδεικνύουν τη μορφή και το μέγεθός τους, καθώς οι πρώτες ΚΑΡΤ ΠΟΣΤΑΛ κυκλοφόρησαν το 1869 από τα ταχυδρομεία της Αυστροουγγαρίας.¹¹ (Ντίνος Θ. Κόγιας, 1999) Οι πρώτες ΚΑΡΤ ΠΟΣΤΑΛ κυκλοφόρησαν και κάποια χρόνια αργότερα και στην Ελλάδα, αλλά τότε ακόμη και οι ιδιοκτήτες δεν θεωρούσαν τα βυρσοδεψεία τόσο αξιόλογα κτίρια ώστε να τα αποτυπώσουν σε καρτ ποστάλ. Αυτό ίσως οφειλόταν στις συνθήκες λειτουργίας των βυρσοδεψείων καθώς ενοχλούσαν τους κατοίκους λόγω οσμής και αποβλήτων, και σε συγκεκριμένες περιοχές έχουν μεταφέρει και θανατηφόρες ασθένειες, συγκαταλέγοντάς τα μέχρι σήμερα ως κτίρια βαριάς και ρυπαίνουσας βιομηχανίας.

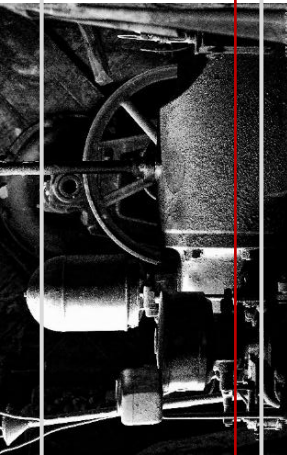

έως το		
ΡΕΘΥΜΝΟ	1	έως 10
ΧΑΝΙΑ	2	έως 30
ΗΡΑΚΛΕΙΟ	3	έως 10
ΧΙΟΣ	4	έως 18
ΣΥΡΟΣ	5	έως 9
ΣΑΜΟΣ	6,7	έως 40
ΛΕΣΒΟΣ	8,9	έως 5
ΝΑΞΟΣ_ΠΑΡΟΣ	10,11	έως 2.10
ΡΟΔΟΣ_ΚΩΣ	13,15	έως 2,2
ΚΑΡΠΑΘΟΣ	16	έως 3
ΛΕΥΚΑΔΑ	18	έως 20
ΚΕΦΑΛΟΝΙΑ_ΖΑΚΥΝΘΟΣ	19,20	έως 5.4
ΔΗΜΗΤΣΑΝΑ	21	έως 3
ΖΑΤΟΥΝΑ	22	έως 10
ΑΝΑΒΡΥΤΗ	23	έως 4
ΠΑΤΡΑ_ΑΙΓΙΟ	30,31	έως 10,2
ΚΑΛΑΜΑΤΑ_ΤΡΙΠΟΛΗ	33,34	έως 5,25
ΑΜΦΙΣΣΑ_ΙΤΕΑ	35,36	έως 50,3
ΑΤΤΙΚΗ,ΠΕΙΡΑΙΑΣ	37,38	έως 8
ΧΑΛΚΙΔΑ	39	έως 5
ΑΓΡΙΝΙΟ	41	έως 8
ΙΩΑΝΝΙΝΑ	42	έως 25
ΑΡΤΑ	43	έως 10
ΚΟΝΙΤΣΑ	44,45	έως 3
ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ	46	έως 40
ΒΟΛΟΣ	47	έως 2
ΛΑΡΙΣΣΑ_ΑΜΠΕΛΑΚΙΑ_ΓΟΝΝΟΙ	48,49,50	έως 15
ΤΥΡΝΑΒΟΣ_ΦΑΡΣΑΛΑ	51,52	έως 5
ΠΟΡΤΙΤΣΑ_ΤΡΙΚΑΛΑ	53,54	έως 30
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	55	έως 10
ΚΑΣΤΟΡΙΑ_ΣΙΑΤΙΣΤΑ	56,57	έως 10
ΚΟΖΑΝΗ	58	έως 60
ΕΔΕΣΣΑ_ΒΕΡΟΙΑ	59,61	έως 2,2
ΔΡΑΜΑ	65	έως 5
ΞΑΝΘΗ	66	έως 10
ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟ	67	έως 8

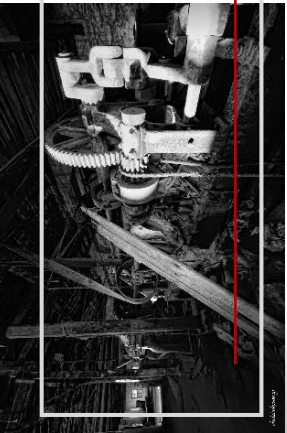

1

2

3

Η ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ 1900-1950

Μέχρι το 1.900 είχαν εξαπλωθεί τα βυρσοδεψεία σχεδόν σε όλες τις 69 περιοχές της Ελλάδας που καταγράφηκαν στην έρευνα, και έπειτα άρχισαν στις ίδιες περιοχές να αυξάνεται ο αριθμός τους. Κατά την περίοδο του 1910-1937 ιδρύθηκαν τα περισσότερα βυρσοδεψεία της Ελλάδας, **δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στη μορφή τους και στον τρόπο κατασκευής τους.** Η βασική τους αρχή ήταν η **μορφή να προκύπτει από τη λειτουργικότητα, όχι όμως υπό το πρίσμα του μοντερνισμού** (form follows function), αλλά υπό την αντίληψη ότι ο χώρος πρέπει να λειτουργεί με απλότητα και οργάνωση, ώστε να διευκολύνεται η κατεργασία και η παραγωγή, και από αυτά θα προκύψει **η μορφή βασισμένη στην αρχιτεκτονική του εκάστοτε τύπου και τα παραδοσιακά υλικά και τεχνικές.**

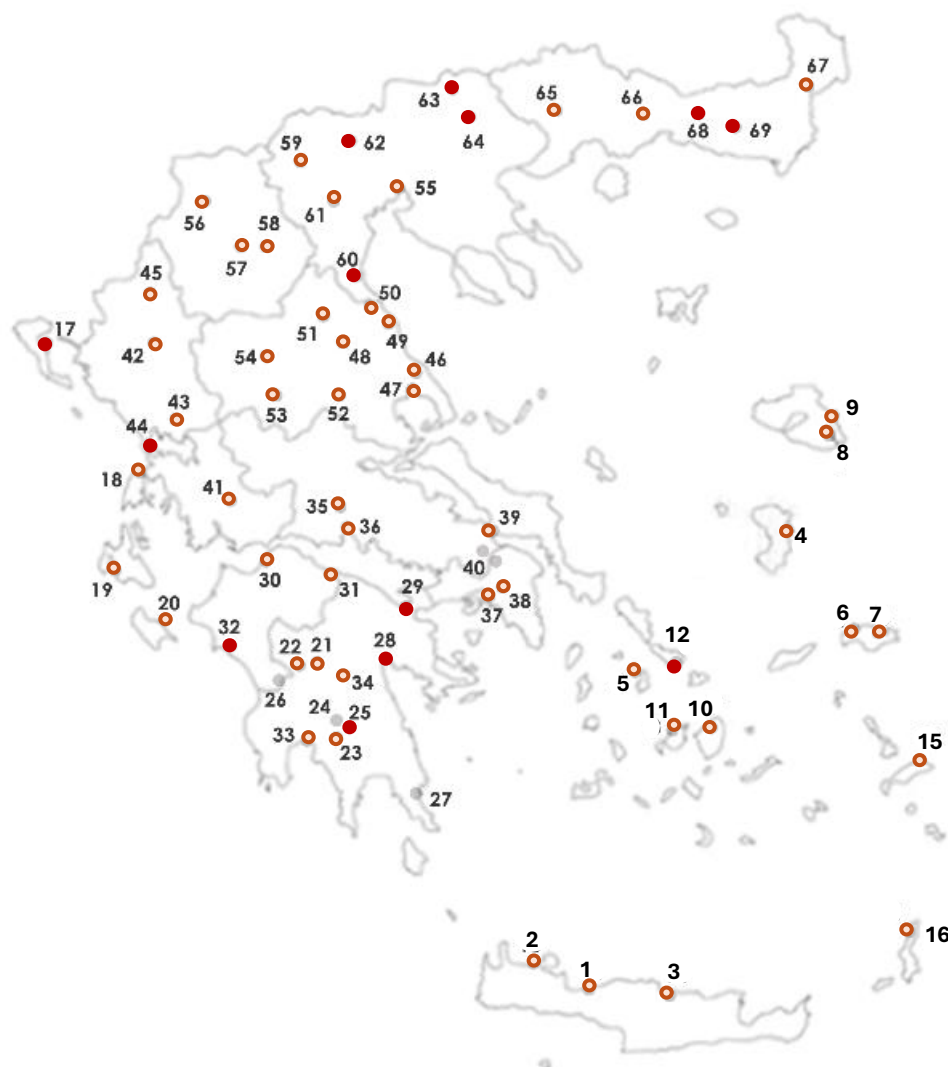
Σε αυτή τη χρονική περίοδο χτίστηκαν πολύ αξιόλογα κτίσματα, τα περισσότερα με αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον, όπως το βυρσοδεψείο Νούσια στη Θεσσαλονίκη, τα βυρσοδεψεία της Χίου και της Σύρου, τα βυρσοδεψεία της Σάμου όπως το βυρσοδεψείο Νικολάου, ορισμένα βυρσοδεψεία της Αθήνας κ.α. Αυτό που παρατηρούμε στα περισσότερα κτίρια που καταγράφηκαν είναι ότι **μελετήθηκαν για να κατασκευαστούν εξ αρχής ως βυρσοδεψεία που θα εξηπηρετούν και θα διευκολύνουν όσο γίνεται περισσότερο την κατεργασία και την παραγωγή.**

Σε όλα αυτά τα κτίρια βλέπουμε **πολλές ομοιότητες, όπως η επιδιωκόμενη συμμετρία στις όψεις, οι λιθόκτιστες**

κατασκευές με εμφανείς τοιχοποιίες από επιμελημένη αργολιθοδομή και ημιλαξευτούς λίθους, ξύλινες στέγες και ορθογώνιες κατόψεις και διατάξεις. **Από το 1900 και έπειτα άρχισαν επίσης να χτίζονται τα περισσότερα διώροφα βυρσοδεψεία** καθώς τα περισσότερα προγενέστερα ήταν μονόροφα.

Τα σημαντικότερα βυρσοδεψεία συγκεντρώθηκαν και οργανώθηκαν σε κέντρα και προσπάθησαν έως το τέλος τους(1950-1970) να συναγωνιστούν τις μεγάλες παραγωγικές βιομηχανίες των μεγαλύτερων αστικών κέντρων όπως η Αθήνα, καθώς όπως ήταν φυσικό, εξελίχθηκε ως η μεγαλύτερη αγορά κατανάλωσης της εποχής, ειδικά κατά την μεταπολεμική περίοδο. Ο συνολικός αριθμός των βυρσοδεψείων της χώρας που μας παραδίδουν οι επίσημες απογραφές της βιομηχανίας του Μεσοπολέμου (1920-1940) κυμαίνεται από 500-600, από τα οποία η συντριπτική πλειονότητα (80-85%) ήταν μικρές μονάδες που απασχολούσαν ένα έως πέντε άτομα.²(Κορνηλία Ζαρκιά,1997)

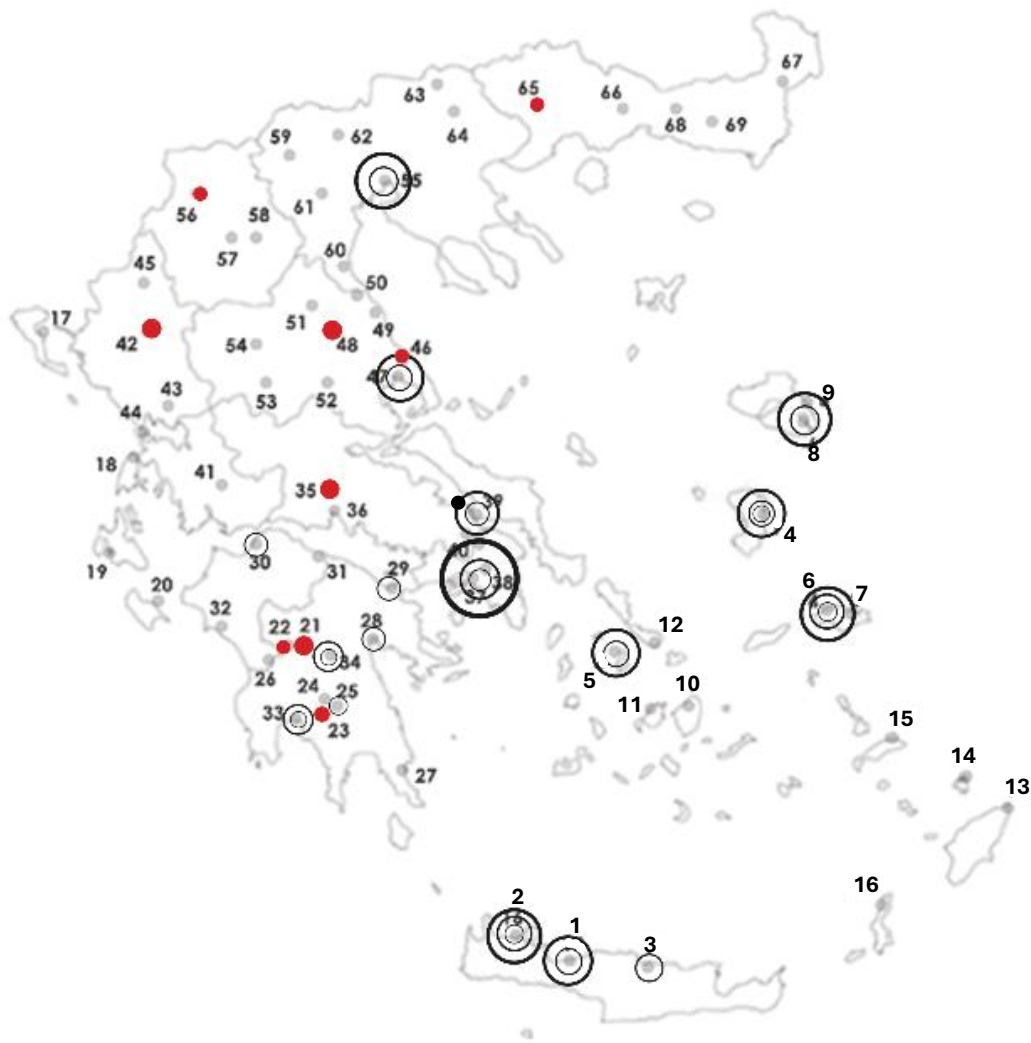
Από την έρευνα και τους υπολογισμούς βάση στοιχείων που πάρθηκαν από κάθε περιοχή της Ελλάδας ξεχωριστά, από το 1900 έως το 1950 δημιουργήθηκαν 760 βυρσοδεψεία. Αυτά είναι λογικά πως δεν λειτουργούσαν ταυτόχρονα, αλλά σε διαφορετικές χρονικές περιόδους μέχρι το 1950, καθώς συνήθως ορισμένα έκλειναν οριστικά ενώ ταυτόχρονα άλλα εξελίσσονταν και βρίσκονταν στην μεγαλύτερη ακμή τους.

έως το		1950	2000
ΡΕΘΥΜΝΟ	1	έως 15	
ΧΑΝΙΑ	2	έως 80	
ΗΡΑΚΛΕΙΟ	3	έως 40	
ΧΙΟΣ	4	έως 25	
ΣΥΡΟΣ	5	έως 4	
ΣΑΜΟΣ	6,7	έως 57	
ΛΕΣΒΟΣ	8,9	έως 20	1970
ΝΑΞΟΣ_ΠΑΡΟΣ_ΤΗΝΟΣ	10,11,12	έως 3.2,1	1960
ΡΟΔΟΣ_ΣΥΜΗ_ΚΩΣ	13,14,15	έως 2,2,4	
ΚΑΡΠΑΘΟΣ	16	έως 8	
ΚΕΡΚΥΡΑ_ΛΕΥΚΑΔΑ	17,18	έως 2,3	1950
ΚΕΦΑΛΟΝΙΑ_ΖΑΚΥΝΘΟΣ	19,20	έως 3.3	
ΔΗΜΗΤΣΑΝΑ	21	έως 3	
ΖΑΤΟΥΝΑ	22	έως 20	1940
ΑΝΑΒΡΥΤΗ	23	έως 20	
ΣΠΑΡΤΗ	25	έως 2	1930
ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑ	27	έως 5,25	
ΝΑΥΠΛΙΟ	28	έως 6	1920
ΚΟΡΙΝΘΟΣ_ΠΑΤΡΑ_ΑΙΓΙΟ	29,30,31	έως 5,20,2	
ΠΥΡΓΟΣ_ΚΑΛΑΜΑΤΑ_ΤΡΙΠΟΛΗ	32,33,34	έως 3,6,20	1910
ΑΜΦΙΣΣΑ_ΙΤΕΑ	35,36	έως 50,3	
ΑΤΤΙΚΗ,ΠΕΙΡΑΙΑΣ	37,38	έως 58	
ΧΑΛΚΙΔΑ	39	έως 10	
ΑΓΡΙΝΙΟ	41	έως 8	
ΙΩΑΝΝΙΝΑ	42	έως 25	1900
ΑΡΤΑ	43	έως 4	
ΠΡΕΒΕΖΑ_ΚΟΝΙΤΣΑ	44,45	έως 2,2	
ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ	46	έως 10	1890
ΒΟΛΟΣ	47	έως 10	
ΛΑΡΙΣΣΑ_ΑΜΠΕΛΑΚΙΑ_ΓΟΝΝΟΙ	48,49,50	έως 20,5	
ΤΥΡΝΑΒΟΣ_ΦΑΡΣΑΛΑ	51,52	έως 3,2	
ΠΟΡΤΙΤΣΑ_ΤΡΙΚΑΛΑ	53,54	έως 2,20	
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	55	έως 15	1870
ΚΑΣΤΟΡΙΑ_ΣΙΑΤΙΣΤΑ	56,57	έως 5,3	
ΚΟΖΑΝΗ	58	έως 20	
ΕΔΕΣΣΑ_ΛΙΤΟΧΩΡΟ_ΒΕΡΟΙΑ	59,60,61	έως 3,2,3	
ΚΙΛΚΙΣ_ΣΙΔΗΡΟΚΑΣΤΡΟ_ΣΕΡΡΕΣ	62,63,64	έως 5,2.3	1830
ΔΡΑΜΑ	65	έως 36	
ΞΑΝΘΗ	66	έως 8	
ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟ	67	έως 12	
ΚΟΜΟΤΗΝΗ_ΡΟΔΟΠΗ	68.69	έως 3.3	1800

760 βυρσοδεψεία

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ

ΡΕΘΥΜΝΟ	1
ΧΑΝΙΑ	2
ΗΡΑΚΛΕΙΟ	3
ΧΙΟΣ	4
ΣΥΡΟΣ	5
ΣΑΜΟΣ	6
ΛΕΣΒΟΣ	8,9
ΚΟΡΙΝΘΟΣ_ΠΑΤΡΑ	29,30
ΚΑΛΑΜΑΤΑ_ΤΡΙΠΟΛΗ	33,34
ΑΤΤΙΚΗ,ΠΕΙΡΑΙΑΣ	37,38
ΧΑΛΚΙΔΑ	39
ΒΟΛΟΣ	47
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	55

ΒΙΟΤΕΧΝΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ

ΔΗΜΗΤΣΑΝΑ	21
ΖΑΤΟΥΝΑ	22
ΑΝΑΒΡΥΤΗ	23
ΑΜΦΙΣΣΑ	35
ΙΩΑΝΝΙΝΑ	42
ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ	46
ΛΑΡΙΣΣΑ	48
ΚΑΣΤΟΡΙΑ	56
ΔΡΑΜΑ	65

Τα λοιπά οικοτεχνίες, βιοτεχνίες και οικογενειακές επιχειρήσεις με χειρωνακτικές ή μηχανικές μεθόδους

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

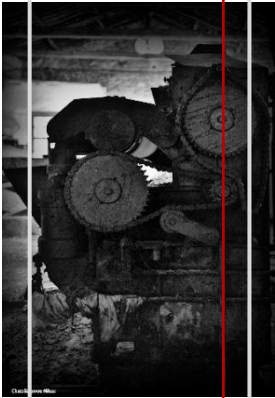
1830

Αποβιομηχάνιση

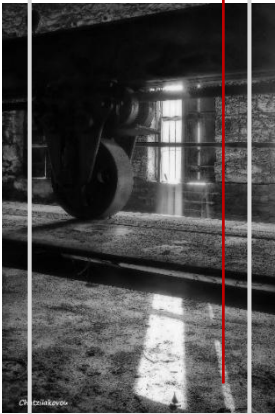
Εκβιομηχάνιση

4

5

6

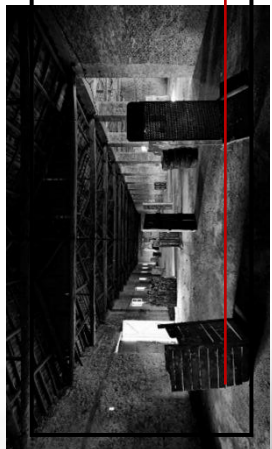
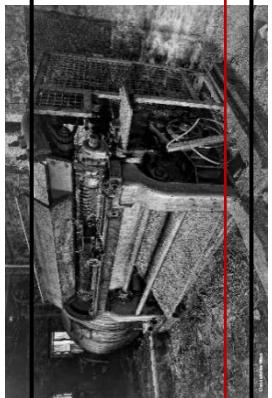
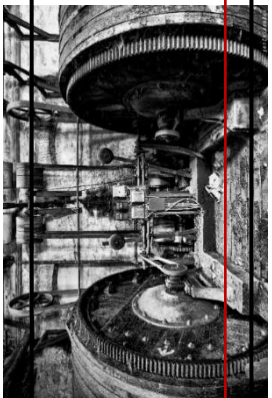
Μελετώντας και καταγράφοντας τα κτίρια των βυρσοδεφείων σε όλη την επικράτεια της Ελλάδας, αυτό που μας ενδιαφέρει είναι πως τα **760 βυρσοδεφεία** που λειτουργούσαν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους από το 1900 έως το 1950-60, φιλοξενούνταν σε ένα σύνολο κτιρίων που δεν λειτουργεί πλέον ούτε το 1/100 του τότε αριθμού τους. Συγκεκριμένα **καταγράφηκαν 260 βυρσοδεφεία που έχουν διασωθεί, από τα οποία τα 80 αναλύθηκαν και σχολιάστηκαν ως μεμονωμένα κτίσματα και τα υπόλοιπα αναλύθηκαν ως οικισμοί με κοινά χαρακτηριστικά.**

Μέχρι και το οριστικό κλείσιμο αυτών των βιοτεχνιών-βιομηχανιών πρέπει να σημειωθεί πως δεν ήταν όλα πλήρως εκμηχανισμένα. Τα περισσότερα μέχρι και το κλείσιμό τους χρησιμοποιούσαν παραδοσιακές χειρωνακτικές μεθόδους και λίγα μηχανήματα. Ελάχιστα βυρσοδεφεία ήταν πλήρως εκμηχανισμένα, που και αυτά πάντα διατηρούσαν ως ένα μέρος παραδοσιακές μεθόδους κατεργασίας. Για παράδειγμα από τα 45 βυρσοδεφεία της Σάμου (1930), που κάλυπταν το 25% της εγχώριας παραγωγής, τα 14 διέθεταν μηχανές, βέβαια η συντριπτική πλειονότητα αυτών των βυρσοδεφείων αναγκάστηκε αργότερα να λειτουργήσει με μηχανήματα.

Ωστόσο, την εποχή ακριβώς που τα ελληνικά βυρσοδεφεία υιοθετούσαν τα εκχυλίσματα και τους μηχανικούς κυλίνδρους, μία δεύτερη, και σημαντικότερη, τεχνολογική εξέλιξη λάμβανε χώρα στον τομέα, **η δέψη με το χρώμιο**, που συντόμευε δραστικά το χρόνο της δέψης, από μερικούς μήνες σε 3- 4 ημέρες.

Αυτή η μέθοδος άρχισε να εφαρμόζεται στην αμερικανική βιομηχανία από τη δεκαετία του 1880 και να διαδίδεται έπειτα σε όλο τον κόσμο από τις αρχές του 20ου αιώνα. **Η δέψη με χρώμιο πρωτοεμφανίστηκε, γύρω στα 1910, από το βυρσοδεφείο των αδερφών Στάμου στο Λιοπέσι και ως το τέλος του Μεσοπολέμου διαδόθηκε σε περιορισμένο αριθμό εργοστασίων της πρωτεύουσας, της Θεσσαλονίκης, του Βόλου και της Πάτρας.** Βέβαια αυτή η νέα μέθοδος δεν θεωρούνταν η καλύτερη για την παραγωγή σολοδερμάτων, και έτσι τα περισσότερα εργοστάσια (που συνολικά ο όγκος παραγωγής τους ήταν 85% σε σολοδέρματα) **δεν την χρησιμοποιούσαν τόσο.** Τα περισσότερα ελληνικά βυρσοδεφεία εφαρμόζαν μικτές μεθόδους δέψης- με εκχυλίσματα στις βαρέλες και με φυτικές δεψικές ύλες στις λίμπες, δηλαδή παρέμειναν μερικώς εκμηχανισμένα και μικρά σε μέγεθος.² (Κορνηλία Ζαρκιά, 1997)

Πολύ σημαντικό είναι το γεγονός ότι **η μέθοδος κατεργασίας επηρέαζε και κτιριολογικά το κάθε βυρσοδεφείο,** καθώς όταν άρχισαν να εγκαθιστούν τα μηχανήματα, αντικαθιστούσαν χώρους που γίνονταν η προγενέστερη μέθοδος κατεργασίας. Για παράδειγμα όταν εισήγαγαν τις βαρέλες πλύσης, οι ίδιες αντικατέστησαν τους κτιστούς υγρούς χώρους-λίμπες όπου χρειαζόνταν στο αρχικό στάδιο της κατεργασίας. Έτσι έγινε και με όλα τα στάδια επεξεργασίας, όπως με τις βαρέλες δέψεως, τα μηχανήματα όπως ο κύλινδρος που αντικατέστησαν προγενέστερους χώρους εργασίας. **Επομένως θεωρούμε σημείο καμπής κάθε εργοστασίου την περίοδο που εισάγει τα μηχανήματα, καθώς αυτά αλλοιώνουν εσωτερικά όλο το βυρσοδεφείο.**

Η βυρσοδεψία όπως προαναφέρθηκε και νωρίτερα, είχε τις προϋποθέσεις για να περάσει στη διαδικασία της εκβιομηχάνισης, ήδη από την αναγνώριση του ανεξάρτητου Ελληνικού Κράτους το 1830 και με την εισαγωγή του πρώτου μηχανήματος, της ατμομηχανής. Αυτό σηματοδότησε της αρχή της ΕΚΒΙΟΜΗΧΑΝΙΣΗΣ στην Ελλάδα, έχοντας όμως αργή πορεία, καθώς ως το Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο η βυρσοδεψική βιομηχανία ήταν ένας συνδυασμός χειρωνακτικών, προβιομηχανικών και αμιγώς βιομηχανικών διαδικασιών παραγωγής. Το άλμα από το παραδοσιακό ταμπάκικο στο βυρσοδεψικό εργοστάσιο στον ελληνικό 19ο αιώνα, έγινε δυνατό με την κατάκτηση εξωτερικών αγορών και την εισαγωγή νέου τύπου δερμάτων, διαφορετικών σε απαιτήσεις.

Η διαδικασία της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα του 19ου αιώνα μπορεί να διακριθεί σε τρεις φάσεις.

Πρώτη φάση: 1830–1870. Τότε πραγματοποιούνται οι πρώτες επενδύσεις και γίνονται οι πρώτες προσπάθειες οργάνωσης της παραγωγής.

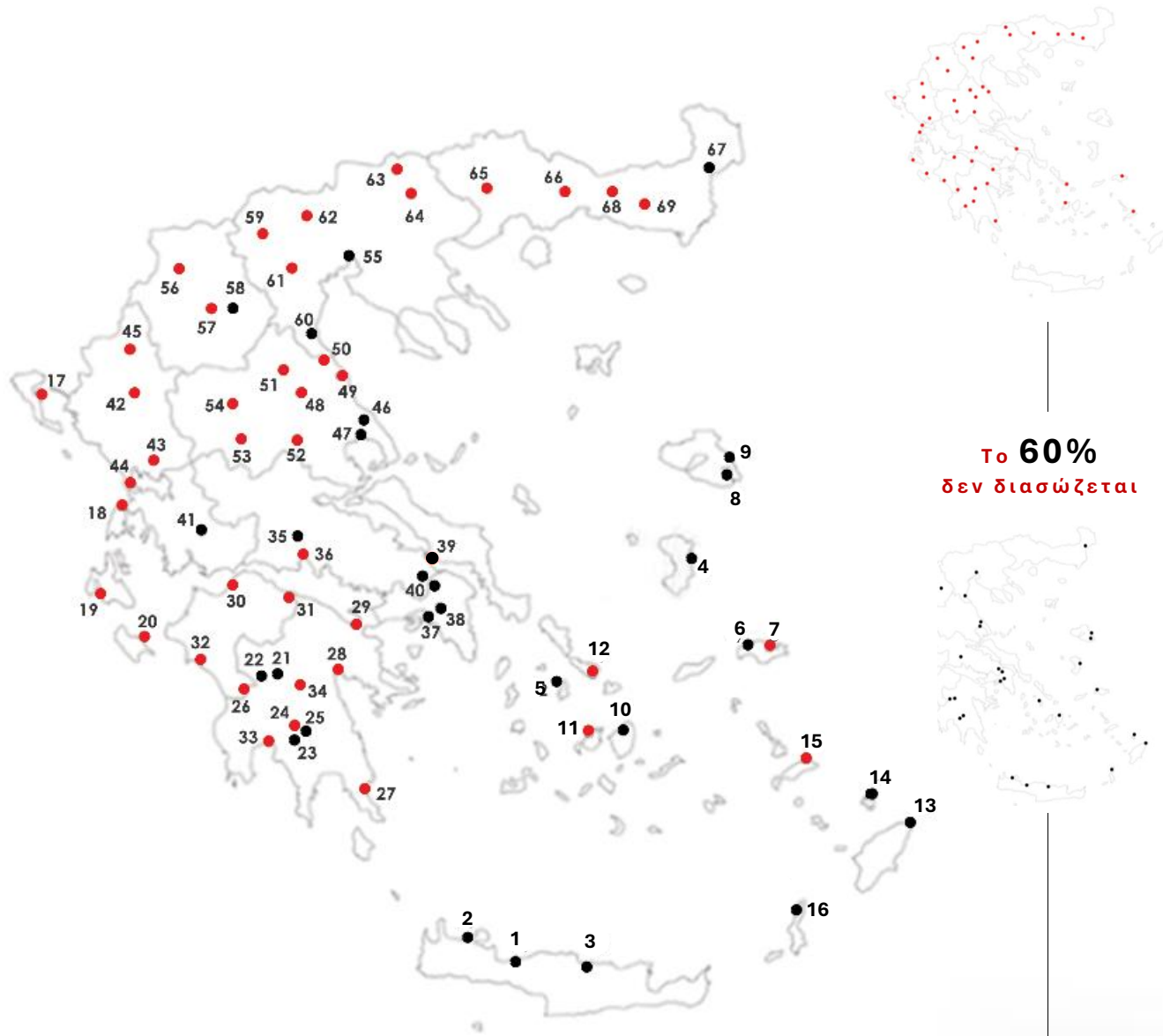
Δεύτερη φάση: 1865/70–1885/80. Η περίοδος αυτή αντιστοιχεί στον πρώτο κύκλο που διέγραψε η πορεία της ελληνικής βιομηχανίας, από την ανάπτυξη, την κρίση και την ύφεση.

Τρίτη φάση: 1890 έως τις αρχές του 20ού αιώνα που αντιστοιχεί στην διεύρυνση της εκβιομηχάνισης με κύρια χαρακτηριστικά την ποικιλομορφία και τις σημαντικές περιφερειακές διαφοροποιήσεις.¹² (Κ. Κωστής, Σ. Πετρέζας, 2006)

Η βυρσοδεψία πέρασε τα τρία αυτά στάδια κατά τη διαδικασία της εκβιομηχάνισης, δημιουργώντας τελικά έναν εύρωστο κλάδο στην Ελλάδα, για έναν περίπου αιώνα, ως αποτέλεσμα τα βυρσοδεψεία να αποτελούν ένα χαρακτηριστικό πολεοδομικό σύνολο, σύμβολο πλούτου και προκοπής. Όμως τα επόμενα χρόνια αντιμετωπίζουν διαρκώς πιέσεις για απομάκρυνση από τις κατοικημένες περιοχές, ως «οχληρές και ρυπαίνουσες εγκαταστάσεις». Από τη δεκαετία του 1970, σε παγκόσμιο επίπεδο, λαμβάνει χώρα μια σειρά μετασχηματισμών, όπως η αποβιομηχάνιση, που αφορούν τον χώρο και την οικονομία, οι οποίοι ήταν και οι λόγοι που έδωσαν το τελευταίο χτύπημα στη βυρσοδεψία, ως αποτέλεσμα να κλείσουν και οι τελευταίες επιχειρήσεις.

Η ΑΠΟΒΙΟΜΗΧΑΝΙΣΗ με οικονομικούς όρους ορίζεται ως η συρρίκνωση της παραγωγικής δραστηριότητας και η αντικατάσταση της από τον τομέα των υπηρεσιών. Αυτή η μετάβαση όμως από την οικονομία της παραγωγής αγαθών στην οικονομία της παραγωγής υπηρεσιών, η οικονομική και κοινωνική παγκοσμιοποίηση αλλά και τα σημαντικά προβλήματα στο περιβάλλον, δημιούργησαν έντονες ανατροπές στην οργάνωση, τη δομή και την ανάπτυξη των βυρσοδεψείων, καθώς αυτά είχαν σοβαρά προβλήματα, που έφεραν και τις αντίστοιχες χωρικές επιπτώσεις.¹³ (Ν. Μπελαβίλας, 2012)

Ο χωρικός αντίκτυπος όλων αυτών των μεταβολών ήταν η υπολειτουργία και η εγκατάλειψη των βιομηχανικών εγκαταστάσεων των βυρσοδεψείων, δημιουργώντας συνεχή αστικά κενά ερειπωμένων κτηρίων.

Το 60%
δεν διασώζεται

Το 40% διασώζεται σε
ερείπιώδη κατάσταση καθώς
ελάχιστες μονάδες έχουν
συντηρηθεί και αποκατασταθεί

ΡΕΘΥΜΝΟ	1
ΧΑΝΙΑ	2
ΗΡΑΚΛΕΙΟ	3
ΧΙΟΣ	4
ΣΥΡΟΣ	5
ΣΑΜΟΣ	6,7
ΛΕΣΒΟΣ	8,9
ΝΑΞΟΣ_ΠΑΡΟΣ_ΤΗΝΟΣ	10,11,12
ΡΟΔΟΣ_ΣΥΜΗ_ΚΩΣ	13,14,15
ΚΑΡΠΑΘΟΣ	16
ΚΕΡΚΥΡΑ_ΛΕΥΚΑΔΑ	17,18
ΚΕΦΑΛΟΝΙΑ_ΖΑΚΥΝΘΟΣ	19,20
ΔΗΜΗΤΣΑΝΑ	21
ΖΑΤΟΥΝΑ	22
ΑΝΑΒΡΥΤΗ	23
ΜΥΣΤΡΑΣ_ΣΠΑΡΤΗ_ΑΔΡΙΤΣΑΙΝΑ	24,25,26
ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑ	27
ΝΑΥΠΛΙΟ	28
ΚΟΡΙΝΘΟΣ_ΠΑΤΡΑ_ΑΙΓΙΟ	29,30,31
ΠΥΡΓΟΣ_ΚΑΛΑΜΑΤΑ_ΤΡΙΠΟΛΗ	32,33,34
ΑΜΦΙΣΣΑ_ΙΤΕΑ	35,36
ΑΤΤΙΚΗ_ΠΕΙΡΑΙΑΣ	37,38
ΧΑΛΚΙΔΑ	39
ΒΟΙΩΤΙΑ	40
ΑΓΡΙΝΙΟ	41
ΙΩΑΝΝΙΝΑ	42
ΑΡΤΑ	43
ΠΡΕΒΕΖΑ_ΚΟΝΙΤΣΑ	44,45
ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ	46
ΒΟΛΟΣ	47
ΛΑΡΙΣΣΑ_ΑΜΠΕΛΑΚΙΑ_ΓΟΝΝΟΙ	48,49,50
ΤΥΡΝΑΒΟΣ_ΦΑΡΣΑΛΑ	51,52
ΠΟΡΤΙΤΣΑ_ΤΡΙΚΑΛΑ	53,54
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	55
ΚΑΣΤΟΡΙΑ_ΣΙΑΤΙΣΤΑ	56,57
ΚΟΖΑΝΗ	58
ΕΔΕΣΣΑ_ΛΙΤΟΧΩΡΟ_ΒΕΡΟΙΑ	59,60,61
ΚΙΛΚΙΣ_ΣΙΔΗΡΟΚΑΣΤΡΟ_ΣΕΡΡΕΣ	62,63,64
ΔΡΑΜΑ	65
ΞΑΝΘΗ	66
ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟ	67
ΚΟΜΟΤΗΝΗ_ΡΟΔΟΠΗ	68,69

ΜΗ ΔΙΑΤΗΡΟΥΜΕΝΑ

ΔΙΑΤΗΡΟΥΜΕΝΑ

1

2

3

4

5

6,7

8,9

10,11,12

13,14,15

16

17,18

19,20

21

22

23

24,25,26

27

28

29,30,31

32,33,34

35,36

37,38

39

40

41

42

43

44,45

46

47

48,49,50

51,52

53,54

55

56,57

58

59,60,61

62,63,64

65

66

67

68,69

60%

40%

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΡΕΘΥΜΝΟ	1
ΧΑΝΙΑ	2
ΗΡΑΚΛΕΙΟ	3
ΧΙΟΣ	4
ΣΥΡΟΣ	5
ΣΑΜΟΣ	6,7
ΛΕΣΒΟΣ	8,9
ΝΑΞΟΣ_ΠΑΡΟΣ_ΤΗΝΟΣ	10,11,12
ΡΟΔΟΣ_ΣΥΜΗ_ΚΩΣ	13,14,15
ΚΑΡΠΑΘΟΣ	16
ΚΕΡΚΥΡΑ_ΛΕΥΚΑΔΑ	17,18
ΚΕΦΑΛΟΝΙΑ_ΖΑΚΥΝΘΟΣ	19,20
ΔΗΜΗΤΣΑΝΑ	21
ΖΑΤΟΥΝΑ	22
ΑΝΑΒΡΥΤΗ	23
ΜΥΣΤΡΑΣ_ΣΠΑΡΤΗ_ΑΔΡΙΤΣΑΙΝΑ	24,25,26
ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑ	27
ΝΑΥΠΛΙΟ	28
ΚΟΡΙΝΘΟΣ_ΠΑΤΡΑ_ΑΙΓΙΟ	29,30,31
ΠΥΡΓΟΣ_ΚΑΛΑΜΑΤΑ_ΤΡΙΠΟΛΗ	32,33,34
ΑΜΦΙΣΣΑ_ΙΤΕΑ	35,36
ΑΤΤΙΚΗ,ΠΕΙΡΑΙΑΣ	37,38
ΧΑΛΚΙΔΑ	39
ΒΟΙΩΤΙΑ	40
ΑΓΡΙΝΙΟ	41
ΙΩΑΝΝΙΝΑ	42
ΑΡΤΑ	43
ΠΡΕΒΕΖΑ_ΚΟΝΙΤΣΑ	44,45
ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ	46
ΒΟΛΟΣ	47
ΛΑΡΙΣΣΑ_ΑΜΠΕΛΑΚΙΑ_ΓΟΝΝΟΙ	48,49,50
ΤΥΡΝΑΒΟΣ_ΦΑΡΣΑΛΑ	51,52
ΠΟΡΤΙΤΣΑ_ΤΡΙΚΑΛΑ	53,54
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	55
ΚΑΣΤΟΡΙΑ_ΣΙΑΤΙΣΤΑ	56,57
ΚΟΖΑΝΗ	58
ΕΔΕΣΣΑ_ΛΙΤΟΧΩΡΟ_ΒΕΡΟΙΑ	59,60,61
ΚΙΛΚΙΣ_ΣΙΔΗΡΟΚΑΣΤΡΟ_ΣΕΡΡΕΣ	62,63,64
ΔΡΑΜΑ	65
ΞΑΝΘΗ	66
ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟ	67
ΚΟΜΟΤΗΝΗ_ΡΟΔΟΠΗ	68,69

ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΥΝ ΣΗΜΕΡΑ

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

Για τη λειτουργία του βυρσοδεψείου το πρώτο στάδιο ήταν η **προμήθεια των δερμάτων**, που αγοράζονταν (υγράλατα) είτε από δερματέμπορες, δηλαδή εισαγωγείς ακατέργαστων ή ημικατέργαστων δερμάτων από το εσωτερικό ή το εξωτερικό, είτε παλαιότερα από τους εκτροφείς και τα σφαγεία της περιοχής. Αρκετοί βυρσοδέψες βέβαια ήταν και εισαγωγείς και προμηθεύονταν δέρματα κυρίως από το εξωτερικό για την κατασκευή σολοδερμάτων, βακετών κ.α.

Εκτός από τα δέρματα **έπρεπε να προμηθευτούν και βελανίδια και άλλα δεψικά υλικά**, βαφές αλλά και τον περίφημο **σαμά** (δηλαδή τα περιττώματα των ζώων, κυρίως σκύλων), απαραίτητα και αυτά για την κατεργασία. Τα δεψικά υλικά, όπως το βελανίδι έπρεπε να είναι τριμμένο, οπότε είτε το εισάγονταν τριμμένο είτε θα έπρεπε να το προμηθευτούν και να το τρίψουν με κυλίνδρους. Έπειτα **τα πιο σύγχρονα βυρσοδεψεία εισήγαγαν ατμομηχανές** που άλεθαν το βελανίδι, και **αντικατέστησαν τόσο τους χειροκίνητους κυλίνδρους, όσο τους ανεμόμυλους και τους ιπποκίνητους μύλους**.

Τα δέρματα χωρίζονται σε λεπτά (από πρόβατα και κατσίκια), χονδρά (από βοειδή) και ημίχονδρα (από χοίρους, μοσχάρια κλπ). Για τη κατεργασία κάθε κατηγορίας δέρματος, **χρησιμοποιείται ειδικός εξοπλισμός και εργαλεία**, για

παράδειγμα για την κατεργασία των χονδρών δερμάτων απαιτούνται άλλα μεγέθη σε εξοπλισμό, εργαλεία φυσικά και περισσότερος χρόνος.

Όταν ένα βυρσοδεψείο επεξεργάζονταν διαφόρων ειδών δέρματα, όπως σολοδέρματα και επανωδέρματα, τότε αυτά έπρεπε αρχικά να διαχωριστούν. **Σε πολύ λίγα βυρσοδεψεία γινόταν βέβαια μαζί με την κατεργασία του σολοδέρματος και η επεξεργασία του επανωδέρματος, καθώς τα περισσότερα ασχολούνταν με σολοδέρματα**. Για την επεξεργασία των επανωδερμάτων χρειαζόνταν τα βακέτα, που προέρχονταν από μοσχάρι δέρμα μικρού βάρους. Για την κατεργασία τους και συγκεκριμένα για την τέλεια αποσβέστωσή τους χρησιμοποιούσαν παλαιότερα τον σαμά, που είχε την ιδιότητα να μαλακώνει το δέρμα και να το κάνει λείο. Άλλο είδος επανωδέρματος ήταν τα ροδίσια από δέρμα μικρών ζώων (τραγιών και προβάτων) και ονομάζονταν έτσι γιατί η δέψη τους και ο χρωματισμός τους πραγματοποιούνταν από ένα φυτό το ρούδι.¹⁴ (Ελληνικά βυρσοδεψεία, 2001)

Η κατεργασία βέβαια κάθε είδους δέρματος ήταν δύσκολη και ανθυγιεινή, ειδικά πριν από την επικράτηση της χρήσης χημικών ουσιών όπως το χρώμιο και της μηχανοκίνησης. Το κυριότερο χαρακτηριστικό της ήταν η πολύ άσχημη μυρωδιά των δερμάτων και των υλών επεξεργασίας, καθώς και τα βρόμικα απόνερα.

Για την κατεργασία των δερμάτων απαιτούνται 3 στάδια:

ΠΡΩΤΟ ΣΤΑΔΙΟ, η προπαρασκευή της βύρσας

1. το μαλάκωμα

Συνήθως τα δέρματα που έφταναν στο ταμπάκικο ήταν ξερά, δηλαδή ξεραμένα από τον αέρα και το αλάτι και έπρεπε να μαλακώσουν, να φουσκώσουν και να ενυδατωθούν. Γι' αυτό, το πρώτο βήμα ήταν το μαλάκωμα που απαιτεί πολύ νερό. Για αυτό το λόγο τα εργαστήρια είχαν ειδικές στέρνες που τις γέμιζε ο βυρσοδέψης με νερό και εκεί άφηνε μία παρτίδα περίπου 100-150 τομαριών να μουλιάσουν. Σε μέρη που τα ταμπάκικα ήταν κοντά στη θάλασσα, σε ποτάμι ή λίμνη, οι παλιοί ταμπάκηδες έκλειναν με πέτρες μία γούρνα στην όχθη και άφηναν εκεί μέσα τα δέρματα πλακωμένα με πέτρες ή δεμένα με σκοινιά σε πασσάλους, για να μην παρασυρθούν. **Μερικές φορές σε σύνολα εργαστηρίων και ιδίως κατά την προβιομηχανική περίοδο, οι στέρνες ήταν κοινόχρηστες.** Όταν τα δέρματα μαλάκωναν, έβγαιναν από τις στέρνες και τα έβαζαν στο πάτωμα, όπου υπήρχε πάντα ένα **αυλάκι αποχέτευσης, που διέτρεχε κατά μήκος το βυρσοδεψείο.** Εκεί στραγγίζονται από τα νερά πριν περάσουν στο επόμενο βήμα.

2. το σκίσιμο

Το δέρμα για να μπορέσει να επεξεργαστεί και από τις δύο όψεις έπρεπε να σκιστεί και να ανοιχθεί, και να ανοιχθούν τρύπες για το κρέμασμα στη συνέχεια.

3. το ξελέσιασμα

Στην εσωτερική πλευρά του δέρματος υπήρχαν τα λέσια, δηλαδή υπολείμματα σάρκας και υποδόριου ιστού, και για να μείνει καθαρό έπρεπε τα λέσια να απομακρυνθούν.

Η εργασία αυτή λέγεται ξελέσιασμα και γίνονταν με δύο εργαλεία το καβαλέτο και το σίδερο με πολύ προσοχή και από έμπειρους τεχνίτες ώστε να μη καταστραφεί το δέρμα. Τα λέσια γενικά πετιούνται εκτός από τα λέσια των χοιρινών που χρησιμοποιούνταν παλιότερα στην κατασκευή σαπουνιών.

4. το πλύσιμο

Τα δέρματα μετά το ξελέσιασμα πλένονταν για να απαλλαγούν από τα υπολείμματα και να ξαναμαλακώσουν. Γι' αυτό γεμίζονταν πάλι στη γούρνα με καθαρό νερό, τοποθετούνταν λίγα λίγα και πατιούνταν με τα πόδια, αλλιώς πηγαίνονταν στην πηγή ή στο ποτάμι για πλύσιμο. Μετά το πλύσιμο, τα δέρματα στραγγίζονται ώστε να μισοστεγνώσουν πριν από την επόμενη φάση της αποτρίχωσης.

5. η αποτρίχωση

Για την αποτρίχωση με την παραδοσιακή μέθοδο οι βυρσοδέψες χρησιμοποιούσαν μόνο ασβέστη, ενώ μετέπειτα άρχισαν να χρησιμοποιούν και σουλφούρ (θειούχο νάτριο), με αποτέλεσμα να μειωθεί πολύ ο χρόνος που χρειάζεται για να διαλυθούν οι ρίζες των τριχών. Παλαιότερα όμως ο ταμπάκης στοίβαζε τα δέρματα, τα άλειφε με ασβέστη, και τα άφηνε να "κοιμηθούν στη σκιά" ώστε να φύγει η τρίχα εύκολα. Παλαιότερα την τρίχα τη μαδούσαν οι γυναίκες ή τα παιδιά, την πουλούσαν καθώς χρησιμοποιούνταν για στρώματα, υφάσματα, οικοδομικό υλικό καθώς και ως μονωτικό.² (Κορνηλία Ζαρκιά, 1997)

6. το ασβέστωμα

Μετά την αποτρίχωση, τα δέρματα χωρίς να ξεπλένονταν, έμπαιναν στα ασβεστερά, δηλαδή σε σκαμμένους λάκκους στη γη με ασβέστη, βάθους και πλάτους περίπου 1,5 μ. Όταν είχαν ασβεστωθεί καλά τα ακουμπούσαν σε μία σανιδένια πλατφόρμα για να στραγγίσουν. Η περιοχή γύρω από τα ασβεστερά είναι συνήθως πλακοστρωμένη και συνοδεύεται από **αυλάκια για την αποστράγγιση**.

7. το ξύρισμα

Αφού ο ασβέστης έχει χαλαρώσει τους πόρους και έχει ανοίξει περισσότερο τους θυλάκους των τριχών, με το ξύρισμα οι πόροι απαλλάσσονται πλήρως από τις ρίζες των τριχών που έχουν μείνει από το μάδημα. Έτσι οι ανοιχτοί και ελεύθεροι πόροι θα απορροφήσουν καλύτερα τα δεψικά υλικά στη συνέχεια.

8. η απασβέστωση

Η διαδικασία αυτή αρχίζει με ένα καλό πλύσιμο μέσα στο εργαστήριο, σε πηγή ή σε ποτάμι. Σε δεύτερη φάση τα δέρματα μεταφέρονται με το σιρίτι, έξω από το ταμπάκικο ώστε να φύγει όλος ο ασβέστης μέσω της κατεργασίας με το σαμά (περιττώματα σκύλων). Αυτή η διεργασία γινόταν σε ειδικές λίμπες στις σαμόλιμπες. Σε ορισμένες περιοχές όπως σε Τρίπολη, Αναβρυτή και Λευκάδα, οι σαμόλιμπες είναι χαμηλές και εκεί πατούσαν τα δέρματα με τα πόδια. Μετα το σαμά τα δέρματα πλένονται πάλι πολύ καλά, και έτσι τελειώνει το πρώτο στάδιο κατεργασίας.

Το δεύτερο στάδιο είναι η **δέψη**, που βασίζεται στην ιδιότητα του δέρματος να απορροφά τανίνη και άλλες δεψικές ύλες που σταματούν τη σήψη και το καθιστούν αδιάβροχο, εύκαμπτο και ελαστικό, ένα από τα πιο μακρόβια φυσικά υλικά. Οι παραδοσιακές μέθοδοι δέψης είναι η φυτική κατεργασία με τανίνη, η δέψη με στύψη (που εφαρμόζεται και στη γουνοποιία) και η δέψη με λίπη και έλαια, με την οποία παράγονται τα σαμουά.

Στη **φυτική κατεργασία** χρησιμοποιούνται ως δεψικά υλικά μέρη φυτών με υψηλή περιεκτικότητα σε τανίνες. Τα πιο συνηθισμένα φυτά στην Ελλάδα που χρησιμοποιούνται στη δέψη είναι το καπάκι από το βελανίδι αλλά και ο φλοιός του πεύκου (πίτικας), της καστανιάς και τις ρίζες του πουρναριού, τα ξερά φύλλα του σκίνου και του φυτού ρούδι. Κάθε φυτό δίνει το δικό του χαρακτηριστικό χρώμα. Τα υλικά αυτά, για να χρησιμοποιηθούν, πρέπει να είναι τριμμένα σε χοντρό κόκκο. Για το σκοπό αυτόν υπήρχε στα οργανωμένα ταμπάκικα ένας τουλάχιστον μύλος με ζώο με ειδικές σκληρές μυλόπετρες, ή ανεμόμυλος, και έπειτα εισήγαγαν ατμομηχανές που άλεθαν αυτές τα δεψικά υλικά.² (Κορνηλία Ζαρκιά, 1997)

ΔΕΥΤΕΡΟ ΣΤΑΔΙΟ, η δέψη

9. η δέψη

Το τριμμένο δεψικό υλικό διαλύεται σε ζεστό νερό μέσα στις λίμπες, για να βγάλει την τανίνη, και μετά αφήνεται να κρυώσει. Ο βυρσοδέψης βάζει τα πλυμένα δέρματα στις λίμπες, κλείνοντας εναλλάξ το μίγμα των δεψικών υλικών. Τέτοιες λίμπες είναι χαρακτηριστικές στη σειρά και περίπου σε αριθμό 10-15, και απομακρυσμένες από τα ασβεστερά και τις εργασίες με τον ασβέστη.

10. το δευτέρωμα

Τα δέρματα μετά από κάποιες μέρες βγαίνουν από τις λίμπες, στραγγίζονται και ξύνονται στο καβαλέτο ξανά για να φύγει το περίσσειμα από το πρώτο μίγμα βελανιδιών, να ισιώσουν και να τεντώσουν. Ύστερα γίνεται το δευτέρωμα, δηλαδή τα δέρματα ξαναμβαίνουν στις λίμπες, σε καινούργιο μίγμα ώστε να αργάσουν καλά. Μετά το δευτέρωμα, τα δέρματα ξεπλένονται ελαφρά και στραγγίζονται συνήθως στις γαιδάρες.

11. το λάδωμα

Μόλις στραγγίσουν τα δέρματα, απλώνεται το δέρμα με ελαιόλαδο, και ύστερα απλώνονται στη σκιά, γιατί ο ήλιος τα μαυρίζει, ώστε να ξεραθούν εντελώς. Σε αυτό το στάδιο η δέψη τελείωσε, και έτσι ξεχωρίζονται τα δέρματα σε ποιότητες. Τα πρώτης ποιότητας είναι τα δέρματα χωρίς ελαττώματα, δηλ τρύπες, σημάδια, λεκέδες κτλ, και δεν βάζονται συνήθως, ενώ τα δέρματα δεύτερης ποιότητας βάζονται ανοιχτά χρώματα, και τα τρίτης ποιότητας συνήθως μαύρα.

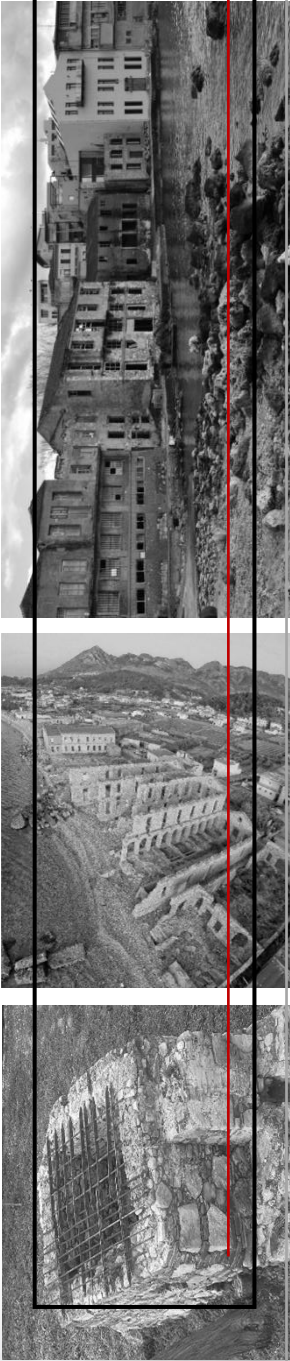
ΤΡΙΤΟ ΣΤΑΔΙΟ, η μετάδεψη

12. η προετοιμασία

Στο στάδιο της μετάδεψης τα δέρματα αποκτούν την τελική τους όψη ανάλογα με τον προορισμό τους. Για τον καλλωπισμό του δέρματος υπήρξαν και υπάρχουν πολλές μέθοδοι και εργαλεία. Κάθε περιοχή είχε και κάποιο μυστικό για να μπορεί να ανταγωνίζεται τις άλλες. Όταν έπρεπε να ετοιμαστεί κάποια παραγγελία, οι ταμπάκηδες πήγαιναν στις αποθήκες ανάλογα με την ποιότητα και τις φέρνουν και πάλι στους υγρούς χώρους. Εκεί μαλακώνονταν ξανά τα δέρματα σε ελαφρύ μίγμα τανίνης, για να αναπληρώσουν την τανίνη που έχασαν κατά την αποξήρανση. Οι περισσότερες εργασίες της μετάδεψης γίνονται σε έναν λείο συνήθως επικλινή για να διευκολύνεται η κίνηση και να τρέχουν τα νερά προς τα πίσω. Μετά το μαλάκωμα, γίνεται το σκέφισμα στον πάγκο, ώστε να αποκτήσει το δέρμα το ίδιο πάχος

13. τα τελειώματα

Τα δέρματα που θα βαφούν περνούν πρώτα από ένα αραιό διάλυμα, που αποτελεί τη βάση της βαφής, μετά κρεμιούνται για να στεγνώσουν και περνιέται το τελευταίο χέρι της βαφής, όπου και ξανακρεμάζονταν να στεγνώσουν. Τα δέρματα γυαλίζονταν στη μάκενα (ένα μηχάνημα στην αρχή χειροκίνητο και έπειτα ιμαντοκίνητο και ηλεκτροκίνητο) και περνιούνταν από ένα εργαλείο το φελλό, ώστε να δοθεί η κοκκώδη τους υφή στην πίσω πλευρά τους.² (Κορνηλία Ζαρκιά, 1997)

Βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη της βυρσοδεψίας σε έναν τόπο ήταν το **άφθονο καθαρό νερό, η κτηνοτροφία και τα δεψικά υλικά** για την κατεργασία των δερμάτων. Η συνεχής ανάγκη για νερό κατά τη διάρκεια της διαδικασίας κατεργασίας του δέρματος επιβάλλει τη **χωροθέτηση των εργαστηρίων δίπλα σε ποτάμι, πηγή ή θάλασσα**. Για παράδειγμα τα ταμπακαριά των Χανίων, του Ρεθύμνου και του Ηρακλείου, τα ταμπάκικα της Σάμου, της Σύρου, της Χίου, της Λέσβου, ήταν όλα κοντά στη θάλασσα, ο ταμπάχανας της Λάρισας ήταν δίπλα στον ποταμό Πηνειό, τα ταμπάκικα των Ιωαννίνων στη λίμνη, τα ταμπάκικα της Αναβρυτής, της Ζάτουνας, της Δημητσάνας κοντά σε βρύσες και πηγές. Αξιοσημείωτο είναι και το παράδειγμα της Άμφισσας, όπου υπήρχε μία πηγή νερού που ονόμαζαν Τολασίδ και γύρω από αυτή εξαπλώθηκαν τα βυρσοδεψεία που τροφοδοτούνταν από αυτό.

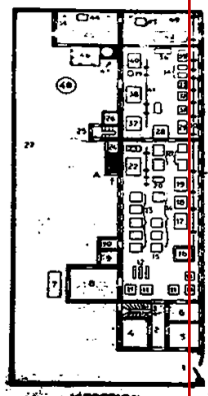
Η **προμήθεια του νερού**, η οποία είναι απαραίτητη για την κατεργασία, γίνονταν από τα **πηγάδια** που βρίσκονταν είτε έξω από το κτήριο ή εντός αυτού, καθώς **υπάρχουν και εσωτερικά πηγάδια** όπως στο βυρσοδεψείο του Τυμπανάρη στη Σάμο. Η άντληση του νερού αρχικά γίνονταν με ντουζένια, δηλαδή με κουβάδες με μακρύ σκοινί, αλλά μεταγενέστερα με χειραντλίες. Η τοποθέτηση χειροκίνητης αντλίας νερού με μηχανικό τρόπο και αργότερα το δίκτυο ύδρευσης απήλλαξαν τους τεχνίτες από τη δυσκολία μεταφοράς νερού από τα ποτάμια, τα ρέματα ή τις βρύσες.

Σε κάθε βυρσοδεψείο υπήρχε και ένα **αυλάκι απορροής υδάτων** και στις περισσότερες φορές στο κέντρο του. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το βυρσοδεψείο του

Γ.Νικολάου στη Σάμο, όπου υπήρχε ένα κτιστό αυλάκι στο πάτωμα **βάθους περίπου 30 εκ.**, που εκτεινόταν σε όλο το μήκος του βυρσοδεψείου και κατέληγε στη θάλασσα.
¹⁵ (Μ.Λεντούδη, 2011)

Οι βιομηχανίες που ιδρύθηκαν κυρίως κατά την πρώτη περίοδο της εκβιομηχάνισης, **χωροθετούνταν σε κεντροβαρικές θέσεις** σε σχέση με τον αστικό ιστό. Πάντοτε όμως παρέμεναν σε γειτνίαση με το υδάτινο στοιχείο και κοντά στις βασικές αρτηρίες πρόσβασης των πόλεων όπως είναι τα μεγάλα λιμάνια και οι σιδηρόδρομοι. **Οι παραλιακές πόλεις υπερετούσαν** σημαντικά ως προς τις εγκαταστάσεις της ενδοχώρας, καθώς οι θαλάσσιοι οδοί επικοινωνίας έχουν μεγάλη σημασία στην ανάπτυξη της οικονομίας της αγοράς, ενώ το δίκτυο των χερσαίων εμπορικών δρόμων είναι ελλιπές. Για τον λόγο αυτό τα μεγαλύτερα ποσοστά των βιομηχανικών εγκαταστάσεων των βυρσοδεψείων βρίσκονταν σε παραλιακές πόλεις. Όπου βέβαια δεν συναντάται η θάλασσα, οι λίμνες και τα ποτάμια γίνονται οι εναλλακτικοί δίαυλοι της βιομηχανίας με το νερό, αλλά αυτό το συναντάμε πιο σπάνια.
¹⁶ (Ν.Μπελαβίλας, 1998)

Μεταπολεμικά όμως, με την αναδιάρθρωση της βιομηχανικής παραγωγής και τη δημογραφική έκρηξη των πόλεων, τα βυρσοδεψεία μεταφέρονται εκτός των αστικών κέντρων, και μακριά από οικισμούς. Το γεγονός αυτό, έχει ως αποτέλεσμα τον εγκλωβισμό των πρώην βιομηχανικών θυλάκων στο εσωτερικό των πόλεων και την αναπόφευκτη δημιουργία αστικών κενών. Σήμερα η εικόνα αυτή, της εγκατάλειψης και του κατακερματισμένου αστικού ιστού, εμφανίζεται ολοένα και περισσότερο στα κέντρα των μεγαλουπόλεων.
¹⁷ (Κελεπέρη Μαρία, 2012)

Εικ. 67: τοπική διάταξη βύσας

12

11

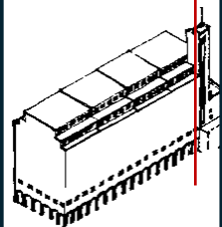
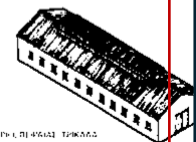
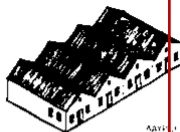
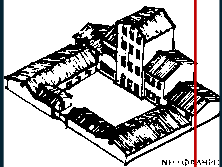
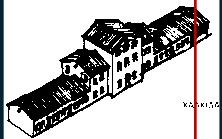
10

Κάθε βυρσοδεψείο είναι μελετημένο και κατασκευασμένο λειτουργικά, έτσι ώστε να εκμεταλλεύεται το νερό, τον αέρα και το φως με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. **Το εσωτερικό του κάθε εργαστηρίου είναι χωρισμένο πάντα σε 3 ζώνες**, που αντιστοιχούν στα διάφορα στάδια επεξεργασίας. **Μία ζώνη είναι η υγροί χώροι** για τα πρώτα στάδια της κατεργασίας, που βρίσκεται πάντα στο ισόγειο. Στη ζώνη αυτή υπάρχουν οι στέρνες για το νερό (παλιότερα ξύλινες, όμως συγκρατούσαν μυρωδιές, και έτσι αργότερα ήταν χτιστές), το πηγάδι, οι ασβεστόλακκοι ή τα ασβεστερά και ένας χώρος για το καθάρισμα των δερμάτων από τις τρίχες και τα λίπη. **Με την εκβιομηχάνιση** αυτή η υγρή ζώνη άλλαξε μορφή, και αντικατέστησε τις χτιστές στέρνες για το πλύσιμο με βαρέλες πλύσεως, και έτσι το εσωτερικό του εργοστασίου άλλαξε χωρικά.

Στην άλλη ζώνη είναι η σειρά με τις λίμπες για τη δέψη. Οι λίμπες είναι μικρές γούρνες χτισμένες κολλητά στον τοίχο και είναι συνήθως 10-15 στη σειρά ή και περισσότερες, ανάλογα με τη δυναμικότητα του εργαστηρίου. **Με την εκβιομηχάνιση** και αυτή η ζώνη άλλαξε μορφή, καθώς αντικατέστησε τις χτιστές λίμπες με βαρέλες δέψεως, και έτσι το εργοστάσιο απέκτησε άλλη μορφή και χωροθέτηση. Στην τρίτη ζώνη είναι οι στεγνοί χώροι για το στέγνωμα των δερμάτων, που **είναι συνήθως στον όροφο** γιατί αποτελούν χώρους καθαρούς που χρειάζονται να είναι απομονωμένοι από τους προηγούμενους υγρούς και πιο βρώμικους χώρους, όπως προαναφέραμε.

Έτσι, ήταν απαραίτητος πάντα ο δεύτερος όροφος καθώς έπρεπε να είναι καθαρός, στεγνός και ευάερος για το άπλωμα και το στέγνωμα των δερμάτων. Ανάλογα με την επεξεργασία και το είδος των δερμάτων, αυτός ο χώρος είτε ήθελε περισσότερο φως, άρα περισσότερα ανοίγματα, είτε σκιά άρα λιγότερο φως και λιγότερα ανοίγματα. Κάτι που είναι άξιο αναφοράς, είναι το γεγονός ότι όταν το βυρσοδεψείο άλλαξε μέθοδο κατεργασίας, **χρειάζονταν άλλες συνθήκες ηλιασμού**, δηλαδή είτε περισσότερο ήλιο είτε περισσότερη σκιά, για αυτό το λόγο παρατηρούμε στη συντριπτική πλειονότητα των βυρσοδεψείων να έχουν χτίσει με τούβλα παράθυρα που κάποτε χρειάζονταν για φως ή αερισμό.

Τέλος, παρατηρούμε και αρκετές **καμινάδες** στις οροφές των βυρσοδεψείων, γεγονός που μας υποδηλώνει ότι κυρίως στον όροφο υπήρχαν σόμπες για τη θέρμανση του χώρου και το γρηγορότερο στέγνωμα των δερμάτων ιδίως το χειμώνα. Οι χώροι του ισογείου σπάνια έχουν θέρμανση. Στον όροφο επίσης στα περισσότερα βυρσοδεψεία συναντάμε και χώρους στεγνούς και καθαρούς όπως το χημείο, το επίσημο γραφείο, είτε την τραπεζαρία για τους εργαζόμενους. Σε μερικές περιπτώσεις βέβαια οι εργαζόμενοι δεν επιτρέπονταν να ανέβουν στον όροφο καθώς ήταν καθαρός χώρος και δεν έπρεπε να λερωθεί. Συνήθως στα προβιομηχανικά εργαστήρια, κυρίως στην Βόρεια Ελλάδα και την Πελοπόννησο, ο πάνω όροφος ήταν και το σπίτι του βυρσοδέψη.

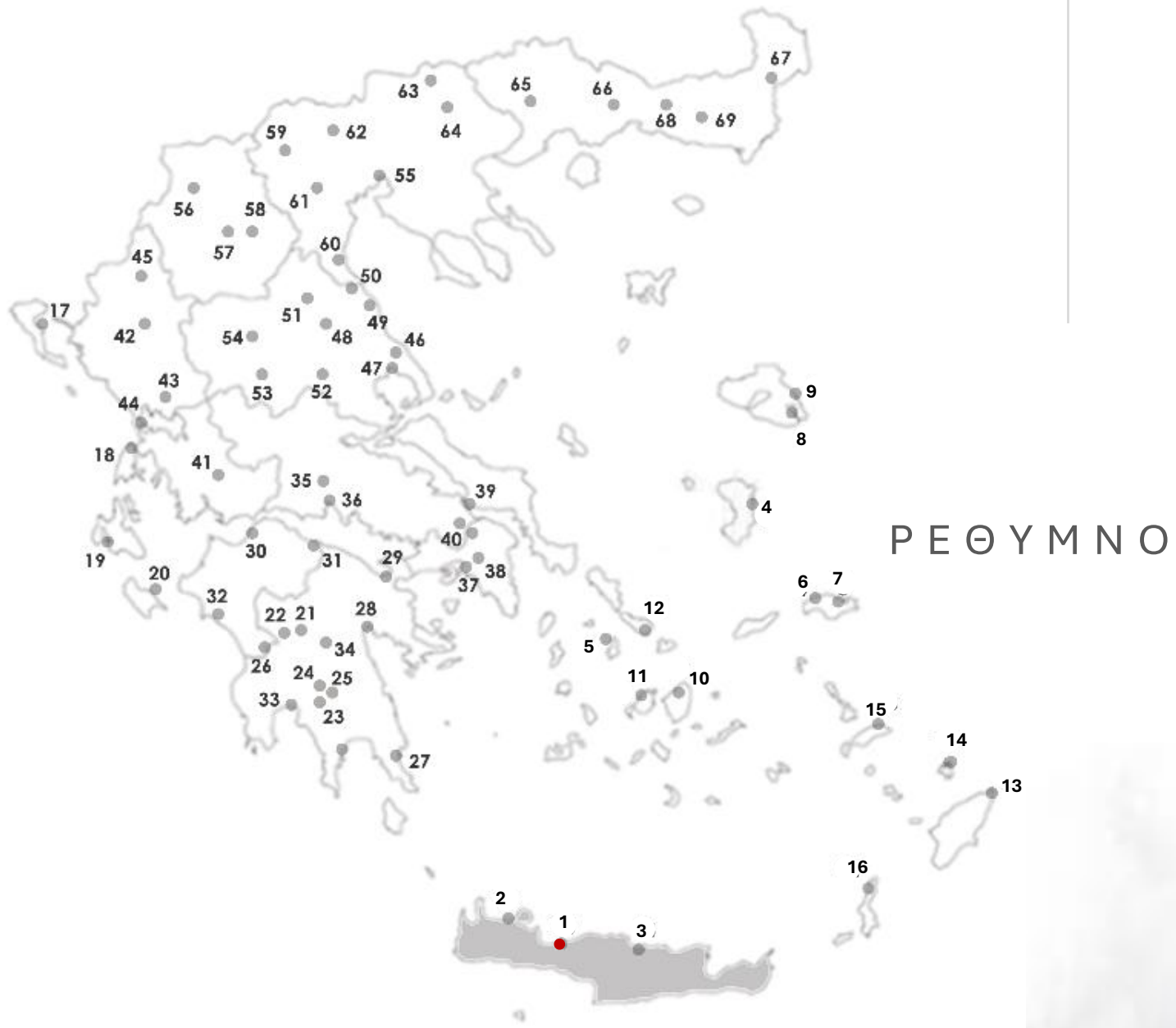

Όλα τα βυρσοδεψεία κατασκευάστηκαν επηρεασμένα από τις επιταγές και τις ανάγκες της κάθε εποχής, συνδυάζοντας την αρχιτεκτονική μορφολογία κάθε περιοχής, με τα τοπικά υλικά, τεχνικές και πρότυπα κατασκευής. **Κατά κύριο λόγο, όμως, όντας «κτίρια-μηχανές» διαμορφώθηκαν, κάθε φορά, έτσι ώστε να εξυπηρετούν τις λειτουργικές και χωρικές ανάγκες της βιομηχανίας.** Η μορφή των κτηρίων, λοιπόν, ακολουθούσε πάντα τη χρήση και τις συνθήκες της κάθε εποχής, δηλαδή τη **λειτουργία**. Τα κτίρια αυτά, όπως και όλα τα βιομηχανικά κτίρια στην Ελλάδα, μπορούν να κατηγοριοποιηθούν με βάση τα μορφολογικά χαρακτηριστικά τους σε τρεις γενικές κατηγορίες: **«παραδοσιακά», «μνημειακά» και «οδοντωτά».** ¹⁶ (Ν.Μπελαβίλας, 1998)

Τα παραδοσιακά κτίρια εμφανίζουν τυπολογικές ομοιότητες με αυτές των κατοικιών και των εκκλησιών. Ο όγκος τους είναι συνήθως ενιαίος, με επάλληλες στέγες, δίρριχτη ή μονόριχτη στέγη, ενώ η άρθρωση των χώρων επιτυγχάνεται με εσωτερικά χωρίσματα. Είναι συνήθως μονώροφα και απαρτίζονται από σύμπλεγμα κτιριακών όγκων. Τα μνημειακά κτίρια αντλούν στοιχεία από τις βιομηχανικές κατασκευές των Ευρωπαϊκών χωρών, καθώς πρόκειται για επιβλητικά, μέσω του όγκου και της μορφής τους, κτίρια, πλούσια σε μοτίβα και καλά επεξεργασμένες λεπτομέρειες, που θυμίζουν τις αρχές των νεοκλασικών κτιρίων. Τέλος, τα οδοντωτά κτίρια, αποτελούν αμιγή βιομηχανικά κτίσματα με συνήθως μεγάλων διαστάσεων μονώροφους χώρους και ομοιόμορφο φυσικό φωτισμό. Η επιστέγαση του χώρου παραγωγής πραγματοποιείται με μια, οδοντωτή στέψη, και η κάτοψη των χώρων είναι συνήθως ορθογώνια.

Όταν τα βυρσοδεψεία πέρασαν από την εποχή του ατμού, και πέρασαν σε αυτή του πετρελαίου και του ηλεκτρισμού, σημειώθηκαν εξίσου σημαντικές χωρικές αλλαγές. Η ανάγκη για χώρους παραγωγής μεγάλων διαστάσεων, (οπωσδήποτε διώροφων) αλλά και η ευέλικτη διάταξη των μηχανών οδήγησε στη διαμόρφωση μίας νέας τυπολογίας κτιρίων, με τις βάσεις της να στηρίζονται στο μοντέρνο κίνημα. Η τυπολογία αυτή περιλαμβάνει κυρίως τα μεταπολεμικά κτίρια, μεγάλων διαστάσεων, κατασκευασμένα από οπλισμένο σκυρόδεμα, που εξυπηρετούσαν άριστα τις ανάγκες της τότε βιομηχανίας. Πρόκειται για μονολιθικούς, συμπαγείς όγκους, με έμφαση στην οριζοντιότητα που καταλαμβάνουν συνήθως ένα ολόκληρο οικοδομικό τετράγωνο και αναπτύσσουν ένα βαρύ βιομηχανικό χαρακτήρα παρά την απλότητα της μορφής τους. ¹⁸ (Καμπουροπούλου, 2019)

Βασικά χαρακτηριστικά αυτών των κτιρίων είναι η **ευελιξία (ενιαίοι χώροι με δυνατότητα επέκτασης)** στη σύνθεση και η χρήση του **καννάβου** ως βασικού εργαλείου της σύνθεσης. Παρόλα αυτά, η παραπάνω κατηγοριοποίηση ανατρέπεται, εάν αντιπαραβάλει κανείς ορισμένα παραδείγματα, τα οποία δεν μπορούν να καταταχθούν σε κανέναν από τους παραπάνω τύπους, καθώς η μορφή τους εξηγείται, καθαρά και μόνο, από την εξυπηρέτηση συγκεκριμένων αναγκών της εκάστοτε βιομηχανίας. Δεν είναι εφικτό, λοιπόν, να πραγματοποιηθεί καμία άλλη μορφολογική κατηγοριοποίηση βιομηχανικών κτιρίων, πέρα αυτής που συμπεραίνεται από τις λειτουργικές απαιτήσεις.

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

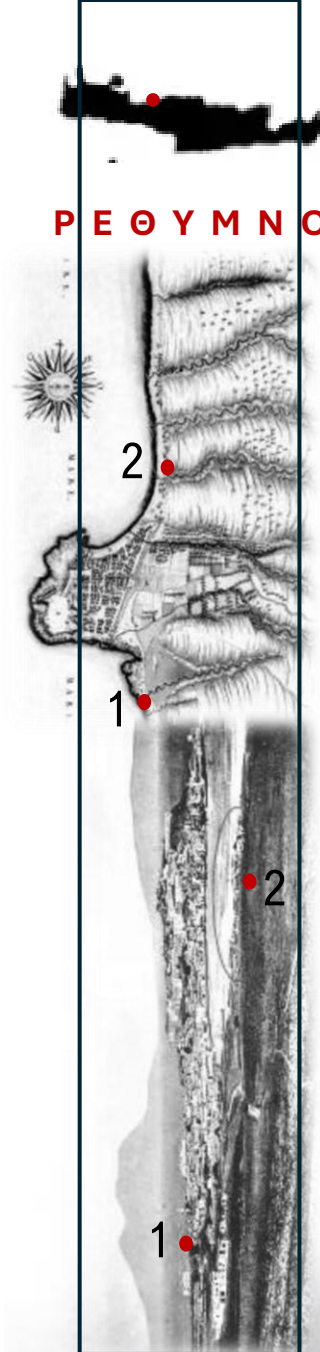
1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

β.1

1. Η συνοικία «Ταμπακαριά» αρχικά στα δυτικά της πόλης.

Από όσα γνωρίζουμε σήμερα το πρώτο βιοτεχνικό εγχείρημα επεξεργασίας των δερμάτων έλαβε χώρα στη **δυτική ακτή του Ρεθύμνου** και σε απόσταση 1–2 χιλιομέτρων από την πόλη. Συγκεκριμένα, τα πρώτα βυρσοδεψεία βρίσκονται στην περιοχή που σήμερα είναι γνωστή ως **Κουμπές**, λίγα μόλις μέτρα ανατολικά από το ακρωτήριο «San Juanne» των Ενετών. Η ύπαρξη βυρσοδεψείων εκεί μνημονεύεται από την περίοδο της Ενετοκρατίας, δεν αποκλείεται όμως να είναι προγενέστερη. Η ονομασία του πρώτου αυτού οικισμού σαφώς και δεν ήταν Κουμπές μιας και το τοπωνύμιο αυτό είναι μεταγενέστερο της έλευσης των Οθωμανών.

Οι βυρσοδέψες της εποχής εκείνης για τις ανάγκες της τέχνης τους πιθανόν χρησιμοποιούσαν και το νερό της περίφημης πηγής που βρισκόταν στη μετέπειτα ονομαζόμενη περιοχή του Κουμπέ. Γενικότερα για την περίοδο αυτή δεν έχουμε αρκετά στοιχεία. Δεν γνωρίζουμε ούτε την ακριβή αριθμό των επιχειρήσεων ούτε την ακριβή έκταση του οικισμού που είχε αναπτυχθεί εκεί.

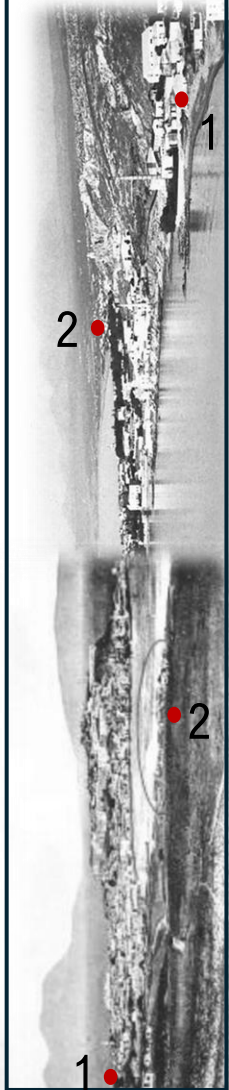
Αυτό που γνωρίζουμε με σιγουριά είναι ότι οι τεχνικές που χρησιμοποιούσαν οι βυρσοδέψες ήταν ακόμη σε πρώιμο στάδιο και όλη η επεξεργασία γινόταν με τα χέρια. Η δραστηριότητα των βυρσοδεψείων του Ρεθύμνου κατά την πρώτη αυτή περίοδο λειτουργίας δεν ήταν σπουδαία και απευθυνόταν αποκλειστικά στην τοπική αγορά. Τα βυρσοδεψεία αυτά εγκαταλείφθηκαν με τα χρόνια, και σε αυτό ίσως συνέβαλαν η **οθωμανική κατάκτηση** και οι συνέπειες του πολέμου του **1646**, είτε άλλοι οικονομικοί παράγοντες.¹⁹ (Παπαδοπετράκης, εφ. Ρέθεμνος)

2. Η συνοικία «Ταμπακαριά» στα ανατολικά της πόλης.

Μετά την έλευση των Οθωμανών λοιπόν, χωρίς να γνωρίζουμε συγκεκριμένα πότε ξεκίνησαν τη λειτουργία τους, τα βυρσοδεψεία της πόλης μετατοπίστηκαν ανατολικά, παραπλεύρως του ρέματος που σήμερα είναι γνωστό ως ρέμα «Συνατσάκη». Αν και η ύπαρξη οικισμού στο συγκεκριμένο σημείο δεν είναι γνωστή, ο **χάρτης του 1601 του Angelo Oddi** αποδεικνύει πως από την εποχή της Ενετοκρατίας, βρίσκονταν εκεί μικρός οικισμός. Αν και η ύπαρξη του οικισμού αυτού προϋπήρχε της λειτουργίας των βυρσοδεψείων, μετά την εγκατάστασή τους εκεί ο μικρός αυτός οικισμός, όπως δείχνουν τα στοιχεία, μετονομάστηκε σε «Ταμπακαριά». Επιπλέον, σε μεταγενέστερο χρόνο, όπως αναφέρει και η Αιγύπτια ιστορικός Zeinab Ismail Rashed, κατά την Αιγυπτιοκρατία και συγκεκριμένα το 1838 στην περιοχή αυτή και σε ολόκληρο το Ρέθυμνο λειτουργούσε μόνο μία επιχείρηση.²⁰ (Παρασκευάς, 1995)

Τέλος, από τη **συλλογή του αρχιτέκτονα Γρηγόρη Παπαδοπετράκη**, έχουμε την παλαιότερη φωτογραφική απεικόνιση του Ρεθύμνου από τον J. Berinda το 1871, όπου στα δεξιά διακρίνεται ο τότε οικισμός των Ταμπακαριών στα ανατολικά της πόλης. Εικάζεται λοιπόν ότι στα τέλη του 19ου αιώνα κατ' απαίτηση του Χασάν Μπαμπά οι επιχειρήσεις της συνοικίας των Ταμπακαριών αυτών σταμάτησαν σιγά σιγά τη λειτουργία τους, εξαιτίας της όχλησης και η ρύπανσης που προκαλούσαν.¹⁹ (Παπαδοπετράκης, εφ. Ρέθεμνος)

Ρ Ε Θ Υ Μ Ν Ο

16

Η επέκταση του οικισμού και η λειτουργία Ορφανοτροφείου στην περιοχή, καθιστούσαν μη βιώσιμη την ύπαρξη των ρυπογόνων αυτών βυρσοδεφείων και έτσι **απαγορεύτηκε η λειτουργία τους επίσημα το 1926**. Οι λόγοι της απομάκρυνσης ήταν σαφέστατα υγειονομικοί, αφού είχαν προκληθεί ήδη 50 κρούσματα ελονοσίας στους τρόφιμους του Ορφανοτροφείου κατά την περίοδο αυτή. Η ονομασία Ταμπακαριά παρέμεινε ως τοπωνύμιο της περιοχής περίπου μέχρι την έλευση και εγκατάσταση των Μικρασιατών προσφύγων το 1922, καθώς έπειτα η περιοχή μετονομάστηκε σε **«Καλλιθέα»**. Με την πάροδο των ετών εδραιώθηκε ως τοπωνύμιο και αντικατέστησε πλήρως τον όρο «συνοικία Ταμπακαριά», χωρίς να υπάρχει πλέον καμία ανάμνηση για τη λειτουργία των τότε ταμπακαριών στην περιοχή.

Ο οικισμός αυτός ήταν **χωροθετημένος παραλιακά** και οι περισσότερες αν όχι όλες οι επιχειρήσεις των βυρσοδεφείων, τουλάχιστον μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα, ανήκαν σε **Οθωμανούς**. Χαρακτηριστικό είναι και το γεγονός ότι τον Ιούνιο του 1829 Κρήτες επαναστάτες, στην προσπάθεια πολιορκίας της πόλης και καταδίωξης των Οθωμανών, κατέλαβαν τα βυρσοδεφεία, παίρνοντας ως λάφυρα πολλά δέρματα που υπήρχαν εκεί. Εκτός όμως από τις επιχειρήσεις, και ο πληθυσμός της συνοικίας ήταν κατά κύριο λόγο μουσουλμανικός όπως καταγράφεται σε αρχειακές πηγές της εποχής.¹⁹ (Παπαδοπετράκης, εφ. Ρέθεμνος).

15

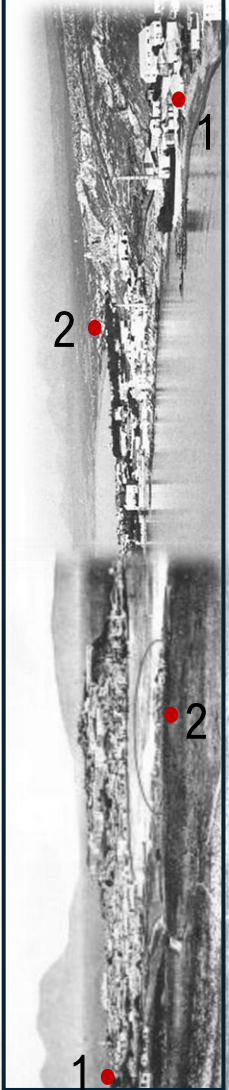
1. Η συνοικία «Ταμπακαριά» αρχικά στα δυτικά της πόλης.

Τα βυρσοδεφεία δυτικά της πόλης όπως προαναφέρθηκε, προϋπήρχαν από την εποχή της ενετοκρατίας αλλά εγκαταλείφθηκαν πιθανώς από την κατάκτηση των Οθωμανών το 1646, όμως έπειτα **ξαναλειτούργησαν νέα βυρσοδεφεία στην ίδια περιοχή, την περιοχή του Κουμπέ**. Ονομάστηκε έτσι καθώς εκεί υπήρχε κρήνη με θόλο (= που στα αραβικά σημαίνει **kubbe**), με εξαιρετικής ποιότητας τρεχούμενο νερό. Κατά την ύστερη Τουρκοκρατία και μέχρι την ίδρυση της Κρητικής Πολιτείας, πέραν της κρήνης του Κουμπέ, ελάχιστα κτίσματα υπήρχαν σε αυτήν τη μεγάλη έκταση. Τα κτίρια των βυρσοδεφείων της εποχής της Ενετοκρατίας στην περιοχή είτε είχαν ήδη καταστραφεί πλήρως, είτε βρίσκονταν σε ερειπιώδη κατάσταση.

Στη συνέχεια η επικράτηση του πολιτειακού καθεστώτος της Κρητικής Πολιτείας σηματοδότησε και την **ανάπτυξη της βυρσοδεφείας στην Κρήτη**. Νέα βυρσοδεφεία δημιουργήθηκαν τότε σε διάφορα μέρη του νησιού. Η εξέλιξη του επαγγέλματος, η ανάπτυξη της Κρήτης την περίοδο της αυτονομίας και η μετανάστευση των Οθωμανών έδωσε χώρο στους χριστιανούς βυρσοδέφες να δράσουν. Στη μεγάλη αυτή ανάπτυξη της βυρσοδεφείας εκείνης της εποχής οφείλεται και η πολύ μεγάλη προσέλευση τεχνιτών της βυρσοδεφείας από χωριά του Αποκόρωνα στο Ρέθυμνο με σκοπό τη δραστηριοποίησή τους στον Κουμπέ.²⁰ (Παρασκευάς, 1995)

Ρ Ε Θ Υ Μ Ν Ο

Περιοχή Κουμπέ, 1950

Ταμπακαριά ανατολικά της πόλης, 1871

Κατά τις αρχές του 1900 καταγράφονται από διάφορες πηγές πως στον Κουμπέ δραστηριοποιούνταν οι εξής βυρσοδέψες από τον Αποκόρωνα: *Χαράλαμπος και Νικόλαος Ξηρουχάκης, Γεώργιος, Εμμανουήλ, Γεράσιμος, Δημήτριος και Παντελής Δερμιτζάκης, Λεωνίδας Ζωστουράκης και Κωνσταντίνος Μανωλάκης*. Πριν από την έλευσή τους στην περιοχή, ελάχιστοι ήταν οι χριστιανοί που ασχολούνταν με τη βυρσοδεψία. Ένας από τους πρώτους βυρσοδέψες της περιοχής, υπήρξε ο **Χαράλαμπος Ξηρουχάκης** με καταγωγή από τον **Αποκόρωνα**, ο οποίος τον Μάρτη του 1899 εκμίσθωσε από τον Ιωάννη Βόλακα ερειπωμένο κτίσμα, με σκοπό να το επισκευάσει και να το λειτουργήσει ως βυρσοδεψείο. Το κτίσμα ήταν ασκεπές, διατηρούνταν όμως οι λιθόκτιστοι τοίχοι του.

Την ίδια ακριβώς χρονιά (1899) στον Κουμπέ δημιουργήθηκε το **βυρσοδεψείο** ιδιοκτησίας του Ατσιπουλιανού προύχοντα Αναγνώστη Τσιχλη υπό τη διεύθυνση του **Γεωργίου Δερμιτζάκη από τον Αποκόρωνα**. Σε αντίθεση με τον Ξηρουχάκη, ο οποίος εκμίσθωσε ένα παλιό κτίσμα και το ανακαίνισε, ο Τσίχλης διατηρούσε ένα παραθαλάσσιο περβόλι με πηγάδι και πάνω σε αυτό ανήγειρε νεόδμητη οικοδομή, με σκοπό αυτή να χρησιμοποιηθεί ως βυρσοδεψείο από το **Δερμιτζάκη**. Το συμφωνητικό τους αναγράφει ότι «το κτίσμα αυτό θα έχει διαστάσεις εννέα γαλλικών μέτρων μήκος, κούφωμα, πλάτος τρία και μισό με δύο θύρες, δύο παράθυρα, μία καμινάδα, ένα ντουλάπι, ένα σοφαδάκι και έξωθεν αυτού τρεις γούβες(πηγάδια βυρσοδεψείου) για να μην χάνουν το νερό.» Η εγκατάσταση των συγκεκριμένων επιχειρήσεων στα

προαναφερόμενα σημεία ήταν προσωρινή καθώς τα επόμενα χρόνια μεταφέρθηκαν σε άλλους χώρους της ευρύτερης περιοχής. Όσο η βυρσοδεψία άκμαζε, μαζί με τους βυρσοδέψες από τον Αποκόρωνα, μαθήτευαν και νέοι οι οποίοι έπειτα έφτιαξαν και δικά τους βυρσοδεψεία με μερικούς από αυτούς να αναφέρονται το **1920**: *Μανουσος Κοκκινάκης, Κωνσταντίνος Τσίχλης, Σάββας και Επιμενίδης Χαλκιαδάκης, οι Γαλλιανοί Ιωάννης Βόλακας, Νικόλαος Βόλακας και Εμμανουήλ Γάσπαρης, ο Αντώνιος Φραγκιαδάκης, ο Εμμανουήλ Αστρινός, ο Γεώργιος Γιακουμάκης κ.ά.*¹⁹ (*Παπαδοπετράκης, εφ. Ρέθεμνος*)

Έτσι ο Κουμπές με τα χρόνια εξελίχθηκε σε μια **άτυπη βιοτεχνική ζώνη** με δεκάδες επιχειρήσεις να εδρεύουν εκεί. Στις εικόνες απεικονίζεται η **περιοχή του Κουμπέ γύρω στα 1950**. Μέχρι τις δεκαετίες του '60-'70 τα βυρσοδεψεία μαζί με τις εγκαταστάσεις σαπωνοποιίας και πυρηνελαιουργίας συνέχιζαν να αποτελούν τον πυρήνα της ζώνης αυτής και σταδιακά ο οικισμός μεγάλωσε. Όμως οι σύγχρονες τεχνικές, ο ανταγωνισμός, και κυρίως η εμφάνιση των συνθετικών δερμάτων και του πλαστικού αλλά και η ίδια η οικιστική ανάπτυξη του Κουμπέ ανάγκασαν μία μία τις επιχειρήσεις είτε να κλείσουν οριστικά είτε να απομακρυνθούν από την περιοχή. Σήμερα μόνο μία επιχείρηση του κλάδου λειτουργεί **αλλά όχι στον Κουμπέ και είναι του Γιακουμάκη**. Δεν διασώζονται όμως αρκετά από τα κτίρια των άλλοτε βυρσοδεψείων, καθώς τα περισσότερα άλλαξαν εντελώς χρήση και μορφή ή έχουν εγκαταλειφθεί-χαθεί.

ΠΕΘΥΜΝΟ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα
ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
Γ. ΓΙΑΚΟΥΜΑΚΗ

Τύπος
Κτίριο

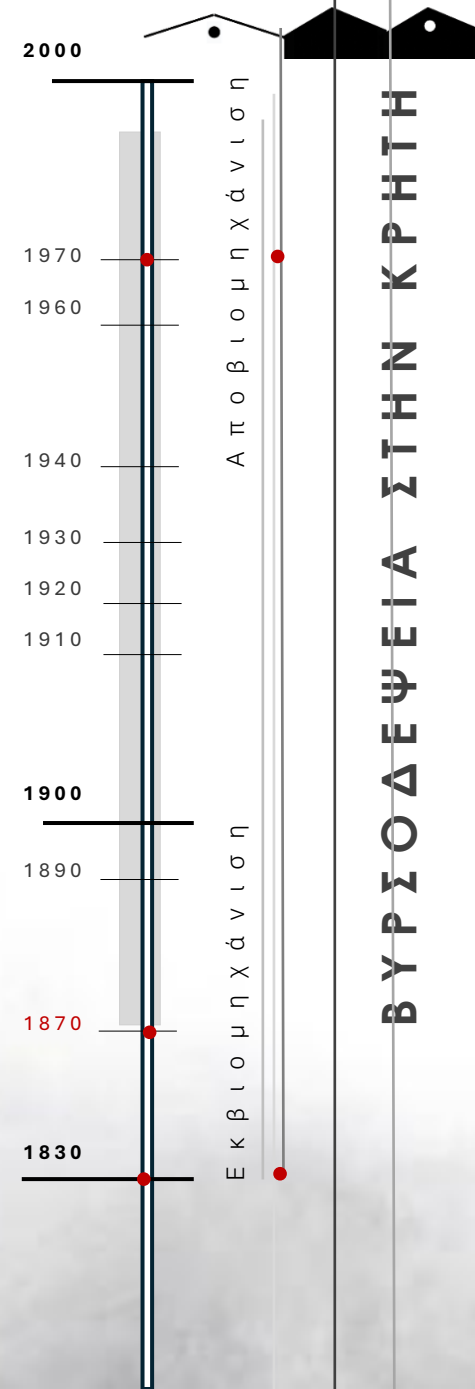
Αρχική Χρήση
Βυρσοδεψείο

Κατάσταση
Κτιρίου
ΣΕ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ

Περιοχή
Νέα σφαγεία Ρεθύμνου, Ατσιπόπουλο,

Η εταιρεία ιδρύθηκε το 1935 από τα αδέρφια Γιακουμάκη και το 1955 έγινε η σύσταση ομόρρυθμης εμπορικής εταιρείας με την επωνυμία “Βυρσοδεψεία Γεωργίου & Ιωάννου Γιακουμάκη Ο.Ε. Το 1997 η ομόρρυθμη εταιρεία από την τρίτη γενιά βυρσοδεψών πλέον, μετατρέπεται σε ανώνυμη με την επωνυμία “Βυρσοδεψεία Ι. & Γ. Γιακουμάκη Α.Ε.-Βιομηχανία Δέρματος”. Το βυρσοδεψείο που λειτουργεί έως και σήμερα, είναι το μεγαλύτερο στην Ελλάδα, βρίσκεται δίπλα στα σφαγεία του Ρεθύμνου, εκτός του κέντρου της πόλης, σε ένα σύγχρονο μεγάλο βιομηχανικό κτίριο που κατασκευάστηκε από οπλισμένο σκυρόδεμα. Ανήκει στα σύγχρονα κτίρια των βυρσοδεψείων που **δεν ανήκουν σε κάποιο αρχιτεκτονικό ρεύμα και δεν έχει δοθεί έμφαση στη μορφή του**. Αποτελεί ένα κτήριο μηχανή που υπάρχει για να εξυπηρετεί τη λειτουργία του. Ορισμένα από τα μηχανήματά του είναι από τα μεγαλύτερα βυρσοδεψεία της Ελλάδας, το βυρσοδεψείο Σουρλάγκα, που σήμερα δεν λειτουργεί. Στο βυρσοδεψείο καταλήγουν τα δέρματα από τα σφαγεία, αλλά και εισαγόμενα, επεξεργάζονται περίπου 10 τόνους από ακατέργαστα δέρματα την εβδομάδα, τα οποία είτε εξάγονται είτε προμηθεύουν την αγορά της Ελλάδας, με τον ελληνικό στρατό να αγοράζει από εκεί το δέρμα για την κατασκευή των αρβυλών. Το βυρσοδεψείο επιπλέον **είναι το μόνο στην Ελλάδα που διαθέτει διαρκή άδεια λειτουργίας**, γιατί τα απόβλητα καταλήγουν στο βιολογικό καθαρισμό.

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

ΡΕΘΥΜΝΟ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ ΒΟΛΑΚΑ

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Κατάσταση
Κτιρίου

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Περιοχή

Κουμπές, στην παραλία Κουμπέ
στην ανατολική πλευρά της πόλης

17

18

19

20

21

Το κτήριο αυτό είναι από τα παλαιότερα της περιοχής του Κουμπέ. Ο χώρος άνηκε στην οικογένεια Βόλακα τουλάχιστον από τα μέσα του 19ου αιώνα. Εκεί βρισκόταν το βυρσοδεψείο του Ιωάννη Βελονάκη ή Βόλακα και στην συνέχεια του γιού του Μιλτιάδη . Δεν ήταν οι μόνοι Ταμπάκηδες της περιοχής με αυτό το επώνυμο. Την ίδια δουλειά έκανε και κοντινός τους συγγενής Νικόλαος Βόλακας. Όπως δεν υπάρχει αρχείο δυστυχώς σχεδόν σε όλα τα βυρσοδεψεία του Ρεθύμνου, έτσι και σε αυτό, καθώς σιγά σιγά έκλεισαν και με το χρόνο χάθηκαν.²¹ (Β.Ι.Δ.Α.2017)

Το παρόν κτίριο διαφέρει πολύ από την αρχική του μορφή, που άνηκε στην κατηγορία των παραδοσιακών μεμονωμένων κτισμάτων με ορθογωνική κάτοψη και δύο επιπέδων. Εκτιμάται ότι είχε ανοίγματα αρκετά υψίκορμα, ξύλινη στέγη και λιθόκτιστες τοιχοποιίες. Πλέον έχει αποκατασταθεί και έχει αποκτήσει νέα χρήση.

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

ΠΕΘΥΜΝΟ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΕΜΜ.ΓΑΣΠΑΡΗ

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Κατάσταση
Κτιρίου

ΔΕΝ ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Περιοχή

Κουμπές, στην παραλία Κουμπέ
στην ανατολική πλευρά της πόλης

22

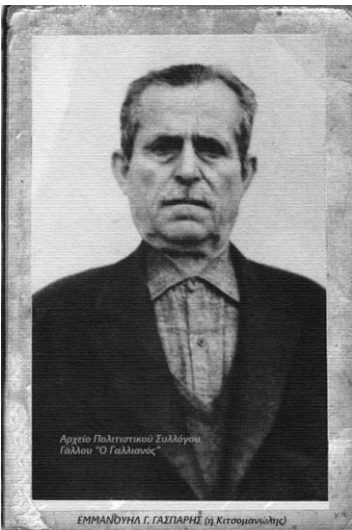
23

24

25

Ο Μανώλης Γάσπαρης γεννήθηκε στο χωριό Γάλλου Ρεθύμνης το 1896. Προερχόταν από γεωργική οικογένεια ωστόσο ο ίδιος δραστηριοποιήθηκε εμπορικά στην περιοχή του Κουμπέ διατηρώντας ιδιόκτητο βυρσοδεψείο. Την λειτουργία της επιχείρησης συνέχισαν με επιτυχία τα παιδιά του Μανώλη, Αντώνης και Γιώργης Γάσπαρης . Το Ταμπακαριό των Αφών Γάσπαρη ήταν ένα από τελευταία σε λειτουργία στην περιοχή. Μετά το οριστικό κλείσιμο του το βυρσοδεψείο άλλαξε χρήση και ο χώρος μετατράπηκε σε χώρος εστίασης αρχικά με το όνομα 'Το Ταμπακαριό'. Η ονομασία αυτή αναμφισβήτητα παρέπεμπε στην προηγούμενη χρήση του χώρου ως βυρσοδεψείου. Μάλιστα στην είσοδο της ταβέρνας, που σήμερα έχει άλλη ονομασία, τοποθετήθηκε ως διακοσμητικό ένα από τα μηχανήματα του άλλοτε βυρσοδεψείου.²¹ (Β.Ι.Δ.Α.2017)

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

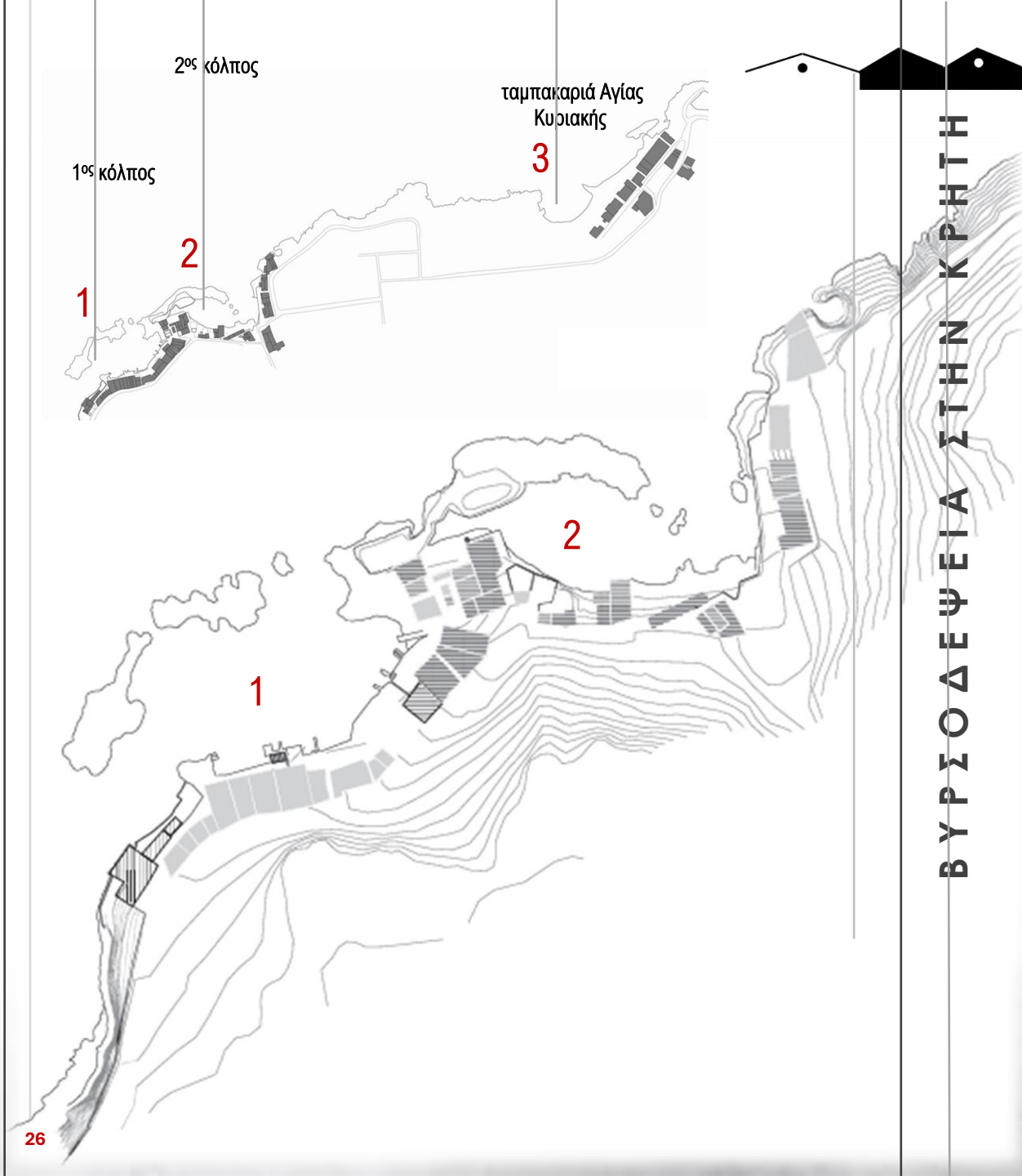
β.1

ΧΑΝΙΑ

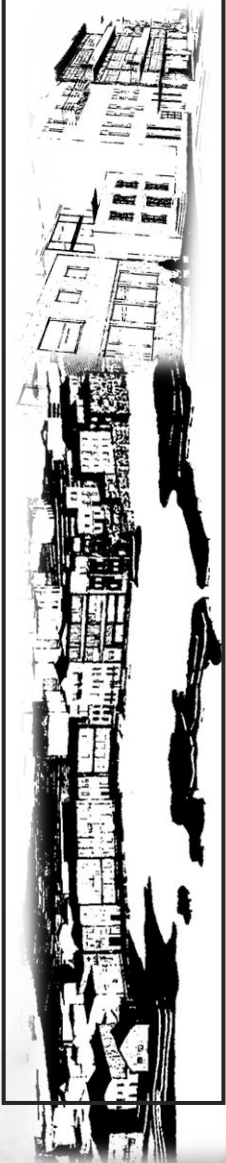

Τα βυρσοδεψεία των Χανίων είναι τοπικά γνωστά ως **Ταμπακαριά** και βρίσκονται στο παράκτιο μέτωπο του προαστίου της **Χαλέπας**. Η περιοχή πήρε το όνομά της από τα Βυρσοδεψεία που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή κατά την **περίοδο της Αιγυπτιοκρατίας το 1830-1840**. Η επιλογή της θέσης δεν ήταν τυχαία καθώς πρόκειται για ένα **βραχώδες, απόκρημνο μέτωπο** στη βορειοανατολική πλευρά της Χαλέπας, απομακρυσμένο από τον ιστορικό πυρήνα των Χανίων, αλλά αρκετά κοντά για να εξυπηρετεί τις εμπορικές λειτουργίες του λιμανιού. Η παρουσία άφθονου θαλασσινού νερού, οι δυσχερείς συνθήκες κατοίκησης και η φυσική διάπλαση του εδάφους προσέφεραν ιδανικές συνθήκες για μια παραγωγή που συνεπαγόταν έντονες οσμές και απόβλητα. Επίσης τα ρηχά νερά και ο κόλπος που διαμορφωνόταν από τα βράχια, εξυπηρετούσαν στο πρώτο στάδιο της επεξεργασίας, δηλαδή στο πλύσιμο των δερμάτων.

Τα Ταμπακαριά της Χαλέπας είναι χωροθετημένα σε τρεις περιοχές : **Στον πρώτο κόλπο**, αυτόν δηλαδή που βρίσκεται δυτικότερα, **στον δεύτερο κόλπο**, αυτόν δηλαδή που βρίσκεται πιο ανατολικά ,και σε μία μεταγενέστερη περιοχή που είναι γνωστή ως τα **Ταμπακαριά της Αγίας Κυριακής**. Αρχικά, η εγκατάσταση των βυρσοδεψείων έγινε στον δυτικότερο όρμο, τον λεγόμενο πρώτο κόλπο, συνεχίστηκε στον δεύτερο και τέλος στην περιοχή της Αγίας Κυριακής. Και οι τρεις περιοχές αυτές λειτουργούσαν ταυτόχρονα ως μία ενιαία ζώνη εγκατάστασης βυρσοδεψείων, με τη βιοτεχνία επεξεργασίας δέρματος να αποτελεί την κυρίαρχη οικονομική δραστηριότητα της περιοχής.²² (Μιναρετζή, 2020)

ΧΑΝΙΑ

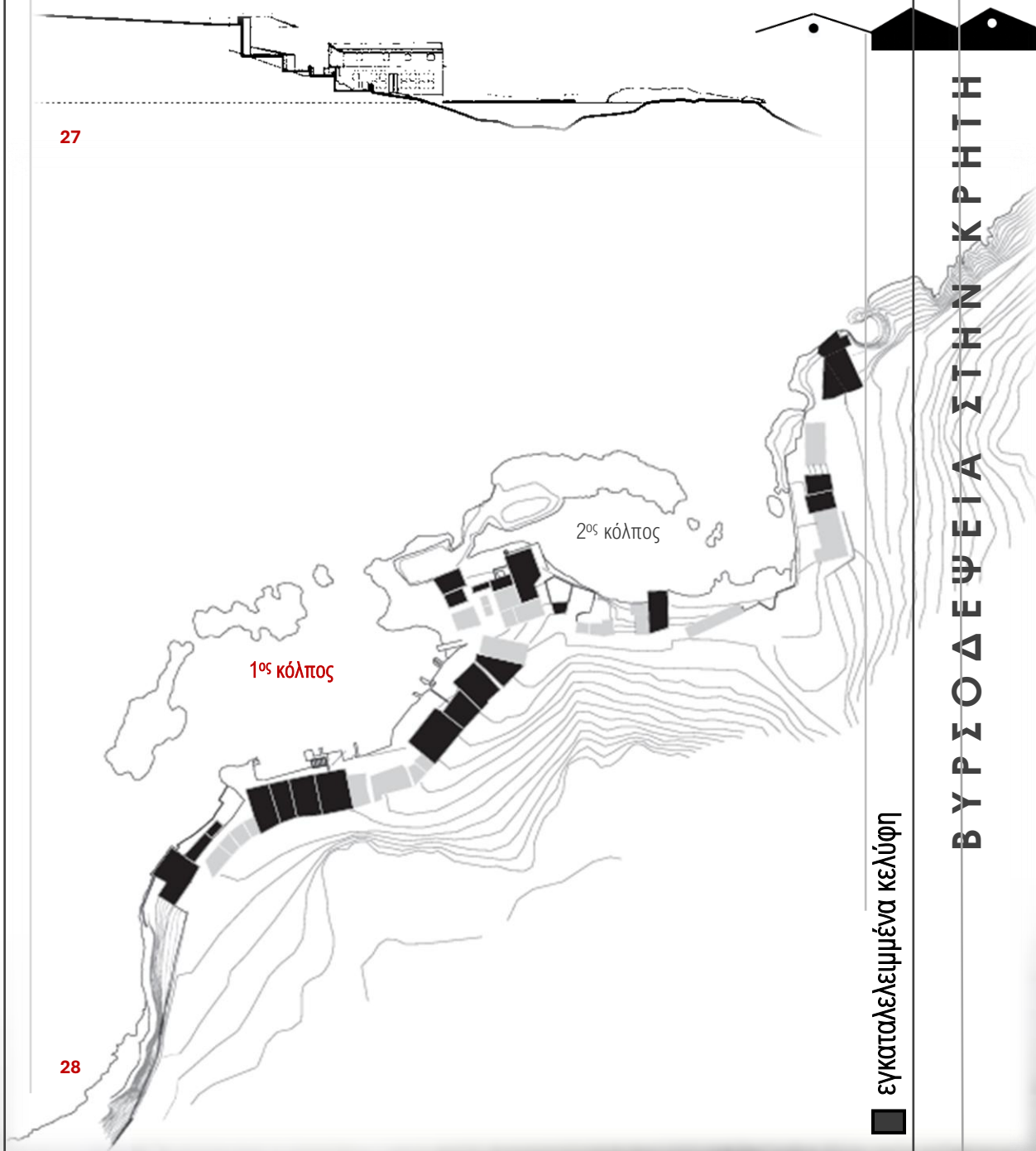

Μέχρι την περίοδο του Μεσοπολέμου η βιομηχανία του δέρματος άκμασε με **80 βυρσοδεψεία** να λειτουργούν συνολικά στις ακτές των τριών περιοχών. Στην γερμανική κατοχή όμως, επήλθε η παύση της λειτουργίας τους ενώ ύστερα ο νέος εξοπλισμός, η αντικατάσταση των παλαιότερων μεθόδων και ο εκσυγχρονισμός επέφεραν κέρδη και μεγάλες παραγωγές στην βιομηχανία. Από το '70 και μετά ήρθε η αναμενόμενη κάμψη με πλέον το 1/10 των επιχειρήσεων δέρματος να έχει καταφέρει να επιβιώσει. Σήμερα, επομένως, **τα περισσότερα βυρσοδεψεία έχουν εγκαταλειφθεί** με τα περισσότερα από τα κτίρια έχουν υποστεί σημαντικές φθορές, και να λειτουργούν μόνο δύο μονάδες.²³ (Γιάνναρου, 2016)

Αρχικά, η εγκατάσταση των βυρσοδεψείων έγινε στον δυτικότερο όρμο, τον λεγόμενο πρώτο κόλπο, που φιλοξενεί τα παλαιότερα κτίσματα. Η αρχιτεκτονική τυπολογία των πρώτων αυτών εργαστηρίων χαρακτηρίζεται από απλότητα και σαφήνεια: ισόγεια ή διώροφα κελύφη, με είσοδο από τον δρόμο και άμεση επαφή με τη θάλασσα, συνήθως λίθόκτιστα κατασκευασμένα από τοπική πέτρα. Όλα έχουν ανοίγματα και διόδους προς τη θάλασσα, καθώς αυτή έπαιζε πολύ σημαντικό ρόλο στην κατεργασία των δερμάτων. Η εσωτερική διαρρύθμιση αυτών των κτιρίων οργανώνεται γύρω από επιμήκεις κάτοψεις, με τη γραμμική παραγωγική ακολουθία να διέπει και τη μορφολογική άρθρωση των όψεων. Οι στέγες είναι κεραμοσκεπείς, με μικρή κλίση, ενώ τα ανοίγματα φροντίζουν για τον αερισμό και τον φυσικό φωτισμό, ιδίως στα ανώτερα επίπεδα που χρησιμοποιούν για το κρέμασμα και την ξήρανση των δερμάτων. Εντύπωση προκαλεί η προσαρμογή των κτισμάτων στο φυσικό ανάγλυφο με πολλά εργαστήρια αναπτύσσονται κλιμακωτά.²² (Μιναρετζή, 2020)

27

28

εγκαταλελειμμένα κελύφη

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

ΧΑΝΙΑ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Λειτουργία
Κτιρίων

Κατάσταση
Κτιρίου

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ

ΤΑΜΠΑΚΑΡΙΑ ΧΑΛΕΠΑΣ

μεμονομένα κτίρια εν σειρά

Βυρσοδεψεία

1830-1990

ΔΙΑΣΩΖΟΝΤΑΙ

1^{ος} κόλπος, Χαλέπα

Στον πρώτο κόλπο βεβαια έχουν γίνει και οι περισσότερες προσθήκες, αποκαταστάσεις ή αλλαγή των κτιρίων αυτών σε νέες χρήσεις, αλλάζοντας έτσι την εικόνα των κτιρίων σε σχέση με παλαιότερες φάσεις. Τα περισσότερα από αυτά τα κτίρια πριν μερικά χρόνια βρίσκονταν σε ερειπιώδη κατάσταση, όμως πλέον βρίσκονται σχεδόν όλα σε φάση αποκατάστασης, καθώς αναμένεται στο μέλλον να φιλοξενηθούν σε αυτά ξενοδοχειακές δομές. Παρατηρούμε λοιπόν, πως η ανάγκη για ανασυγκρότηση και επανάχρηση του παραλιακού μετώπου, έχει ήδη δρομολογηθεί προς τουριστικές χρήσεις. Κάποια κτίρια είναι λιθόκτιστα από τοπική πέτρα, κυρίως τα μικρότερα και μονόροφα, ενώ αυτά που φέρουν περισσότερους ορόφους έχουν ενισχυθεί με οπλισμένο σκυρόδεμα και έχουν επιχρισθεί. Γενικά ο πρώτος κόλπος φέρει και τα περισσότερα κτίσματα πλέον που έχουν 3 ορόφους, χαρακτηριστικό που το βλέπουμε σπάνια στα βυρσοδεψεία της Ελλάδας.

29

30

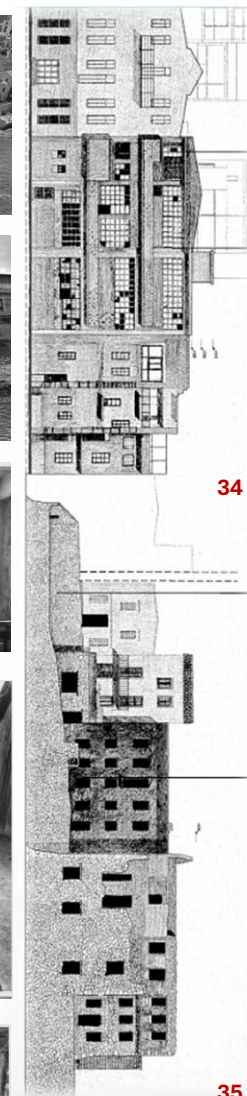
31

32

33

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

ΧΑΝΙΑ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Λειτουργία
Κτιρίων

Κατάσταση
Κτιρίου

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ

ΤΑΜΠΑΚΑΡΙΑ ΧΑΛΕΠΑΣ

μεμονομένα κτίρια εν σειρά

Βυρσοδεψεία

1900-1990

ΔΙΑΣΩΖΟΝΤΑΙ

2^{ος} κόλπος, Χαλέπα

Καθώς αυξάνεται η ζήτηση και εκσυγχρονίζεται η τεχνολογία παραγωγής, τα Ταμπακαριά επεκτείνονται **στον δεύτερο κόλπο**. Τα κτίρια αποκτούν μεγαλύτερη κλίμακα, με πιο εξελιγμένα συστήματα φέρουσας κατασκευής, καθώς εμφανίζονται τα πρώτα υποστυλώματα από οπλισμένο σκυρόδεμα και η μορφή γίνεται αυστηρότερη προς τα χνάρια του μοντερνισμού. Οι όψεις είναι πιο απλές, τα ανοίγματα μεγαλύτερα, και ορισμένα παράθυρα μεταλλικά. Πολλά συγκροτήματα αποκτούν στοιχεία βιομηχανίας, δηλώνοντας την μετάβαση από **το χειροτεχνικό εργαστήριο στο οργανωμένο εργοστάσιο**, υποδηλώνοντας την **εκβιομηχάνιση**. Στην τυπολογία κυριαρχούν τα επιμήκη παραλληλεπίπεδα, με κάτοψη προσανατολισμένη κάθετα στη γραμμή της ακτογραμμής, ώστε να εξασφαλίζεται ευκολότερα ο αερισμός και η απορροή υδάτων.

23 (Γιάνναρου, 2016)

36

37

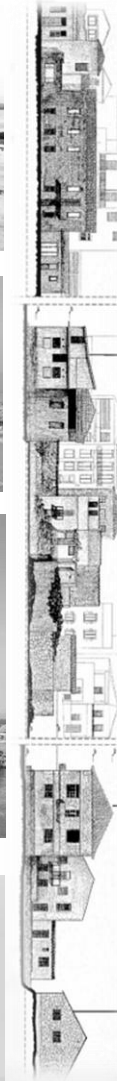
38

39

40

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

ΧΑΝΙΑ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Λειτουργία
Κτιρίων

Κατάσταση
Κτιρίου

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΑΓΙΑΣ ΚΥΡΙΑΚΗΣ

μεμονομένα κτίρια εν σειρά

Βυρσοδεψεία

41

1920-1980

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

42

Αγία Κυριακή, Χαλέπα

43

Η τρίτη και τελευταία φάση ανάπτυξης αφορά την **περιοχή της Αγίας Κυριακής**, όπου τα βυρσοδεψεία εξαπλώνονται ακόμη πιο ανατολικά. Εδώ τα κτίρια είναι πλέον εκτεταμένα σε κάτοψη, ορισμένα με ύψος έως και τρεις στάθμες. Ο χαρακτήρας τους φέρει μορφολογικά στοιχεία τόσο από τις πρώτες λιθόκτιστες δομές όσο και από τη μεσοπολεμική μοντέρνα αρχιτεκτονική. Χαρακτηριστικό της περιόδου είναι η εκτεταμένη χρήση δομικών υλικών από σκυρόδεμα.²⁴ (Ζαρμπούτη, 2022)

44

45

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

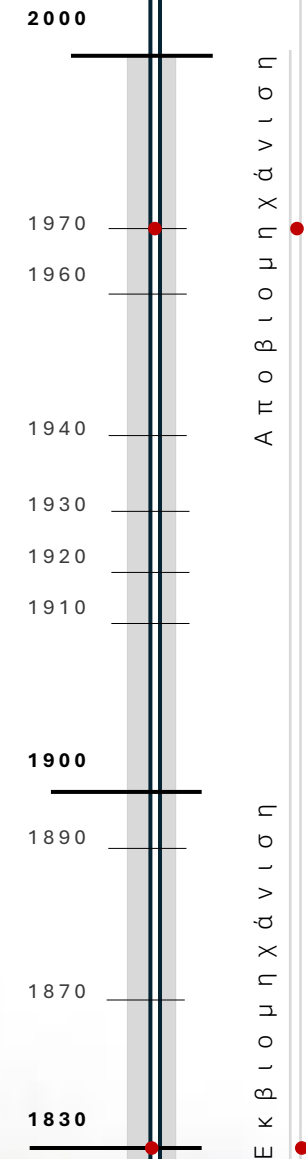
1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

β.1

Τα βυρσοδεψεία στο Ηράκλειο μέχρι το 1902 ήταν όλα τούρκικα. Με την τέχνη αυτή ασχολούνταν στο δυτικό τμήμα της πόλης από την περίοδο της Ενετοκρατίας, και στη συνέχεια επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κυρίως μουσουλμάνοι. Ορισμένοι τέτοιοι βυρσοδέψες ήταν ο Αλής Τουμπαράκης, ο Μουσταφάς Μπαχράκης και Σελίμ Αχμετάκης. Έπειτα εγκαταστάθηκε ο Αθηναίος βυρσοδέψης Βρασίδης Σαντελής και άνοιξε το πρώτο χριστιανικό ταμπάκικο με τον άριστο τεχνίτη από το Αϊβαλί.

Με τη σειρά τους περί το 1914 οι αδελφοί Σχολιάδη και ο Φώτης και Ματθαίος Ζαχαριουδάκη, καθώς και ο Φώτιος Πουλιανάκης, έφτιαξαν δικά τους βυρσοδεψεία. Συνολικά εκείνη την εποχή στο Ηράκλειο υπήρχαν περίπου 40 ταμπάκικα που δούλευαν 150 - 200 εργάτες - τεχνίτες και κατέργαζαν τομάρια κίτρινα, βακέττες, βιδέλα, προβιές και όλα τα δερμάτινα είδη. Το 1922 εγκαταστάθηκαν οι Μικρασιάτες ταμπάκηδες όπως ο Μανώλης Χατζηθεοδώρου, Μανώλης Αρξαλής, Νικ. Κουβαρντόγλου, ο Βαγγέλης Γιαννουλάκης, ο Κων. Τσίχλας και ο Γεώργιος Βογιατζάκης με τον Παπαγγελή. Την ίδια χρονιά άνοιξαν βυρσοδεψεία και ορισμένοι ντόπιοι όπως οι αδελφοί Δράκος και ο Μανώλης Γαλιφιανάκης, ο Σπύρος και Γιάννης Σχολιάδης, καθώς και ο Θεμιστοκλής και ο Δημήτρης Καραβιώτης.

Στην αρχή, τα βιοτεχνικά αυτά εργαστήρια βρίσκονταν στην περιοχή της Χανιώπορτας. Συγκεκριμένα άρχιζαν από την οδό Κισσάμου, συνέχιζαν πίσω από το σταφιδεργοστάσιο Αφών Κωνσταντινίδη, ως την οδό Μελησσινών στο εργοστάσιο Τζωρτζάκη, την οδό Δαμβέργηδων και σε πολλά άλλα σημεία.

Με την επέκταση της πόλης όμως οι συνθήκες υγιεινής απαίτησαν τη μετεγκατάστασή τους, και έτσι μετακόμισαν στον κόλπο του Δερματά, για να μετακομίσουν εκ νέου μετά από λίγο καιρό στην περιοχή του Στομίου, όπου εξακολουθούν να υπάρχουν και σήμερα τα απομεινάρια τους.

Η μεταφορά των Ταμπακαριών στο Στομίο, έγινε το 1936, πριν από τον πόλεμο, όπου υπήρχαν 14 τέτοιες μονάδες. Για την μετεγκατάσταση όμως αυτή χρειάστηκε ο πρόεδρος του Σωματείου Βυρσοδεψών να επισκεφθεί τον τότε Μητροπολίτη Κρήτης και να ζητήσει να τους παραχωρηθούν τα οικόπεδα αυτά του Στομίου, τα οποία ανήκαν στον Άγιο Μηνά, όπου και ξεκίνησαν εκ νέου τη λειτουργία τους.

²⁵ (Σάββας, εφ. ΠΑΤΡΙΣ)

Ωστόσο και εκεί υπήρχαν πολύ κακές συνθήκες υγιεινής, λόγω της έντονης οσμής των αποβλήτων της επεξεργασίας και τα ακάθαρτα υγρά απόβλητα που κατέληγαν στη θάλασσα. Έτσι η υγειονομική αρχή, με συνεχείς πιέσεις, προσπαθούσε ν' αντιμετωπίσει το συγκεκριμένο πρόβλημα στη μακρινή, για την εποχή εκείνη, περιοχή του Στομίου, που συνδύαζε τη θάλασσα και τα νερά του ποταμού. Με το πέρασμα τον χρόνων οι μονάδες αυτές έκλεισαν μέχρι το 1970, όχι μόνο λόγω αυτών των συνθηκών αλλά και άλλων κοινωνικοπολιτικών γεγονότων και οικονομικών δυσχερειών. Σήμερα στη δυτική παραλιακή, πριν τον ποταμό Γιόφυρο, εκεί όπου άλλοτε άκμαζαν, τα πρώην Ταμπακαριά, σήμερα όλες οι μονάδες αυτές έχουν παραδοθεί στο πέρασμα του χρόνου, στη φθορά και στην παντελή εγκατάλειψη. Όλα τα κτίρια έχουν μετατραπεί σε ερείπια.

ΗΡΑΚΛΕΙΟ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Χρονολογία
Ιδρυσης

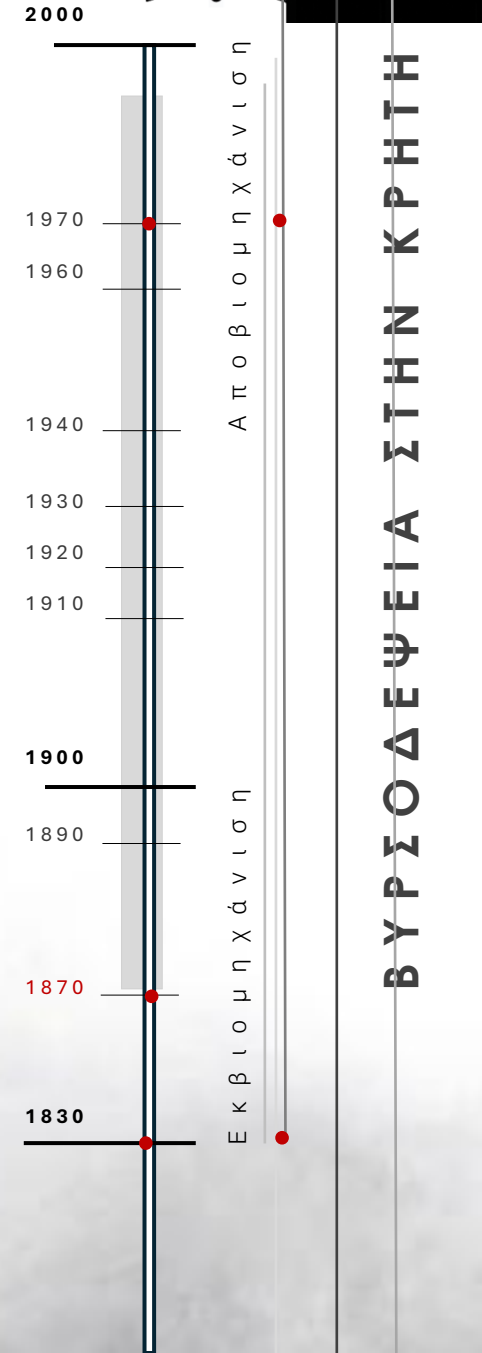
1

Κατάσταση
Κτιρίου

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Περιοχή

Στόμιο

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

β.2

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

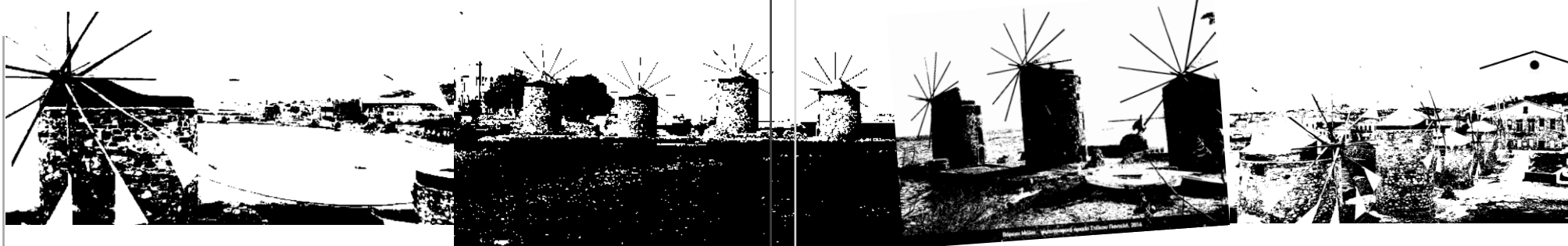
Στη Χίο δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς εγκαταστάθηκαν τα πρώτα βυρσοδεψεία, αλλά αυτό που γνωρίζουμε με βεβαιότητα είναι ότι είχε μακρά παράδοση στη βυρσοδεψία ακόμη και πριν την Οθωμανική κυριαρχία. Από τον 16^ο έως και τον 19^ο αιώνα αναφέρεται ότι υπάρχουν στη Χίο δέρματα κατεργασμένα αλλά και ακατέργαστα τα οποία μαζί με άλλα προϊόντα του νησιού φορτώνονταν κάθε χρόνο σε 10 -12 ενετικά πλοία με προορισμό την Ευρώπη, ενώ για τον 17^ο αιώνα αναφέρεται ότι τα δέρματα και τα άλλα προϊόντα μεταφέρονταν με αγγλικά και ολλανδικά πλοία. Η Χίος αποτέλεσε σημαντική επαρχία της βυζαντινής αυτοκρατορίας με πολύ στενή επαφή με τη κεντρική και τη δυτική Μ. Ασία όπως η Καισαρεία, η Προύσσα και η Σμύρνη, γεγονός που αποτέλεσε πολύ σημαντικό ρόλο, αφού εκεί βρίσκονταν τα μεγαλύτερα κέντρα παραγωγής δερμάτων.

Έτσι η γειτνίαση της Χίου με τη Μ. Ασία,, αλλά και η σύνδεσή της με γειτονικά νησιά μεγάλης παραγωγικότητας σε δεψικές ύλες όπως η Λέσβος, αποτέλεσαν πολύ σημαντικά στοιχεία για την ανάπτυξη της βυρσοδεψίας στο νησί. Κατά το 18^ο αιώνα τα βυρσοδεψεία της Χίου βρίσκονταν στην ακμή τους, γεγονός που πιστοποιείται και από τις σχετικές νομοθετικές διατάξεις της Υψηλής Πύλης κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Την εποχή εκείνη το νησί είχε κυριαρχήσει στη Μεσόγειο, στο Αιγαίο και στη Μαύρη θάλασσα εξαιτίας του σημαντικού της στόλου, της διπλωματίας αλλά και του εμπορίου της μαστίχας. Το γεγονός αυτό, ώθησε το Σουλτάνο να παραχωρήσει δικαιώματα στο Νησί, που άγγιζαν το καθεστώς της αυτονομίας.²⁶ (ΓΙΑΚΟΥΠΗ, 2017)

Ήδη από τον 19^ο αιώνα αριθμούνταν περίπου 18 βυρσοδεψεία, όμως η καταστροφή της Χίου από τον Οθωμανικό στρατό ανέτρεψε τα δεδομένα και το 1822 ανάγκασε αρκετές οικογένειες βυρσοδεψών να μετοικήσουν σε νησιά των Κυκλάδων όπως η Σύρος, μεταφέροντας μαζί και την τέχνη τους, (όπως ο Π. Καλουτάς). Έπειτα όμως ορισμένοι επέστρεψαν στη Χίο και συνέχισαν τη βυρσοδεψία στον τόπο τους. Λόγω του ρόλου της Χίου ως εμπορικό κέντρο, η εκβιομηχάνιση της βυρσοδεψίας πραγματοποιήθηκε αρκετά νωρίς. Σε πρώτο στάδιο (πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο), αποκτήθηκε εξοπλισμός για την μερική αυτοματοποίηση της διαδικασίας (μηχανικά περιστρεφόμενα βαρέλια, μηχανικά σφυριά), ενώ σε ένα δεύτερο στάδιο υιοθετήθηκε η δέψη με χρώμιο που επιτάχυνε τη διαδικασία της δέψης σε 3-4 μέρες.

Κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο το απόθεμα των Χιώτικων σολοδερμάτων διατέθηκε για τις ανάγκες του ελληνικού στρατού, ενώ όσο απέμεινε πέρασε στους Γερμανούς. Η πρωτεύουσα της Σύρου, η Ερμούπολη όπως θα δούμε στη συνέχεια, ήταν το σημαντικότερο λιμάνι εξαγωγικού εμπορίου στην Ελλάδα μέχρι το 1860 περίπου, και αναπτύχθηκε παράλληλα με την καταστροφή της Χίου. Οι Χιώτες βυρσοδέψες μαζί με τους Ερμούπολίτες συναδέλφους τους αργότερα, αξιοποιώντας τα δίκτυα του μεγαλεμπορίου της πόλης, άρχισαν να κατεργάζονται δέρματα εισαγόμενων δερμάτων, όπως βοοειδών της νοτιάς Αμερικής και να παράγουν σολοδέρματα καλής ποιότητας, που σύντομα κατέκτησαν τις αγορές της μεσογείου και των βαλκανίων. Το 1921 υπάρχουν στη Χίο 25 μεγάλα και μικρά βυρσοδεψεία.

²⁶ (ΓΙΑΚΟΥΠΗ, 2017)

Τα νησιά του Αιγαίου και ιδίως η Χίος και η Σύρος, ήταν μία ιδιότυπη περίπτωση, καθώς κατασκεύαζαν ανεμόμυλους που χρησίμευαν τόσο για την άλεση των δεψικών υλών για τα βυρσοδεψεία, όσο και για αποθηκευτικούς χώρους. Συγκεκριμένα, στη Χίο υπήρχαν συνολικά **εννέα ανεμόμυλοι** χωρισμένοι σε δύο σειρές, στους βόρειους και στους νότιους μύλους, και τοποθετημένοι κοντά στο λιμάνι. **Υπήρχαν ήδη από την εποχή της Γενουατοκρατίας (1346-1566)**, σύμφωνα με μαρτυρίες περιηγητών των περασμένων αυτών αιώνων. Οι βόρειοι μύλοι που ήταν τέσσερις σε αριθμό, διασώζονται σήμερα και έχουν αποκατασταθεί, ενώ οι νότιοι μύλοι ή μύλοι του Αγίου Υπατίου που ήταν πέντε σε αριθμό δεν διασώζονται όλοι. Οι τρεις από αυτούς έχουν καταρρεύσει, και οι δύο είναι σε ερειπιώδη κατάσταση. Κάποιοι από αυτούς ήταν τριώροφοι και κάποιοι διώροφοι, διέθεταν αποθήκες για την απόθεση και φύλαξη των υλικών, καθώς και τοιχία που λειτουργούσαν ως κυματοθραύστες για την προστασία τους από την θάλασσα. Σήμερα τόσο τα τοιχία, αλλά όσο και οι αποθήκες δεν έχουν διασωθεί, αλλά παρασυρθεί από τη θάλασσα.²¹ (Β.Ι.Δ.Α.2017)

Με το πέρασμα της προβιομηχανικής βυρσοδεψίας και την πρόοδο της εκβιομηχάνισης, αρκετά βυρσοδεψεία εγκατέλειψαν τους ανεμόμυλους, έγιναν ατμοκίνητα, βέβαια αρκετά παρέμειναν στην παραδοσιακή χειρωνακτική κατεργασία. Τα μεγαλύτερης κλίμακας βυρσοδεψεία και τα πιο εξελιγμένα κατεργάζονταν περισσότερο τα χονδρά δέρματα, όπως τα βοοειδή, όπου τα εισήγαγαν και από άλλες χώρες όπως η Αμερική, η Αίγυπτος, η Συρία, η Ασιατική και Ευρωπαϊκή Τουρκία και η Βουλγαρία, ενώ υπήρχαν και μικρότερης κλίμακας βυρσοδεψεία όπου κατεργάζονταν μόνο δέρματα τοπικών λεπτών δερμάτων, όπως αιγών και προβάτων. Συγκεκριμένα το **1960 η Χίος παρήγαγε το 20-25% του συνόλου του ελληνικού σολοδέρματος**, ενώ μετά τη δεκαετία του '60 επεκτάθηκε στην παραγωγή επανωδερμάτων. Όμως τα εργοστάσια λειτούργησαν μέχρι τη δεκαετία του 1990, όπου και τερμάτισαν τη λειτουργία τους λόγω του έντονου ανταγωνισμού από τις ολοένα και αναπτυσσόμενες αθηναϊκές επιχειρήσεις, αλλά και λόγω πολιτικοκοινωνικών συνθηκών.²⁶ (ΓΙΑΚΟΥΠΗ, 2017)

ΧΙΟΣ

Όνομα

Τύπος

Επεξεργασία

Αρχική Χρήση

Περίοδος
Λειτουργίας

Εξοπλισμός

Κατάσταση
κτιρίου

Επανάχρηση

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ
ΖΑΦΕΙΡΑΚΗΣ & ΥΙΟΙ

Κτιριακό Συγκρότημα

αρχικά σολοδέρματα και στη συνέχεια και στα επανωδέρματα υποδημάτων.

Βυρσοδεψείο

1902-1990

Δεν διασώζεται

Εγκαταλελειμμένο

ΟΧΙ

Ταμπάκικα (πόλη Χίου) Οδός
Καλουτά

46

47

48

49

Το βυρσοδεψείο Ζαφειράκη βρίσκεται στο βόρειο τμήμα της πόλης της Χίου, στην περιοχή Ταμπάκικα. Η κατασκευή του ξεκίνησε το 1905 και ιδρύθηκε από τον Νικόλαο Ζαφειράκη το 1902, με μέτοχους τον ίδιο και τους έξι του υιούς. Η εταιρία, πέραν του βυρσοδεψείου στη χώρα της Χίου, διατηρούσε και εγκαταστάσεις στην Αθήνα στις οποίες στεγάζονταν το αρβυλοποιείο και η αποθήκη κατεργασμένων δερμάτων. Ήδη από το **1905**, σύμφωνα με τον Γ. Ζαφειράκη (2008), το εργοστάσιο **είχε εξοπλιστεί με μια μηχανή diesel** που παρήγαγε ηλεκτρικό ρεύμα. Η εταιρία **μέχρι τη δεκαετία του 1960 παρήγαγε σολοδέρματα**, τα οποία εξάγονταν στη Μ. Ασία μέχρι και την Καισάρεια. Πέρα από τον τομέα των σολοδερμάτων, η παραγωγή επεκτάθηκε και στα πανωδέρματα των υποδημάτων. Τούτο δημιούργησε την ανάγκη επέκτασης των εγκαταστάσεων. Την ίδια περίοδο ανανεώθηκε και το σύνολο του εξοπλισμού του εργοστασίου. Το εργοστάσιο **έκλεισε οριστικά το 1990**. Το εργατικό δυναμικό του εργοστασίου προπολεμικά αριθμούσε περί τους **150 εργάτες**. Ο αριθμός αυτός μεταπολεμικά μειώθηκε φτάνοντας περίπου τους 100. Η εκμηχάνιση αλλά και το γενικότερο κλίμα ανταγωνισμού, επέβαλαν την περαιτέρω μείωση του εργατικού δυναμικού, που στα τέλη της δεκαετίας του 1980 έφτανε μόλις τους 10 εργαζόμενους.²¹ (Β.Ι.Δ.Α.2017)

1990

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1905

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΧΙΟΣ

Όνομα

Τύπος

Επεξεργασία

Αρχική Χρήση

Περίοδος
Λειτουργίας

Εξοπλισμός

Κατάσταση
κτιρίου

Επανάχρηση

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ
ΖΑΦΕΙΡΑΚΗΣ & ΥΙΟΙ

Κτιριακό Συγκρότημα

αρχικά σολοδέρματα και στη
συνέχεια και στα επανωδέρματα
υποδημάτων.

Βυρσοδεψείο

1902-1990

Δεν διασώζεται

Εγκαταλελειμμένο

ΟΧΙ

Ταμπάκικα (πόλη Χίου) Οδός
Καλουτά

46

47

48

49

Το βυρσοδεψείο Ζαφειράκη χωροθετείται σε άμεση σχέση με την ακτή και με τους νότιους **ανεμόμυλους** των Ταμπάκικων. Πρόκειται για ένα **πολύπλοκο κτιριακό συγκρότημα το οποίο προέκυψε ως αποτέλεσμα διαδοχικών κατασκευαστικών φάσεων**. Το 1910 έγινε η πρώτη προσθήκη τμήματος κατ' επέκταση του εργοστασίου στην ανατολική πλευρά, κατά την οποία κατασκευάστηκαν δύο ανεξάρτητα κτίσματα, στεγάζοντας την επεξεργασία των δερμάτων και την ενότητα του μηχανοστασιού, του ξυλουργείου, τους χώρους παραγωγής μονοξειδίου του άνθρακα και των γραφείων. Κατά τη δεύτερη επέκταση του 1935, δημιουργήθηκαν νέοι χώροι επεξεργασίας δερμάτων, χώρος για το τρίψιμο των βελανιδιών και ο χώρος του τελωνείου. Στην τρίτη επέκταση που πραγματοποιήθηκε στα μέσα περίπου του 20ου αιώνα κατασκευάστηκε ο χώρος του ξηραντήριου, ενώ το 1980 έγιναν κάποιες μικροπροσθήκες βοηθητικών κτιρίων (αποθηκευτικοί χώροι και γραφεία). Απέναντι από το εργοστάσιο προς τη θάλασσα, υπήρχαν στέρνες για την αφαλάτωση των δερμάτων. Το 2003 το συγκρότημα του βυρσοδεψείου Ζαφειράκη, εξαγοράστηκε από το Πανεπιστήμιο Αιγαίου με σκοπό τη στέγαση εκπαιδευτικών λειτουργιών, βέβαια παρά τα ενθαρρυντικά αποτελέσματα των γεωτεχνικών μελετών, το συγκρότημα παραμένει σε εγκατάλειψη. ²¹ (Β.Ι.Δ.Α.2017)

1990

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1905

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΧΙΟΣ

Όνομα

Τύπος

Επεξεργασία

Αρχική Χρήση

Περίοδος
Λειτουργίας

Εξοπλισμός

Κατάσταση
κτιρίου

Επανάχρηση

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

**ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ
ΖΑΦΕΙΡΑΚΗΣ & ΥΙΟΙ**

Κτιριακό Συγκρότημα

αρχικά σολοδέρματα και στη συνέχεια και στα επανωδέρματα υποδημάτων.

Βυρσοδεψείο

1902-1990

Δεν διασώζεται

Εγκαταλελειμμένο

ΟΧΙ

Ταμπάκικα (πόλη Χίου) Οδός Καλουτά

46

47

48

49

Τα δέρματα του βυρσοδεψείου μεταφέρονταν από το εργοστάσιο στις στέρνες και αντίστροφα με βαγονέτα (επί γραμμής τύπου Decauville) που τα έσπρωχναν εργάτες. **Το βυρσοδεψείο έχει έκταση 6.147,72 τ.μ.** και διατηρεί στο εσωτερικό του μέρη του μηχανολογικού του εξοπλισμού. Συνιστά μια λιθόκτιστη κατασκευή που αποτελείται από μια σύνθεση διώροφων όγκων ορθογωνικής κάτοψης, οι οποίοι καλύπτονταν από δίρριχτες κεραμοσκεπές. Οι όψεις των κτιρίων είναι απλές, φέρουν συμμετρικά ορθογώνια ανοίγματα σε πυκνές αποστάσεις. Η πρόσοψη του εργοστασίου επί της οδού Καλουτά, είναι επιχρισμένη ενώ στις πλαϊνές όψεις γίνεται τμηματική αποκάλυψη της λιθοδομής λόγω αστοχιών του σοβά στον χρόνο. Οι νεότερες προσθήκες κατασκευαστήκαν από σκυρόδεμα και οπτόπλινθους. Οι όψεις τους είναι επίσης επιχρισμένες και φέρουν μακρόστενα ορθογώνια ανοίγματα και κουφώματα από αλουμίνιο. Μεταξύ του παλαιότερου εργοστασίου και των μεταγενέστερων προσθηκών του σχηματίζεται ένας πλατύς διάδρομος διέλευσης, κάτοψης σχήματος «Γ», ο οποίος σε ορισμένα σημεία είναι ανοιχτός επιτρέποντας τη διέλευση φυσικού φωτός ενώ σε άλλα σημεία στεγάζεται με στέγαστρα που δημιουργούν ημιυπαίθριους χώρους.²¹ (Β.Ι.Δ.Α.2017)

1990

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1905

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΧΙΟΣ

Όνομα

Τύπος

Επεξεργασία

Αρχική Χρήση

Περίοδος
Λειτουργίας

Εξοπλισμός

Κατάσταση
κτιρίου

Επανάχρηση

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ
ΖΑΦΕΙΡΑΚΗΣ & ΥΙΟΙ

Κτιριακό Συγκρότημα

αρχικά σολοδέρματα και στη συνέχεια και στα επανωδέρματα υποδημάτων.

Βυρσοδεψείο

1902-1990

Δεν διασώζεται

Εγκαταλελειμμένο

ΟΧΙ

Ταμπάκικα (πόλη Χίου) Οδός
Καλουτά

46

47

48

49

Ο διάδρομος αυτός οδηγούσε στην ενότητα του μηχανοστασίου, του ξυλουργείου, του χώρου παραγωγής μονοξειδίου του άνθρακα, των γραφείων και του νότιου χώρου επεξεργασίας δερμάτων που κατασκευάστηκαν κατά την πρώτη επέκταση του εργοστασίου. Στο ισόγειο του κύριου βιομηχανικού κτιρίου γινόταν η υγρή επεξεργασία των δερμάτων. Οι δεξαμενές πλύσης των δερμάτων και οι ξύλινες βαρέλες κατεργασίας διατηρούνται μέχρι σήμερα. Στην συνέχεια του κύριου χώρου επεξεργασίας κατασκευάστηκε το ξηραντήριο. Ο χώρος χρησιμοποιούνταν κυρίως τους χειμερινούς μήνες. Το καλοκαίρι τα δέρματα αναρτώνταν περιμετρικά στον χώρο αυτό. Διαμέσου μια στοάς το βυρσοδεψείο συνδεόταν με τον χώρο όπου γινόταν το τρίψιμο των βελανιδιών όπως και με τον χώρο του τελωνείου. Στο όροφο υπήρχαν χώροι επεξεργασίας, ξήρανσης και αποθήκευσης δερμάτων ενώ μεταγενέστερα δημιουργήθηκαν οι χώροι των γραφείων και του χημείου. Η επικοινωνία μεταξύ των ορόφων γινόταν με εσωτερικά ξύλινα κλιμακοστάσια, τα οποία είναι πλέον σε κακή κατάσταση. Το δάπεδο του κύριου και παλαιότερου βιομηχανικού κτιρίου είναι ξύλινο στον όροφο, ενώ σε κάποιες πιο πρόσφατες προσθήκες το δάπεδο είναι κατασκευασμένο από οπλισμένο σκυρόδεμα. Το βυρσοδεψείο διατηρείται σήμερα σε μέτρια κατάσταση.²¹ (B.I.A.A.2017)

1990

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1905

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΧΙΟΣ

Όνομα

Τύπος

Επεξεργασία

Αρχική Χρήση

Χρονολογία
κτιρίου

Εξοπλισμός

Κατάσταση
Κτιρίου

Επανάχρηση

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ ΥΙΩΝ
Π.ΚΑΡΔΑΣΙΛΑΡΗ

Κτίριο

Κατασκευή
υποδημάτων
δερμάτων

πελμάτων
και
λεπτών

Εταιρεία
εισαγωγικού
εξαγωγικού εμπορίου

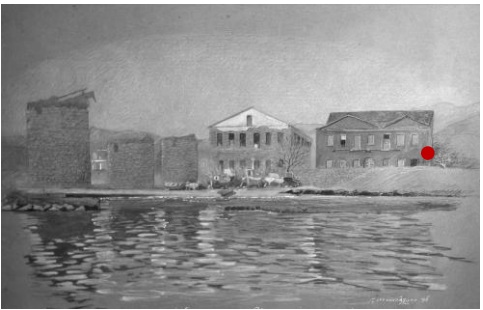
1860-1980

Δεν διασώζεται

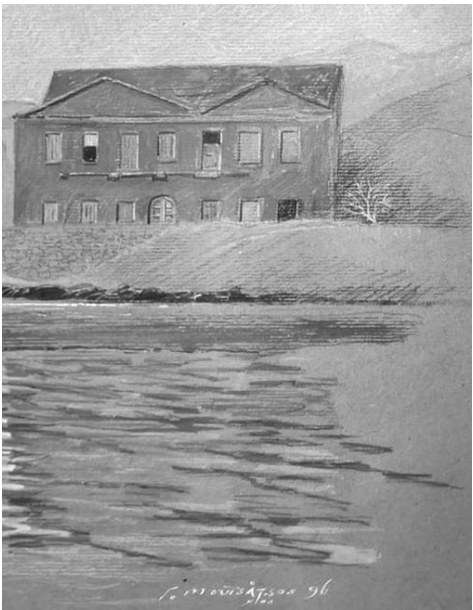
Δεν διασώζεται

ΟΧΙ

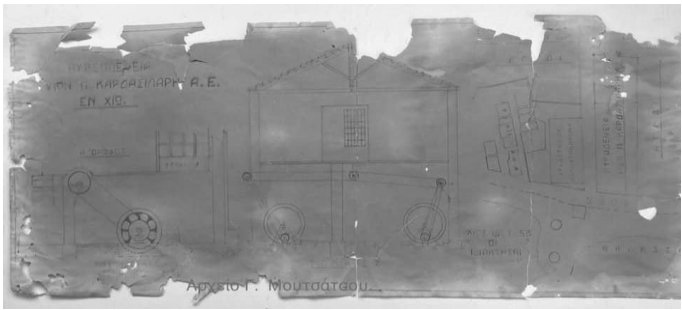
Ταμπάκια (πόλη Χίου) Οδός
Καλουτά

50

51

52

Στο κτίριο που στέγασε στη συνέχεια το βυρσοδεψείο Καρδασιλάρη (το δεξιά κτήριο στον πίνακα), είχε ιδρυθεί πρώτα από τον Παντελή Καρδασιλάρη το 1862 , εταιρεία εισαγωγικού και εξαγωγικού εμπορίου. Αργότερα ιδρύθηκε βυρσοδεψείο προς κατασκευή πελμάτων υποδημάτων και λεπτών δερμάτων, επομένως **το κτήριο είναι κατασκευής μάλλον του 1860** και δεν κατασκευάστηκε εξ αρχής για βυρσοδεψείο. Τη δεκαετία του 20 διαιρέθηκε σε δύο μέρη. Τη δεκαετία του 80 είχε εγκαταλειφθεί και **στις αρχές της δεκαετίας του 90** **κάηκε** κι αφού παρέμεινε ερειπωμένο για πάνω από δέκα χρόνια, **κατεδαφίστηκε** και στη θέση του ανεγέρθηκε άλλο κτίριο εντελώς νέας μορφής, που στεγάζει σούπερ μάρκετ. Βρίσκονταν κοντά στους τρεις μύλους Βροντάδος.²¹ (Β.Ι.Δ.Α.2017)

2000

1980

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1860

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΧΙΟΣ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
Γ.ΚΑΡΑΜΑΟΥΝΑ &
ΥΙΩΝ

Τύπος

Κτιριακό Συγκρότημα

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Περίοδος
Λειτουργίας

τουρκοκρατία έως το1990

Εξοπλισμός

διασώζεται μερικώς

Κατάσταση
κτιρίου

Εγκαταλελειμμένο

Επανάχρηση

ΟΧΙ

Περιοχή

Ταμπάκικα (πόλη Χίου) Οδός
Καλουτά

53

54

55

Το αρχικό λιθόκτιστο κτίριο του συγκροτήματος του βυρσοδεψείου Καραμαούνα, βρίσκεται επί του χειμάρρου Κανδήλου. Είναι **διώροφο συμμετρικό** και με αναλογία πλάτους-μήκους 1:2,5. Τα **ανοίγματα είναι πολλά και ορθογωνικά** και με αυτά του ορόφου να προστατεύονται με μεταλλικά κιγκλιδώματα. Οι όψεις του σήμερα είναι επιχρισμένες εκτός του ισογείου της κύριας ανατολικής, όπου παραμένουν εμφανείς οι λαξευτοί λίθοι από τη Μικρασιατική Ερυθραία. **Στον όροφο, ο χώρος είναι ενιαίος και ελεύθερος και σε αυτόν κατασκευάστηκε ξύλινος εξώστης** που υποστηρίζεται από μεταλλικά φουρούσια που εδράζονται σε λιθόκτιστους πεσσούς. Το **κτιριακό συγκρότημα σταδιακά επεκτάθηκε με νέα κτίρια, από τα οποία τα παλαιότερα λιθόκτιστα και τα νεώτερα από οπλισμένο σκυρόδεμα.** Το συγκρότημα του βυρσοδεψείου καταλάμβανε την έκταση 3 σχεδόν όμορων οικοπέδων, τα οποία εκτείνονται από την οδό Καλουτά (ανατολικά) έως την οδό Ράμνης (δυτικά). Το ιστορικό βυρσοδεψείο Καραμαούνα που **κατασκευάστηκε επί της Τουρκοκρατίας**, βρίσκεται σε **οικόπεδο**, ακανόνιστου σχήματος και **έκτασης 5.467,28τ.μ.** Το **βυρσοδεψείο έχει έκταση 1.705,65τμ** και αποτελείται από κτίρια ως επί το πλείστον ισόγεια ενώ υπάρχουν και δύο διώροφα κτίσματα και μια μικρή εκκλησία.²¹ (Β.Ι.Δ.Α.2017).

1990

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1860

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΧΙΟΣ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
Γ.ΚΑΡΑΜΑΟΥΝΑ &
ΥΙΩΝ

Τύπος

Κτιριακό Συγκρότημα

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Περίοδος
Λειτουργίας

τουρκοκρατία έως το1990

Εξοπλισμός

διασώζεται μερικώς

Κατάσταση
κτιρίου

Εγκαταλελειμμένο

Επανάχρηση

ΟΧΙ

Περιοχή

Ταμπάκικα (πόλη Χίου) Οδός
Καλουτά

56

57

58

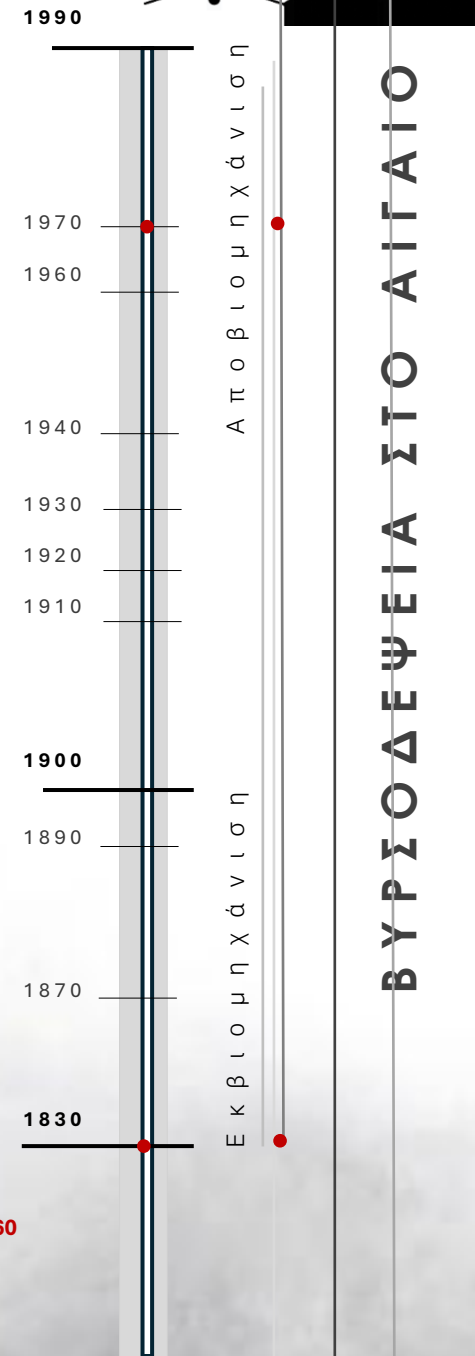

Το 1949 είχε εργατικό δυναμικό 150 εργάτες, και τα δέρματα που κατεργάζονταν προέρχονταν από την Αργεντινή, την Αβυσσηνία και τη Λομβαρδία αλλά και από σφαγείς. Κατά τη διάρκεια της λειτουργίας του, το συγκρότημα επλήγη δύο φορές από πυρκαγιά, χωρίς ωστόσο να καταγράψει σημαντικές φθορές. Σύμφωνα με τον Γενικό Διευθυντή, η καμπή του εργοστασίου ξεκίνησε το 1960. Περί το 1980, η μονάδα είχε μόλις σαράντα εργάτες (Μονιούδης, 2008). Η λειτουργία του διεκόπη οριστικά στις αρχές της δεκαετίας του 1990 (Ζαφειράκης, 2008). Μετά την οριστική διακοπή της βιομηχανικής του λειτουργίας, το βυρσοδεψείο Καραμαούνα δωρήθηκε στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου, με σκοπό να στεγάσει στο χώρο τις λειτουργίες του. (Β.Ι.Δ.Α.2017)

59

60

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ
ΤΣΟΥΚΑΛΑ

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Κατάσταση
κτιρίου

Εγκαταλελειμμένο

Περιοχή

Ταμπάκικα (πόλη Χίου) Οδός
Καλουτά

61

62

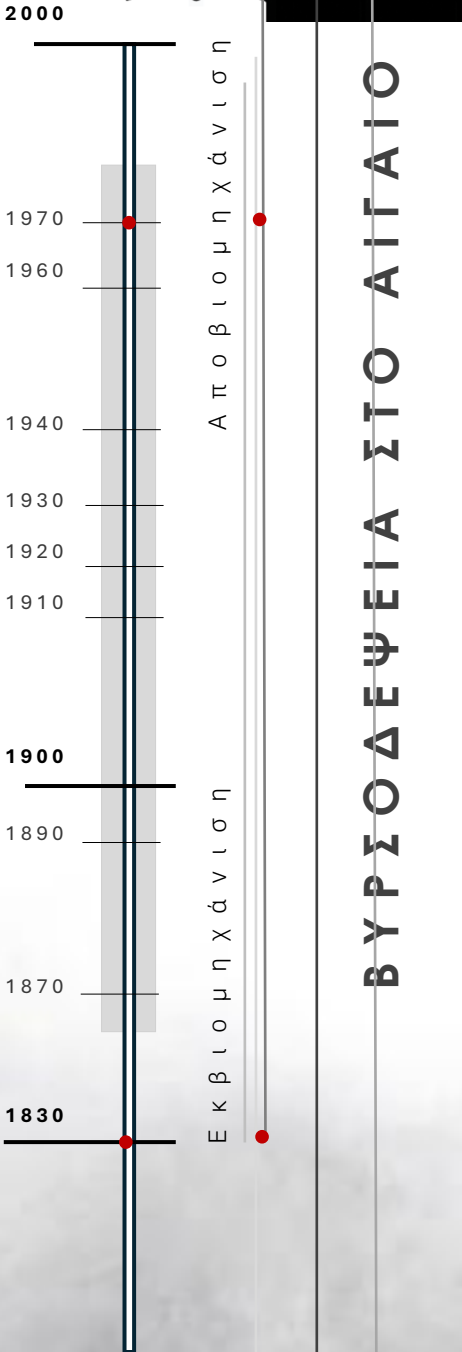
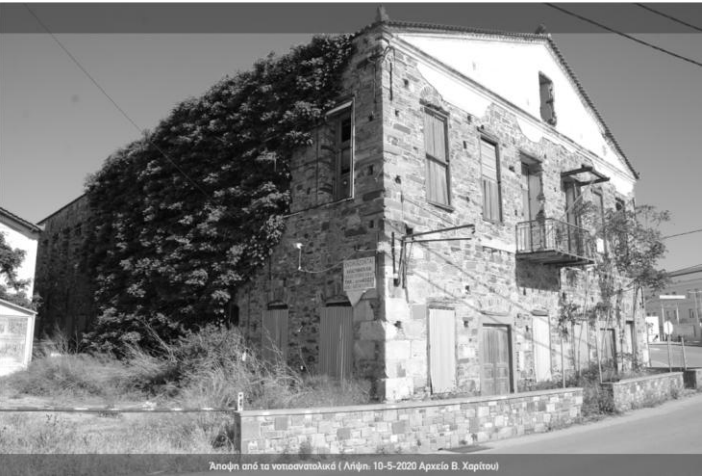
63

21

Στο οικόπεδο του βυρσοδεψείου Τσουκαλά έκτασης 1308 τ.μ υπάρχουν το κτίριο του **βυρσοδεψείου**, επιφανείας 605 τ.μ ανά όροφο, αποτελούμενο από ισόγειο και όροφο. Είναι λιθόκτιστο κατασκευασμένο από θυμιανούς λίθους. Αποτελεί αντιπροσωπευτικό δείγμα κτιρίου βυρσοδεψείου, **ορθογωνικής κάτοψης χτισμένο στον άξονα ανατολής-δύσης**, ώστε οι μακριές πλευρές με τα πολλά υψίκορμα ορθογώνια ανοίγματα, να βοηθούν στη συντομότερη ξήρανση των δερμάτων εκμεταλλευόμενα τους βορείους ανέμους. Στο ισόγειο βρίσκονταν οι στέρνες για το απασβέστωμα και γενικότερα όλες οι ρυπαρές εργασίες, ενώ στον όροφο γινόταν το φινιρίσμα. Στο οικόπεδο υπάρχει ένα ακόμα μικρό κτίριο 160 τ.μ. (Β.Ι.Δ.Α.2017)

64

ΧΙΟΣ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
Δ.ΦΑΦΑΛΙΟΥ ΚΑΙ
ΥΙΟΣ

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Κατάσταση
Κτιρίου

ΕΧΕΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΘΕΙ

Επανάχρηση

ΝΑΙ

Περιοχή

Ταμπάκικα (πόλη Χίου) Οδός
Καλουτά

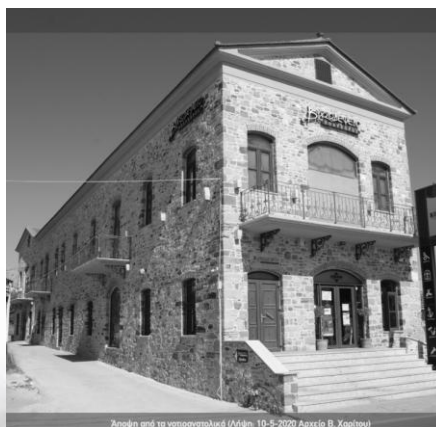
65

66

67

Το βυρσοδεψείο αποτελεί ακόμη ένα χαρακτηριστικό δείγμα τυπικού βυρσοδεψείου. Είναι διώροφο, μακρόστενο, ορθογωνικής κάτοψης με συμμετρικά υψίκορμα ανοίγματα, και δίρριχτη στέγη με κεραμίδια γαλλικού τύπου. Στα δυτικά διευρύνεται με εγκάρσιο τμήμα μικρού μήκους, με όμοια χαρακτηριστικά. Μέχρι το 2006 το κτίριο βρισκόταν σε εγκατάλειψη κι εκείνη τη χρονιά ξεκίνησαν εργασίες επισκευής. Σήμερα στεγάζει εμπορικές χρήσεις.²¹ (Β.Ι.Δ.Α.2017)

68

69

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Περίοδος
Λειτουργίας

Κατάσταση
Κτιρίου

Επανάχρηση

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΚΑΛΟΥΤΑ
& ΥΙΩΝ

70

71

72

73

2000

1970

1960

1935

1930

1920

1910

1900

1890

1864

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΧΙΟΣ

Όνομα

Τύπος

Επεξεργασία

Αρχική Χρήση

Περίοδος
Λειτουργίας

Εξοπλισμός

Κατάσταση
κτιρίου

Επανάχρηση

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ
ΜΑΝΙΔΗ ΚΑΙ ΥΙΩΝ

Κτίριο

σολοδέρματα,
Βακέττες κ.α

Βυρσοδεψείο

1915-

Δεν διασώζεται

ΕΧΕΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΘΕΙ

ΝΑΙ

Ταμπάκικα (πόλη Χίου) Οδός
Καλουτά

74

75

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΙΣ.ΦΑΦΑΛΙΟΥ

Κτίριο

Βυρσοδεψείο

1925-

Δεν διασώζεται

ΕΧΕΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΘΕΙ

ΝΑΙ

Ταμπάκικα (πόλη Χίου)
Οδός Καλουτά

76

77

78

2000

1970

1960

1940

1930

1925

1915

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΧΙΟΣ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΑΓΝΩΣΤΟΥ
ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Εξοπλισμός

Δεν διασώζεται

Κατάσταση
κτιρίου

ΣΕ ΆΛΛΗ ΧΡΗΣΗ

Επανάχρηση

ΝΑΙ

Περιοχή

Ταμπάκικα (πόλη Χίου) Οδός
Καλουτά

79

80

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ
ΚΙΤΡΙΛΑΚΗΣ &
ΥΙΟΙ

Κτίριο

Βυρσοδεψείο

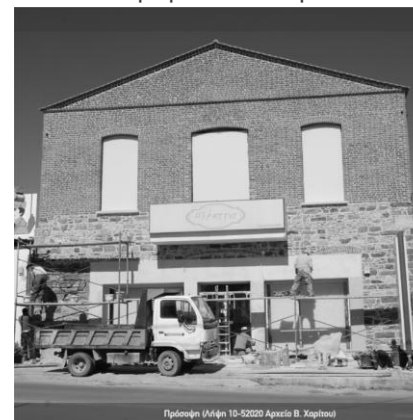
Δεν διασώζεται

ΣΕ ΆΛΛΗ ΧΡΗΣΗ

ΝΑΙ

Ταμπάκικα (πόλη Χίου)
Οδός Καλουτά

81

82

Ο Ιωάννης Κιτριλάκης από το 1832 ασχολήθηκε με τη βυρσοδεψία με τα πρωτόγονα μέσα της βιοτεχνίας. Ο γιος του ο Μαργαρίτης Κιτριλάκης ίδρυσε το εργοστάσιο, ορθογωνικής κατοψης που στη συνέχεια εξελίχθηκε, απέκτησε νέα μηχανήματα τελευταίου τύπου, ενώ η επιχείρηση διέθετε γραφείο και αποθήκη στον Πειραιά.

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΧΙΟΣ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Περίοδος
Λειτουργίας

Εξοπλισμός

Κατάσταση
κτιρίου

Επανάχρηση

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΚΑΡΑΜΑΝΗ_
ΧΑΛΚΙΑ_ΣΙΜΟΥ

Κτίριο

Βυρσοδεψείο

1914-

Δεν διασώζεται

ΣΕ ΝΕΑ ΧΡΗΣΗ

ΝΑΙ

Ταμπάκικα (πόλη Χίου) Οδός
Καλουτά

83

84

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΣΑΒΒΑΚΗ

Κτίριο

Βυρσοδεψείο

1888-

Δεν διασώζεται

ΣΕ ΝΕΑ ΧΡΗΣΗ

ΝΑΙ

Ταμπάκικα (πόλη Χίου) Οδός
Καλουτά

Το Βυρσοδεψείο Σαββάκη ιδρύθηκε το 1888. Σήμερα το εναπομείναν τμήμα του κτιρίου είναι αρκετά αλλοιωμένο, από αρκετές επεμβάσεις, είναι δύσκολο να ταυτιστεί με τη χρονολογία αυτή. Οι δυο όμοιοι μονώροφοι χώροι του βυρσοδεψείου αποτελούνται από ορθογωνικές κατόψεις, και έχουν κοινή την διαμήκη πλευρά. Είναι επίσης επιχρισμένοι με νεώτερα ανοίγματα και καλυμμένοι με δίρριχτες κεραμοσκεπείς στέγες. Σήμερα το κτήριο λειτουργεί ως πρατήριο καυσίμων.

21 (Β.Ι.Δ.Α.2017)

85

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1914

1900

1888

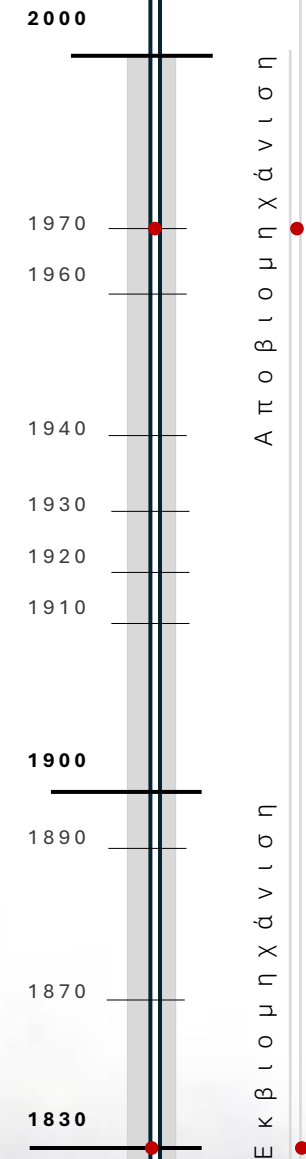
1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

β.2

ΣΥΡΟΣ

Η πρώτη βιομηχανία που ακμάζει στο νησί είναι η **κατεργασία των δερμάτων**. Στα 1828-1829 ο πρόσφυγας κρητικής καταγωγής Εμ. Σαλούστρος και το 1834 ο πρόσφυγας Χιώτης Π. Καλουτάς, που γνώριζαν από πριν την τέχνη, ίδρυσαν τα πρώτα βυρσοδεψεία στην Ερμούπολη της Σύρου. Αργότερα δημιουργήθηκαν και άλλα βυρσοδεψεία, και **συγκεκριμένα το 1852 λειτουργούν επιπλέον 8 βυρσοδεψεία** που απασχολούσαν περίπου 200 εργάτες, **και για την υποστήριξή τους υπήρχαν 12 ανεμόμυλοι**. Αυτά ήταν τα βυρσοδεψεία των Αφών Μαρινάκη, Α. Παππαδάμ, Ι. Κουρκουτάκη, Δ.Λιθαροπούλου, Γ. Λαγουρού, Π. Γλύκα, Μ.Κορνηλάκη και Αλ. Γάγκου. Κατά το 1850-1860 εξελίχθηκαν και απασχολούσαν μέχρι και 500-600 εργάτες.²⁷ (Ι.Κατσιγιάννη, 2000)

Τα βυρσοδεψεία της Ερμούπολης βρίσκονταν όλα μαζεμένα στην περιοχή νότια του λιμανιού, και αρκετά μακριά από την κατοικημένη Ερμούπολη της εποχής εκείνης, μαζί με τα Καρνάγια, τα σφαγεία και αρκετά αλλά εργοστάσια. Πιθανή παρουσία νερού που κατέβαινε από τους γύρω λόφους, και το σημαντικό ρηχή θάλασσα μπροστά από την παραλία που βοηθούσε στα πρώτα στάδια επεξεργασίας των δερμάτων. Τα κτήρια αυτά, ήταν προσαρμοσμένα στη φυσική κλίση του εδάφους, σαν συνέχεια της θάλασσας και των βράχων. Φτιάχνονταν έτσι για να φεύγουν τα νερά ή να μπαίνουν ευκολότερα μέσα στις γούρνες που ήταν το σημαντικότερο στάδιο της κατεργασίας των δερμάτων. Τα βυρσοδεψεία του νησιού ήταν γνωστά σε ολόκληρο τον κόσμο στα καλύτερα της Ανατολής, με τα προϊόντα τους να συναγωνίζονται αυτά των ευρωπαϊκών χωρών και να βραβεύονται σε διεθνείς εκθέσεις.

Η ανάπτυξη ήταν ραγδαία έως και το 1875, όμως η κρίση του 1876 άλλαξε εντελώς τα πράγματα, με το μεγαλύτερο εργοστάσιο της Ερμούπολης και της ανατολής του Π. Καλουτά να οδηγείται σε πτώχευση. Ταυτόχρονα η κυβέρνηση τότε ισχυριζόταν πως ο πευκοφλοιός ήταν ο φορέας της τότε καταστροφικής αρρώστιας της φυλλοξήρας και επέβαλε όρους στην εισαγωγή. Το 1888 η ίδια Ελληνική κυβέρνηση νεκρώνει την βυρσοδεψία πανελλαδικά και έτσι ξεσπά διαμάχη μεταξύ των βυρσοδεψών και κυβέρνησης. Με πολύ αντίξοες και δύσκολες συνθήκες τα βυρσοδεψεία αλλάζουν ιδιοκτήτες και **μόνο το 1853 ιδρύθηκε νέο βυρσοδεψείο του Κορόμηλα**. Αυτά τα βυρσοδεψεία διατηρούνται ηρωικά μέχρι και τον 2ο παγκόσμιο πόλεμο, καθώς **μεταπολεμικά μάταιες ήταν οι προσπάθειες για να ξαναλειτουργήσουν**.²⁸ (Π. Κουλουμπής, 2020)

Τα βυρσοδεψεία της Ερμούπολης είχαν δυο ορόφους. Στο ισόγειο υπήρχαν οι δεξαμενές που «μούλιαζαν» τα δέρματα. Στον όροφο στέγνωναν, έκοβαν και συσκεύαζαν τα δέρματα. Στον όροφο αυτόν τριβόταν ο φλοιός του πεύκου που θα χρησιμοποιούταν για την δέψη. **Πριν το 1860 για την δουλειά αυτήν χρησιμοποιούταν οι ανεμόμυλοι**. Μετά το 1860 τα περισσότερα εργοστάσια χρησιμοποιούσαν και **ατμομηχανές**. **Η Ερμούπολη ακολούθησε μια απόλυτα παράλληλη πορεία με την βιομηχανική επανάσταση στην Ευρώπη**. Μηχανήματα εφευρίσκονται στην Μεγάλη Βρετανία, στην Γαλλία και στις αναπτυσσόμενες βιομηχανικά χώρες ερχόταν κατευθείαν στην Ερμούπολη για να εγκατασταθούν στα Ερμουπολίτικα εργοστάσια και να αρχίσουν να δουλεύουν. Κάποια από τα εργοστάσια είχαν και μέρος για να κοιμούνται οι εργάτες.

²⁷ (Ι. Κατσιγιάννη, 2000)

ΣΥΡΟΣ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
Π.ΚΑΛΟΥΤΑ

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Περίοδος
Λειτουργίας

1834-1890

Κατάσταση
Κτιρίου

ΔΕΝ ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Περιοχή

Λιμάνι,Ηρώων Πολυτεχνείου

Διέθετε δεξαμενές χωρητικότητας 150.000 δερμάτων και είχε παραγωγή 50.000 δέρματα τον χρόνο, με κύκλο εργασιών να φτάνει τα 3.000.000 δρχ. Απασχολούσε 300 εργάτες.

Έτος	Αριθμός Εγκαταστάσεων	Αριθμός Εργατών	Ετήσια Παραγωγή (κομμάτια)	Παρατηρήσεις
1830	-		(1000)	Παραγωγή των 4 ή 5 μικρών βυρσοδεψείων
1848	2	100(,)	10-12.000(,)	Από τα οποία 7.000 του Καλουτά
1852	3	200	26.500	+ 1.000 κομμάτια κατεργάζονται
1860	5	790	75.000	Τα μικρά βυρσοδεψεία
1866	5	430-570	;	
86 1852	8	750-800	140-150.000	

87

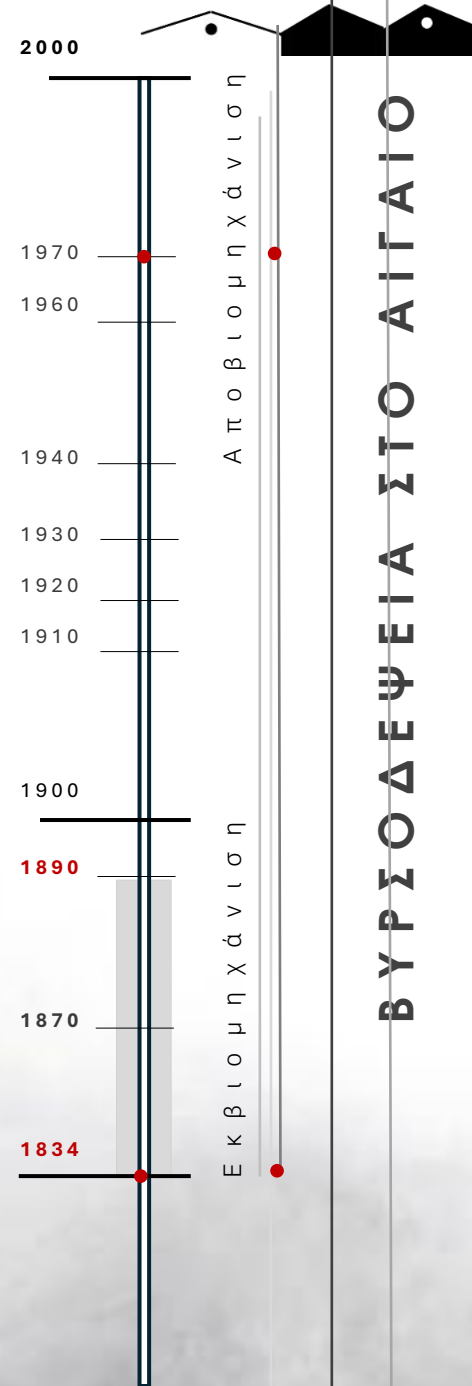

88

89

Από επίσημη στατιστική του 1876, μαθαίνουμε ότι το 1875 λειτουργούσαν 11 βυρσοδεψεία στην Σύρο και ότι τότε στην Ελλάδα υπήρχαν 7 μεγάλα βυρσοδεψεία, από τα οποία τα 6 βρίσκονταν στην Ερμούπολη. Το πρώτο βυρσοδεψείο της Ερμούπολης ήταν των οικογενειών Σαλούστρου - Τσιροπινά ιδρύθηκε το 1829 και έκλεισε το 1937. Το κτίριο αργότερα δωρήθηκε στον Δήμο Ερμούπολης, κατεδαφίστηκε και στη θέση του, σήμερα, είναι το ΙΚΑ. Δεν διασώζεται αρχείο ή φωτογραφικό υλικό. Το δεύτερο βυρσοδεψείο που ιδρύθηκε το 1834, ήταν αυτό του Π. Καλουτά. Οι δύο πολύ σημαντικοί εργοστασιάρχες Καλουτάς και Σαλούστρος κατά το 1857-1860 φέρνουν νέο πρωτοποριακό οπλισμό, δύο ατμόμυλους Γαλλικής κατασκευής, που μαζί με τους παλιούς ανέβασαν κατακόρυφα την παραγωγή.²⁸ (Π. Κουλουμπής, 2020). Στη θέση των εγκαταστάσεων του ιδρύθηκε το 1894 το σημαντικότερο εργοστάσιο κλωστοϋφαντουργίας στην Ελλάδα, της σπουδαίας οικογένειας εμπόρων, εφοπλιστών, τραπεζιτών και βιομηχάνων Λαδόπουλων. Τα μοναδικά τεκμήρια που μαρτυρούν την ύπαρξη του βυρσοδεψείου Καλουτά, είναι οι μεγάλες λίμπες που διασώζονται δίπλα στη θάλασσα.²⁷ (Ι. Κατσιγιάννη, 2000)

ΣΥΡΟΣ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

**ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
Α.ΠΑΠΠΑΔΑΜ**

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Περίοδος
Λειτουργίας

1872-

Κατάσταση
Κτιρίου

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Περιοχή

Λιμάνι, Ηρώων Πολυτεχνείου

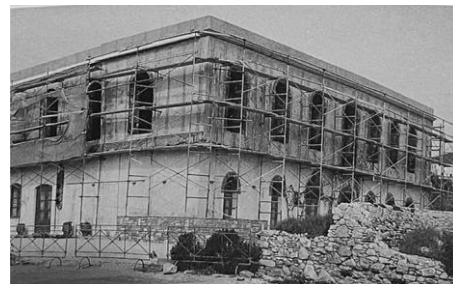
90

91

92

93

Στον ίδιο δρόμο και λίγο πριν το εργοστάσιο του Λαδόπουλου, σώζονται ερείπια του βυρσοδεψείου Α, Παππαδάμ, **ιδρύθηκε το 1872** που ήταν γνωστό ως εργοστάσιο 'κοκάλου'. Κόκαλα ονομάζονταν τα σκληρά δέρματα, τα οποία σε μία συγκεκριμένη κατάσταση χρησιμοποιούνταν κυρίως για εξαρτήματα μηχανών, αλλά και σε άλλες χρήσεις. Το σωζόμενο κτήριο είναι **διώροφο, τετραγωνικής κάτοψης και επιμελημένης κατασκευής**. Οι εξωτερικοί φέροντες τοίχοι είναι από αργολιθοδομή και οι γωνίες διαμορφώνονται από λαξευτή μαρμαρόπετρα. **Επτά πυκνά και συμμετρικά ανοίγματα υπάρχουν σε κάθε πλευρά του πρώτου ορόφου και στις δύο πλευρές του ισογείου, τις στραμμένες προς το δρόμο και τη θάλασσα αντίστοιχα. Όλα τα ανοίγματα είναι τοξωτά και έχουν πλαίσια από πλίνθους. Δύο σειρές από αυτούς τους πλίνθους, διαμορφώνουν επίσης τα επίκρανα των τόξων. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ξύλινα φουρούσια των μπαλκονιών και το γείσο με την οδοντωτή ταινία, που επιστέφει το κτήριο. Τρεις τετράρριχτες στέγες σε σειρά στεγάζουν όλο το κτήριο. Οι πρόσφατες επεμβάσεις αλλοίωσαν σημαντικά τη φυσιογνωμία του κτιρίου.** ²⁷ (Ι. Κατσιγιάννη, 2000)

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1872

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΥΡΟΣ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΚΟΡΝΗΛΑΚΗ-
ΔΕΝΔΡΙΝΟΥ

Τύπος

Κτιριακό Συγκρότημα

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Περίοδος
Λειτουργίας

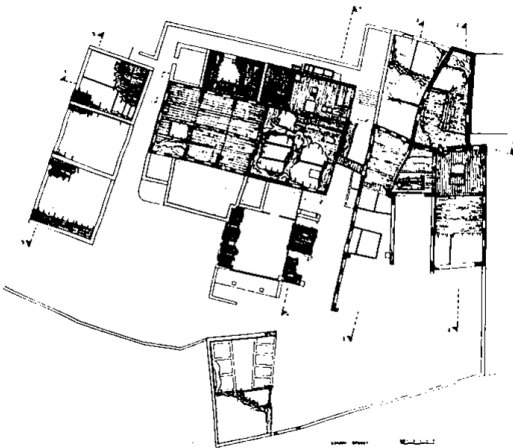
1881-1967

Κατάσταση
Κτιρίου

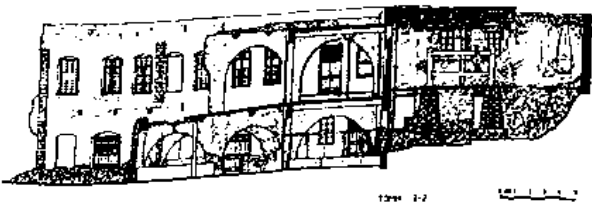
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΘΗΚΕ

Περιοχή

Λιμάνι, Ηρώων Πολυτεχνείου

(Σχέδιο 10) Κάτωψη ορόφου του συγκροτήματος.

Αποτελεί ένα εκτεταμένο βιομηχανικό συγκρότημα με τέσσερις πτέρυγες που αναπτύσσονται στις πλευρές ενός εσωτερικού λιθόστρωτου δρόμου. Χρονολογείται από το 1870-1880 και δημιουργήθηκε σταδιακά, με συνενώσεις και άλλων μονάδων βυρσοδεψίας. Διασώζονται σπάνια στοιχεία του εξοπλισμού των επιμέρους βυρσοδεψείων, ορισμένα από τα οποία έχουν μεγάλη σπουδαιότητα. Το κτίριο είχε κηρυχθεί διατηρητέο μνημείο το 2000. Το 1998 είχε αγορασθεί από τον Δήμο και εν μέρει ανοικοδομήθηκε. Σήμερα έχει ανακατασκευασθεί πλήρως και παραχωρηθεί στο Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης όπου στον πρώτο όροφο του φιλοξενείται η Βιβλιοθήκη του Παν/μίου Αιγαίου.²¹ (Β.Ι.Δ.Α.2017) Στα χρόνια που πέρασαν άλλαξε πολλούς ιδιοκτήτες (Κορνηλάκης-Κουτσοδόντης-Δενδρινός Δημητρίου), όμως νεότερα είναι γνωστό ως βυρσοδεψείο Δενδρινού. Ο ιδρυτής Κορνηλάκης ήταν πρόσφυγας από την Κρήτη που γνώριζε την βυρσοδεψική τέχνη και μαθήτευσε και το γιο του σε αυτή, όπου έγινε ο επόμενος ιδιοκτήτης. Στην αρχή το βυρσοδεψείο τους βρίσκονταν σε άλλη τοποθεσία από αυτή που βρίσκεται σήμερα το βυρσοδεψείο Κορνηλάκη, και ιδρύθηκε το 1853-1854.²⁷ (Ι. Κατσιγιάννη, 2000)

2000

1970

1967

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1881

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΥΡΟΣ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Περίοδος
Λειτουργίας

Κατάσταση
Κτιρίου

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΚΟΡΝΗΛΑΚΗ-
ΔΕΝΔΡΙΝΟΥ

Κτιριακό Συγκρότημα

Βυρσοδεψείο

1881-1967

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΘΗΚΕ

Λιμάνι, Ηρώων Πολυτεχνείου

98

(Σχέδιο 8) Κάτοψη του κτιρίου Α πριν καταστροφή του (1970). Οι φράσσονται, τα κτίρια αναπαύονται από ένα ορθογώνιο (Ι. Τραυιάς - Α. Κόκατος)

99

(Σχέδιο 9) Κάτοψη ισόγειο του συγκροτήματος. Του συγκροτήματος.

100

101

Είναι δώροφο οικοδόμημα, εξωτερικά επιχρισμένο, με λιτό διάκοσμο στην όψη του, όπως η απλή μαρμαρίνη ζώνη στο ύψος του πρώτου ορόφου και το μαρμαρίνο γείσο που επιστέφει το κτίριο. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίτεχνη σιδεριά του μικρού μπαλκονιού που στεγάζει την κύρια είσοδο. Πυκνά ανοίγματα με οριζόντια υπέρθυρα υπάρχουν και στους δύο ορόφους, ενώ όλα τα παράθυρα και οι φεγγίτες πάνω από τις πόρτες κλείνονται με προστατευτικές σιδεριές. Μέχρι το 1870- 1880 και μετά ήταν ένα από τα σημαντικότερα εργοστάσια της εποχής του, **διέθετε ανεμόμυλο** και απασχολούσε πάνω από 55 εργάτες. Το 1881, η επιχείρηση **μετεγκαταστάθηκε** σε αυτό το διόροφο κτίσμα. Διασώζεται μέχρι σήμερα και χτίστηκε από τον Κορνηλάκη εξ αρχής για βυρσοδεψείο. Σε αυτό, ο ίδιος εισήγαγε ατμομηχανή και τα πρώτα μηχανήματα για την κατεργασία των δερμάτων. Την εποχή εκείνη απασχολούσε περισσότερο από 100 άτομα, είχε αποκτήσει πολύ ισχυρό όνομα μαζί με τα βυρσοδεψεία Παπαδάμ και Τσιροπινά, που ήταν από τα μεγαλύτερα της Ερμούπολης. Το 1925 η ατμομηχανή αντικαταστάθηκε από πετρελαιομηχανή και βενζινομηχανή, 2 μύλους για την άλεση δεψικών υλών, κύλινδρο και πολλά άλλα μηχανήματα.²⁷ (Ι. Κατσιγιάννη, 2000)

2000

1970

1967

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1881

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΥΡΟΣ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Περίοδος
Λειτουργίας

Κατάσταση
Κτιρίου

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΚΟΡΝΗΛΑΚΗ-
ΔΕΝΔΡΙΝΟΥ

Κτιριακό Συγκρότημα

Βυρσοδεψείο

1881-1967

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΘΗΚΕ

Λιμάνι, Ηρώων Πολυτεχνείου

102

103

104

105

Αναφέρεται επίσης ότι το κτήριο έφερε μικρό μπαλκόνι με μαρμάρινα φουρούσια, όπου υπήρχε η **χρονολογία 1881**, πιθανότατα το έτος κατασκευής. Από το διασωζόμενο τμήμα του κτηρίου διαπιστώνουμε **ότι στην κατασκευή του έχει γίνει προσπάθεια να ελαχιστοποιηθούν οι φέροντες τοίχοι και πεσσοί, προκειμένου να έχουμε όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ενοποίηση των χώρων για την διευκόλυνση της παραγωγικής διαδικασίας**. Για τον σκοπό αυτό έχουν χρησιμοποιηθεί **μεγάλου ανοίγματος λίθινα τόξα**. Η πρόχειρη κατασκευή και η εξεζητημένη γεωμετρία τους (χαμηλωμένα τόξα), αποτελούν την αιτία της απώλειας της στατικής αντοχής του κτηρίου. Τα κύρια δοκάρια στήριξης των πατωμάτων και δωματίων είναι ολόκληροι κορμοί δένδρων και τα δευτερεύοντα, ημιεπεξεργασμένα ξύλα τετραγωνικής διατομής. Η ολοκληρωτική απώλεια στεγανότητας των δωματίων έχει οδηγήσει στη φθορά των ξύλινων μερών της κατασκευής. Στη βασική όψη του κτηρίου τα παράθυρα είναι τυποποιημένα, Τα πρέκια είναι λίθινα τόξα και κουφώματα ορθογωνικά. Στη στάθμη του ισογείου υπάρχουν λίμπες και ξύλινες κατασκευές για το στέγνωμα των δερμάτων.²⁹ (Καραγεωργίου, 1999)

2000

1970

1967

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1881

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΥΡΟΣ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Περίοδος
Λειτουργίας

Κατάσταση
Κτιρίου

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΚΟΡΝΗΛΑΚΗ-
ΔΕΝΔΡΙΝΟΥ

Κτιριακό Συγκρότημα

Βυρσοδεψείο

1881-1967

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΘΗΚΕ

Λιμάνι, Ηρώων Πολυτεχνείου

106

107

108

109

Οι λίμπες καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος του ισογείου. Οι κατασκευές αυτές έχουν εξαφανιστεί κάτω από τα μπάζα του κατεδαφισμένου τμήματος του κτηρίου. Στο πίσω τμήμα του ισογείου σώζονται στη θέση τους δύο ξύλινες βαρέλες, και το σύστημα περιστροφής τους, με άξονες και ιμάντες. Η πρόσβαση στον όροφο σύμφωνα με το παλαιότερο σχέδιο, γινόταν με εσωτερική σκάλα στη Β.Α. γωνία του κτηρίου, ίχνη της οποίας δεν σώζονται. Σήμερα η πρόσβαση στον όροφο γίνεται από εξωτερική σκάλα που εφάπτεται στο κτήριο Β και καταλήγει σε ξύλινη γέφυρα που ενώνει τα κτήρια Α και Β. Το τμήμα του ορόφου στο οποίο το πάτωμα δεν έχει καταρρεύσει ήταν χώρος εγκατάστασης μηχανημάτων επεξεργασίας και κοπής των δερμάτων. Σώζονται στη θέση τους δύο μηχανήματα, ο κύλινδρος, και το χειροκίνητο ψαλίδι, καθώς και ο ξύλινος πάγκος εργασίας. Η μετάδοση της κίνησης στο κύλινδρο γινόταν μέσω δερματινίου ιμάντα από τον άξονα του ισογείου. **Το μηχανήμα θεμελιώνεται σε δύο πεσσούς που εμφανίζονται στην κάτοψη του αντίστοιχου τμήματος του χώρου.** Η εφαρμογή αυτού του συστήματος στήριξης είναι απαραίτητη λόγω του ιδιαίτερα μεγάλου βάρους των μηχανών επεξεργασίας και εφαρμόζεται και σε άλλα τμήματα του συγκροτήματος.²⁹ (Καραγεωργίου, 1999)

2000

1970

1967

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1881

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΥΡΟΣ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΚΟΡΝΗΛΑΚΗ-
ΔΕΝΔΡΙΝΟΥ

Τύπος

Κτιριακό Συγκρότημα

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Περίοδος
Λειτουργίας

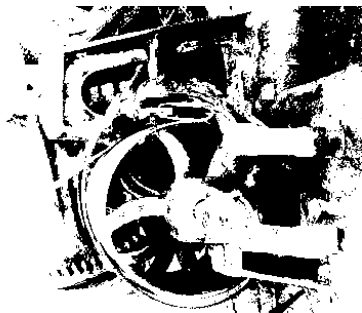
1881-1967

Κατάσταση
Κτιρίου

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΘΗΚΕ

Περιοχή

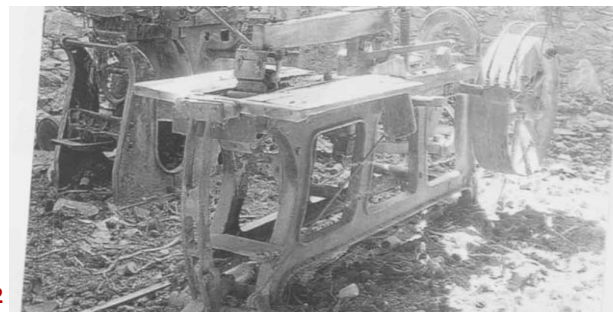
Λιμάνι, Ηρώων Πολυτεχνείου

110

111

112

113

(Φωτ. 126) Ο μύλος του βυρσοδεψείου Κορνηλάκη.

114

115

2000

1970

1967

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1881

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΥΡΟΣ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Περίοδος
Λειτουργίας

Κατάσταση
Κτιρίου

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΚΟΡΝΗΛΑΚΗ-
ΔΕΝΔΡΙΝΟΥ

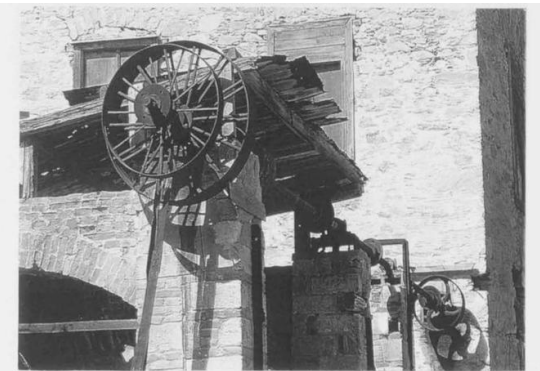
Κτιριακό Συγκρότημα

Βυρσοδεψείο

1881-1967

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΘΗΚΕ

Λιμάνι, Ηρώων Πολυτεχνείου

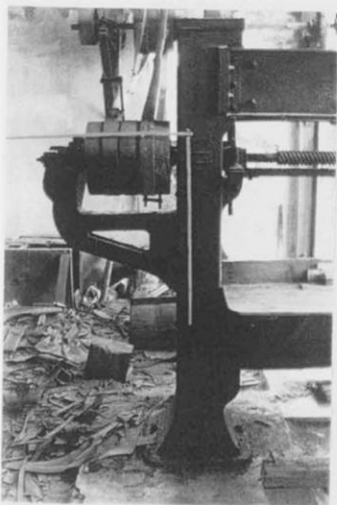
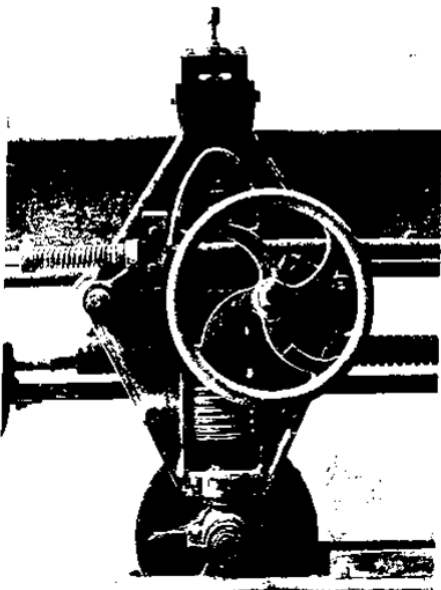
116

(Φωτ. 130) Η υλαίθρια κατασκευή στα ανατολικά του κτηρίου Β, με τους αζόνες περιστροφής των ξύλινων βαρέλων.

117

(Φωτ. 127) Μία από τις περιστρεφόμενες βαρέλες του βυρσοδεψείου Κορνηλάκη.

118

(Φωτ. 124) Τμήμα του κυλίνδρου του βυρσοδεψείου Κορνηλάκη, γαλλικής κατασκευής.

2000

1970

1967

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1881

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΥΡΟΣ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

**ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΜΠΟΥΡΙΤΗ**

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Περίοδος
Λειτουργίας

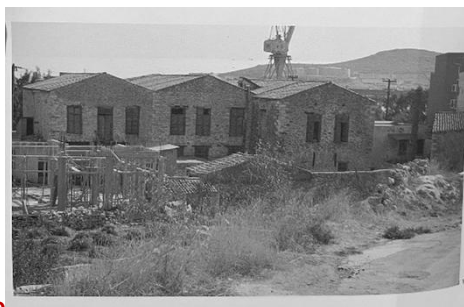
1910

Κατάσταση
Κτιρίου

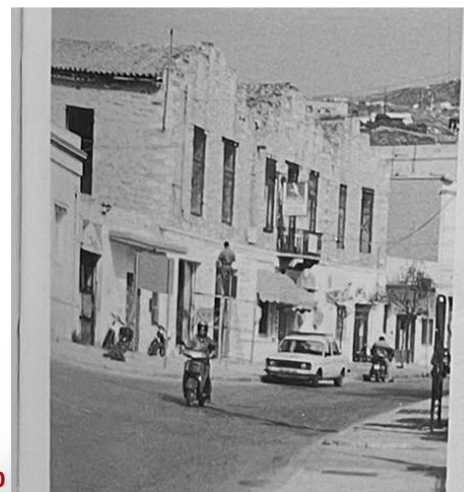
ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Περιοχή

Λιμάνι, Ηρώων Πολυτεχνείου

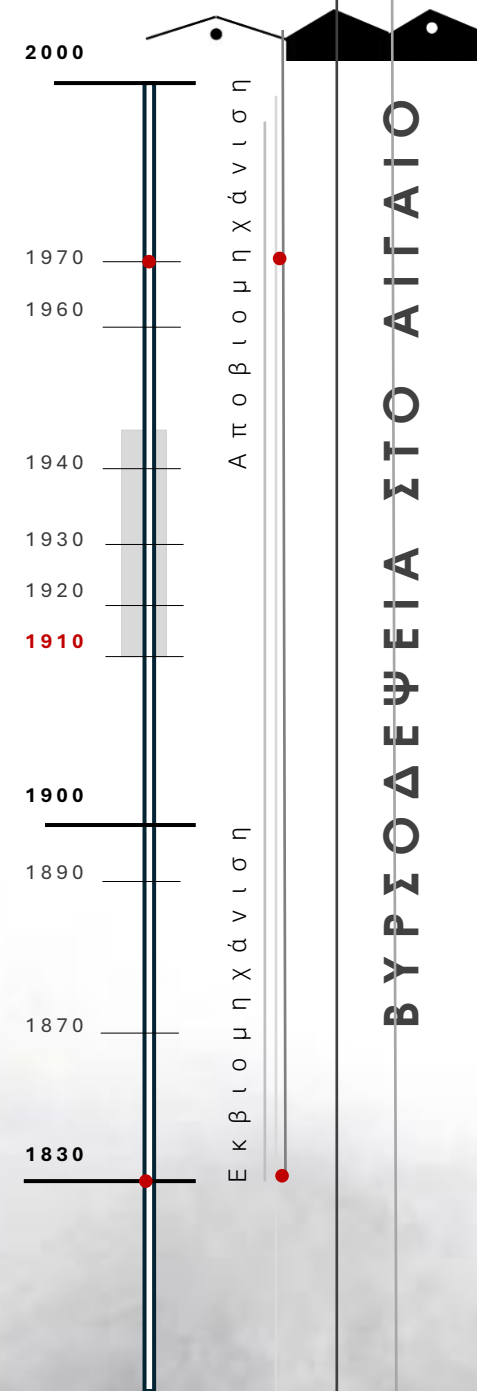
119

120

Το βυρσοδεψείο Μπουρίτη στην οδό Ηρώων Πολυτεχνείου 82, χτίστηκε το 1910 από τον Θανόπουλο. Κτίσμα εντελώς ιδιόμορφης κατασκευής, αποτελείται από τρία διώροφα κτίρια που ενοποιούνται στην όψη. Η αρμολογημένη τοιχοποιία με αγκωνάρια από λαξευτή μαρμαρόπετρα στις γωνίες, διακόπτεται από μαρμαρίνες ταινίες στη βάση και στον όροφο του κτηρίου. Ορθογωνικά παράθυρα με ξύλινα κουφώματα ανοίγονται και στις 4 πλευρές, ενώ στο ισόγειο ανοίγονται τρεις πόρτες προς το δρόμο. Απλά φουρούσια στηρίζουν το μπαλκόνι με την περίτεχνη σιδεριά. Η οδοντωτή κατάληξη της όψης διαμορφώνεται από λαξευτές ορθογωνικές πέτρες, που κρύβουν πίσω τους κεραμωτή στέγη.

²⁷ (Ι. Κατσιγιάννη, 2000)

ΣΥΡΟΣ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Κατάσταση
Κτιρίου

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΑΓΝΩΣΤΟΥ
ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ

Κτίριο

Βυρσοδεψείο

ΚΑΤΕΔΑΦΙΣΜΕΝΟ

Λιμάνι, Ηρώων Πολυτεχνείου

Βυρσοδεψείο στην οδό Ηρώων Πολυτεχνείου, απλής κατασκευής, σώζονταν το 1983 τα ερείπιά του, έχει πλέον **κατεδαφιστεί** και στη θέση του υπάρχει καινούργια τριώροφη οικοδομή.

121

122

Το βυρσοδεψείο Μακρουλάκη βρίσκονταν στην οδό Ηρώων Πολυτεχνείου 64, σώζονταν το 1983 τα ερείπιά του, έχει πλέον **κατεδαφιστεί** και στη θέση του υπάρχει καινούργια τριώροφη οικοδομή. Το κτίριο με τις τρεις πτέρυγες του, αγοράστηκε το 1890 από τον Χαράλαμπο Θανόπουλο από το Άργος και ως τον μεσοπόλεμο λειτούργησε ως Βυρσοδεψείο της εταιρίας «Θανόπουλου & Τσαγγούρου». Στην ίδια περιοχή εγκαταστάθηκε το 1905 η επιχείρηση των Μιχ. Μ. Μακρουλάκη, Παν. Ν. Μίχα και Δημ. Γ. Βαρουζή, έπειτα «Βαρβέρης, Μίχας & Βαρουζής»

30
(Χ. Αγριαντώνη, 2000)

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

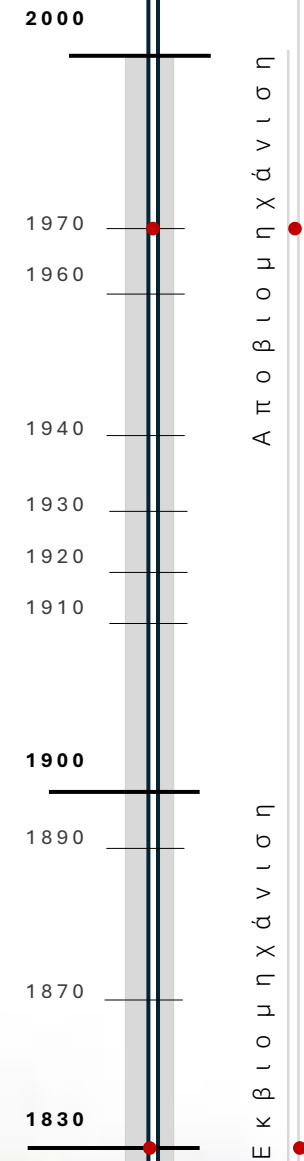
1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

123

β.2

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

Σ Α Μ Ο Σ

Τα πρώτα βυρσοδεψεία της Σάμου ιδρύθηκαν στην ανατολική πλευρά και πρωτεύουσα του νησιού, το Βαθύ. Για αυτά έχουμε τα πρώτα επίσημα έγγραφα που υποδεικνύουν τη λειτουργία τους από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Λειτουργήσαν ως μικρά εργαστήρια στα πλαίσια οικοτεχνίας-βιοτεχνίας, όμως δεν συνέχισαν ούτε ανέπτυξαν τη λειτουργία τους στην περιοχή αυτή της πρωτεύουσας, λόγω της όχλησης που δημιουργούσαν. Η μεγάλη ακμή των βυρσοδεψείων στο νησί έγινε με την εγκατάσταση των πρώτων βιοτεχνιών στη δυτική πλευρά του νησιού, και συγκεκριμένα στο Καρλόβασι, όπου εκεί οι συνθήκες ήταν ιδανικές για τη λειτουργία τους. Σύμφωνα με αρχειακές πηγές, το 1868 ομάδα 16 βυρσοδεψών στο Καρλόβασι, ζήτησε από την ηγεμονική τότε διοίκηση μείωση των ³¹ φόρων «ἐπὶ τῆς ἐξαγωγῆς κατεργασμένων βυρσών». (ΓΑΚ Σάμου, 1868)

Το 1874 οι ίδιοι βυρσοδέψες αλλά και μερικοί ακόμη, είχαν συγκροτήσει συντεχνία, είχαν σχεδόν διπλασιαστεί σε αριθμό και απαιτούσαν τη λήψη μέτρων για την προστασία της εγχώριας βυρσοδεψίας. ³² (ΓΑΚ Σάμου, 1874) Αυτές οι μονάδες λειτουργούσαν από τη πρώτη γενιά βυρσοδεψών στα πλαίσια της προβιομηχανικής βυρσοδεψίας, με τις παραδοσιακές μεθόδους κατεργασίας. Τα πρώτα κτίσματα ήταν ισόγεια και ορισμένα από αυτά έχουν διασωθεί και συνέχισαν να λειτουργούν από τις επόμενες γενιές βυρσοδεψών. Πολλά από αυτά όμως δεν διασώζονται σήμερα, είτε εξαιτίας του σεισμού το 2021, είτε από πολύ παλαιότερα όπου παρασύρθηκαν από τη θάλασσα.

αποτύπωση των βυρσοδεψείων,
παραλιακή του Καρλοβάσου

Χάρτης 1900,
παραλιακή του Καρλοβάσου

Από προφορικές μαρτυρίες έχουμε την πληροφορία πως μερικά από τα πρώτα εργαστήρια του 19^{ου} αιώνα χωροθετούνταν όχι μόνο στην ανατολική πλευρά της ζώνης που γνωρίζουμε έως σήμερα, αλλά και στο δυτικό τμήμα που είναι πιο κοντά στην περιοχή του λιμανιού. Εκεί δραστηριοποιούνταν ισόγεια λιθόκτιστα εργαστήρια που **παρασύρθηκαν από τη θάλασσα**, όπως έγινε και σε αντίστοιχα κτίσματα της ανατολικής πλευράς της περιοχής. (συνέντευξη Τ. Κυρή)

Ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1877 και οι αυξημένες ανάγκες του οθωμανικού στρατού για άρβυλα, πανωδέρματα και σόλες, μεταφράζονται στην αύξηση της παραγωγής στα βυρσοδεψεία του Καρλοβάσου, γεγονός που συντέλεσε στην μετέπειτα αλματώδη ανάπτυξή τους. Το 1890 ιδρύεται “Εταιρικός Σύνδεσμος” βυρσοδεψών με σκοπό την «δι' ατμομύλου διευκόλυνσιν τών βυρσοδεψικών έργασιών».

(Χ. Λάνδρος, 2004) Την ίδια χρονιά εγκαταστάθηκε στο **33 βυρσοδεψείο των Δημήτρη και Συμεών Υψηλάντη η πρώτη βυρσοδεψική ατμομηχανή** τύπου Kobbet, για την άλεση φυτικών δεσικών υλών, και στη συνέχεια βαρέλες κατεργασίας. ¹¹(Ν.Κόγιας, 1999)

Με την μεγάλη αύξηση της παραγωγής, το Καρλόβασι έγινε ένα από τα μεγαλύτερα βυρσοδεψικά κέντρα της Ανατολής με δεκάδες εργαστήρια και εκατοντάδες εργάτες, καθώς ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1890 δραστηριοποιούνταν **44 βυρσοδεψεία**. ³⁴(ΓΑΚ Σάμου, 1874) Η ανάπτυξη αυτή ωστόσο, συνδεόταν και με την ταυτόχρονη παρακμή του βυρσοδεψικού κέντρου της Σύρου ³⁵(Ν.Σίδερης, 1955)

Τα κατεργασμένα δέρματα εξάγονταν στη Σμύρνη, στην Κωνσταντινούπολη, στη Συρία, στην Αλεξάνδρεια, αλλά και στην Ελλάδα και τα ακατέργαστα εισάγονταν από τις ίδιες περιοχές αλλά και από μακρινές χώρες της Ασίας και της Νοτίου Αμερικής. ³⁶(Κ. Καλατζής, 1992) Για τη διευκόλυνση της μεταφοράς των δερμάτων αυτών από τα εργοστάσια προς το λιμάνι, **κατασκευάστηκε ιππήλατος σιδηρόδρομος** που λειτουργούσε από το 1905 μέχρι τις παραμονές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Το 1922 η βυρσοδεψία υπέστη σοβαρό πλήγμα από την οικονομική κρίση της εποχής, ενώ το 1940-44 κατά την Ιταλική Κατοχή, λειτουργούσαν σταθερά περίπου 40 επιχειρήσεις. Το 1950 όμως ήρθε το τελικό πλήγμα, και συγκεκριμένα το **1952 από τα 50 βυρσοδεψεία που λειτουργούσαν απέμειναν τα 31**, με τους εργάτες να μειώνονται στους 100. ³⁷(Κεντούρης, 1939) Το 1970 η βυρσοδεψία στο Καρλόβασι σχεδόν εξαφανίζεται, αφού λειτουργούσαν μόνο 5 μονάδες που σταδιακά έκλεισαν και αυτές.

Σήμερα μεγάλος αριθμός των βυρσοδεψείων αυτών έχει χαθεί, με κάποια από αυτά να έχουν διασωθεί αλλά σε ερειπιώδη κατάσταση μετά τον καταστροφικό σεισμό του 2021. **Από τα πρώτα εργαστήρια της πρώτης γενιάς βυρσοδεψών, όπως το ιστορικό βυρσοδεψείο Υψηλάντη, ή αυτό του Περρή διασώζονται μόνο οι χτισμένες λίμπες και ορισμένοι λιθόκτιστοι τοίχοι έτοιμοι προς κατάρρευση.** Το μόνο βυρσοδεψείο που έχει αποκατασταθεί είναι αυτό του Χουβαρδά, που όπως θα δούμε στη συνέχεια αποτελείται από συγκρότημα κτιρίων βυρσοδεψίας που χρονολογείται πριν το 1860. (συνέντευξη Γ.Χουβαρδά)

Τα πρώτα χρόνια η κατεργασία δερμάτων γινόταν σε σπίτια, σε αυλές που συνήθως συνοδεύονταν από πηγάδια. Μετέπειτα, με την αύξηση της παραγωγής χρειαζόνταν ειδικός χώρος οπότε και δημιουργούγηθηκαν τα πρώτα εργαστήρια. **Πρόκειται για μονώροφα κτίσματα** ορθογωνικής κάτοψης συνήθως, το πλάτος των οποίων δε ξεπερνά τα 8 μέτρα και το μήκος τα 35 μέτρα. **Αυτά πολλές φορές, συνδύαζαν και το σπίτι του βυρσοδέψη,** όπως συνηθίζονταν κατά τα προβιομηχανικά χρόνια και σε άλλα μέρη της Ελλάδας. Τέτοια παραδείγματα τυπολογίας βυρσοδεψείου που λειτουργούσε και ως κατοικία ήταν αρχικά το ιστορικό βυρσοδεψείο Υψηλάντη, αλλά και μετέπειτα του Καρακούδα και Αδριανόπουλου.³⁸ (Κροκίδης, 1998)

Τα διώροφα κτίσματα δημιουργήθηκαν τα επόμενα χρόνια, με εξαίρεση το βυρσοδεψείο Ι. Κομνηνού που είναι από τα ελάχιστα βυρσοδεψεία των πρώτων χρόνων που διασώζονταν μέχρι πρόσφατα, καθώς κατέρρευσε από το σεισμό. Κατά τον 20ο αιώνα, που δημιουργήθηκαν τα διώροφα βυρσοδεψεία, αυτά αποτελούσαν και κτίρια διπλάσια σε πλάτος από αυτά της προηγούμενης περιόδου που είπαμε. Σε ορισμένα από αυτά ενσωματώνονται τμήματα παλαιότερων κτισμάτων και πολλά κτίζονται τμηματικά ανάλογα με την ανάπτυξη της επιχείρησης. Ιδιαίτερο χωρικό χαρακτηριστικό, που προέκυπτε μετά από αυτή την επέκταση των βυρσοδεψείων, ή από την εν σειρά δόμηση νέων κτηρίων, ήταν οι στενοί επιμήκεις διάδρομοι που ονομάζονταν **σούδες**.

Το πλάτος της σούδας κυμαίνεται από 1 μέχρι 3μισι μέτρα. Η μεγαλύτερη σε πλάτος σούδα προκύπτει έτσι ώστε να είναι δυνατή η είσοδος της άμαξας για την μεταφορά εμπορευμάτων και πρώτων υλών από πλάγιες εισόδους. Τέτοιο παράδειγμα συναντάμε στη σούδα που δημιουργείται ανάμεσα στα βυρσοδεψεία των Νικολάου και Πατνιώτη, που χρησίμευε για την φόρτωση και εκφόρτωση των εμπορευμάτων. Οι στενότερες σούδες προκύπτουν από την ελάχιστη απόσταση που απαιτείται μεταξύ των κτηρίων, ώστε να είναι δυνατή η διάνοιξη ανοιγμάτων και κατεπέκταση ο σωστός αερισμός του χώρου, που ήταν από τα βασικότερα μελήματα που έπρεπε να προβλεφθεί κατά την κατασκευή του βυρσοδεψείου. Τέτοιο παράδειγμα συναντάμε και στη σούδα μεταξύ των βυρσοδεψείων Βεργή και Καραγιάννη.

Σε αρκετές περιπτώσεις βυρσοδεψείων και για λειτουργικούς λόγους, η σούδα γίνεται μέρος του εσωτερικού χώρου του κτηρίου, είτε με την τοποθέτηση μεταλλικής εξώπορτας, είτε με το χτίσιμο. Τέτοιο παράδειγμα συναντάμε και στο βυρσοδεψείο του Αδριανόπουλου, όπου το τελικό κτίσμα που διασώζεται σήμερα, προέκυψε από τη ενοποίηση δύο κτιρίων μέσω του χτισίματος της σούδας.¹⁵ (Μ.Λεντούδη, 2011)

ΣΑΜΟΣ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
Γ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Περίοδος
Λειτουργίας

1910

Κατάσταση
Κτιρίου

ΕΡΕΙΠΙΟ

Περιοχή

Παραλιακή οδός , Καρλόβασι

124

125

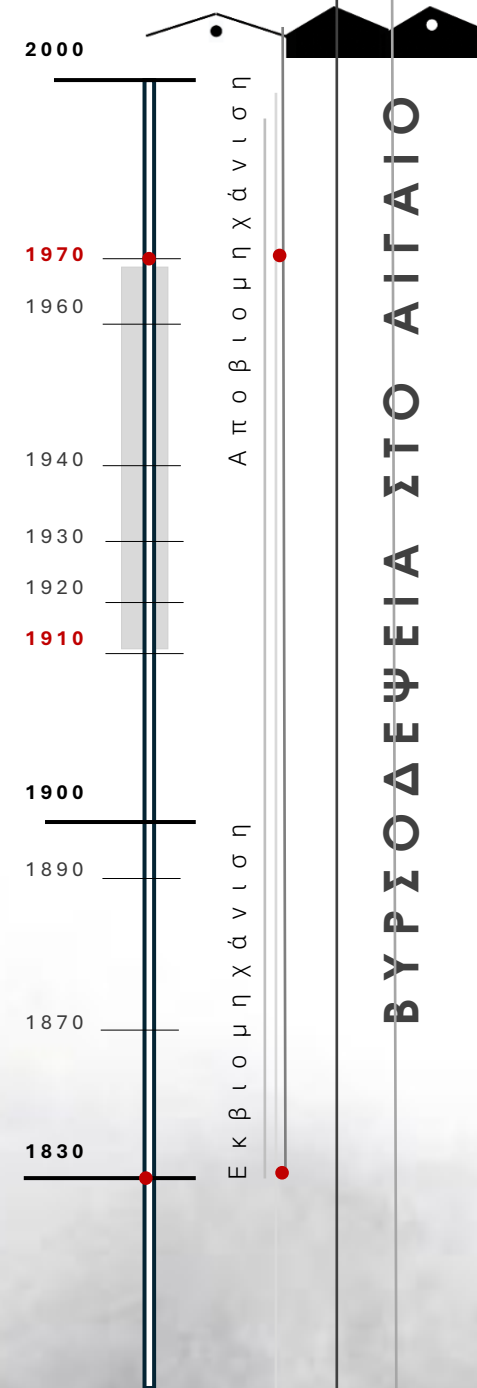
126

127

Το βυρσοδεψείο Νικολάου είναι κτίριο ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής αξίας και από τα σημαντικότερα της περιοχής, που σχεδιάστηκε εξ αρχής για βυρσοδεψείο και δεν έχει προκύψει από προσθετικές κατασκευαστικές φάσεις. Κάθε χώρος στο βυρσοδεψείο είχε προβλεφθεί εξαρχής για τη χρήση που θα εξυπηρετούσε, με αρχιτεκτονικά ευρωπαϊκά σχέδια. Το κτίριο αποτελείται από 3 κτηριακούς όγκους που επικοινωνούν μεταξύ τους και διαχωρίζονται με πεσσούς, αλλά ο καθένας λειτουργεί για διαφορετικό στάδιο κατεργασίας. Οι δύο από αυτούς τους όγκους ήταν διώροφοι και συνδέονταν μεταξύ τους τόσο στο ισόγειο όσο και στον όροφο, μέσω διαδρόμου μεγάλου πλάτους ώστε να χωράει ο αραμπάς αλλά και να διευκολύνεται η κίνηση.¹⁵ (Μ.Λεντούδη, 2011) Το κάθε ένα από τα τρία τμήματα διαχωρίζονται και στην όψη είτε με διαφορετική πέτρα, είτε με χρήση τούβλου, είτε με λάξευση. Το κτήριο είναι λιθόκτιστο με ιδιαίτερα επιμελημένη την όψη προς το δρόμο από ημιλαξευτούς λίθους και ποζολανικά επιχρίσματα, για να έχουν μεγαλύτερη αντοχή στην άμεση επαφή τους με τη θάλασσα. Οι αντίξοες καιρικές συνθήκες των βόρειων ανέμων, γνωστοί και στην περιοχή ως 'προβέτζα', οδήγησαν τους ιδιοκτήτες να πάρουν τα κατάλληλα μέτρα ώστε να φτιάχνουν πρόχειρα θαλάσσια φράγματα. Σήμερα η θάλασσα έχει παρασύρει μεγάλο μέρος της βόρειας όψης, αλλά και μέρος του εξοπλισμού του εργοστασίου.

ΣΑΜΟΣ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

**ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
Γ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ**

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Περίοδος
Λειτουργίας

1910

Κατάσταση
Κτιρίου

ΕΡΕΙΠΙΟ

Περιοχή

Παραλιακή οδός , Καρλόβασι

128

129

130

Οι κατεργασίες ξεκινούσαν από το χαμηλότερο κτίριο και συνέχιζαν προς το ψηλότερο με τη διαδοχική σειρά που διαρθρώνονταν οι χώροι. Στον τρίτο στη σειρά και ψηλότερο όγκο, υπήρχαν κυρίως οι καθαροί-στεγνοί χώροι, οι αποθήκες, το χημείο, που επικοινωνούσαν με το ισόγειο μέσω ξύλινων κλιμάκων. Δηλαδή ήταν οι στεγνοί χώροι όπου κρεμάζονταν τα δέρματα, αλλά και εκεί που βρισκονταν το **χημείο**, καθώς ένας από τους ιδιοκτήτες είχε εξειδικευτεί ως χημικός βυρσοδέψης σπουδάζοντας στη Λυών της Γαλλίας και από πολύ νωρίς εισήγαγε την πρωτοπόρα μέθοδο δέψης με χρώμιο. Υπάρχουν προφορικές μαρτυρίες ότι ανεβαίνοντας τη σκάλα προς τον όροφο ερχόταν εκτυφλωτικό φως, καθώς σε μετέπειτα χρόνο ενδεχομένως αντικατέστησαν ένα μέρος της δίρριχτης και κεραμοσκεπής οροφής με ενός είδους **διαφανούς υλικού που επέτρεπε να περνάει το υλικό φως**. Επίσης αναφέρεται πως ο ίδιος ο ιδιοκτήτης- χημικός, ανέφερε πως το υλικό αυτό τοποθετήθηκε στη στέγη, καθώς χρειαζόνταν την διαφάνεια για περισσότερο φως, πιθανώς σε συγκεκριμένο στάδιο της επεξεργασίας. Αυτό το έχουμε δει και σε άλλα βυρσοδεψεία της περιοχής ως μετέπειτα προσθήκες όπως και σε τμήματα της οροφής του βυρσοδεψείου Μαντισούδη, όπως θα δούμε και στη συνέχεια. Τέλος, το βυρσοδεψείο διέθετε μεγάλο φουγάρο και ήδη από την αρχή της λειτουργίας του λειτουργούσε με ατμομηχανή.

15
(Μ.Λεντούδη,2011)

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΑΜΟΣ

Όνομα

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Τύπος

131

132

Αρχική Χρήση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
Γ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ

Κτίριο

Βυρσοδεψείο

Περίοδος
Λειτουργίας

1910

Κατάσταση
Κτιρίου

ΕΡΕΙΠΙΟ

Περιοχή

Παραλιακή οδός , Καρλόβασι

133

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΑΜΟΣ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Περίοδος
Λειτουργίας

Κατάσταση
Κτιρίου

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΑΠΟΣΤ.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ

Κτίριο

Βυρσοδεψείο

1922

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Παραλιακή οδός , Καρλόβασι

134

135

136

Το βυρσοδεψείο Καραγιάννη είχε επίσης μεγάλο φουγάρο και αποτελούνταν από 4 κτιριακούς όγκους ορθογωνικής κάτοψης μεγάλου μήκους, που συνδέονταν μεταξύ τους. Τα δύο κτίρια που βρίσκονταν από την πλευρά της θάλασσας είχαν ενιαίες συμμετρικές όψεις και ενώνονταν εσωτερικά, όπως ομοίως και τα άλλα δύο κτίρια από την πλευρά του δρόμου. Επιπλέον, τα πρώτα ενώνονταν με τα δεύτερα στον όροφο μέσω **γέφυρας πάνω από τον κεντρικό δρόμο**. Και τα 4 κτίρια είχαν δύο επίπεδα με μεγάλα ύψη ορόφων στους οποίους υπήρχαν οι καθαροί- στεγνοί χώροι, ενώ στα ισόγεια οι υγροί- βρώμικοι χώροι. Έτσι, στα κτίρια του ισογείου από την πλευρά της θάλασσας χωροθετούνταν οι υγροί χώροι με τις λίμπες και έπειτα με τις βαρέλες πλύσεως, ώστε να είναι σε άμεση σχέση με τη θάλασσα. Στα νότια κτίσματα υπήρχε στο ισόγειο το γραφείο, αλλά και οι χώροι όπου γίνονταν η δέψη και η βαφή των δερμάτων. Στο πάνω πάτωμα, γίνονταν τα τελειώματα μέσω μηχανημάτων και στον όροφο των βόρειων τμημάτων γίνονταν το τελικό στάδιο, το κρέμασμα. Στα βόρεια κτίρια υπήρχε και η τραπεζαρία δίπλα από το στέγνωμα των δερμάτων, αλλά και άλλα μηχανήματα όπως ο κύλινδρος. Τέλος, όλοι οι χώροι των ορόφων θερμαίνονταν με σόμπες, όπως και στα περισσότερα βυρσοδεψεία, καθώς απαιτούνταν και ζεστοί χώροι στον όροφο. (συνέντευξη Μ.Λυμπέρη)

2000

1970

1960

1940

1930

1922

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΑΜΟΣ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Περίοδος
Λειτουργίας

Κατάσταση
Κτιρίου

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΑΠΟΣΤ.ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ

Κτίριο

Βυρσοδεψείο

1922

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Παραλιακή οδός , Καρλόβασι

137

138

139

140

141

142

143

144

2000

1970

1960

1940

1930

1922

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΑΜΟΣ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΒΕΡΓΗ

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Περίοδος
Λειτουργίας

1908

Κατάσταση
Κτιρίου

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Περιοχή

Παραλιακή οδός, Καρλόβασι

145

146

147

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΧΙΩΤΗ

Κτιριακό συγκρότημα

Βυρσοδεψείο

148

1910

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Περιοχή Ρίβα,
Καρλόβασι

150

151

Χατζηακώβου Νίκος οι φωτογραφίες.

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΑΜΟΣ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
Γ. ΧΟΥΒΑΡΔΑ

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Χρονολογία
κατασκευής

1860

Κατάσταση
Κτιρίου

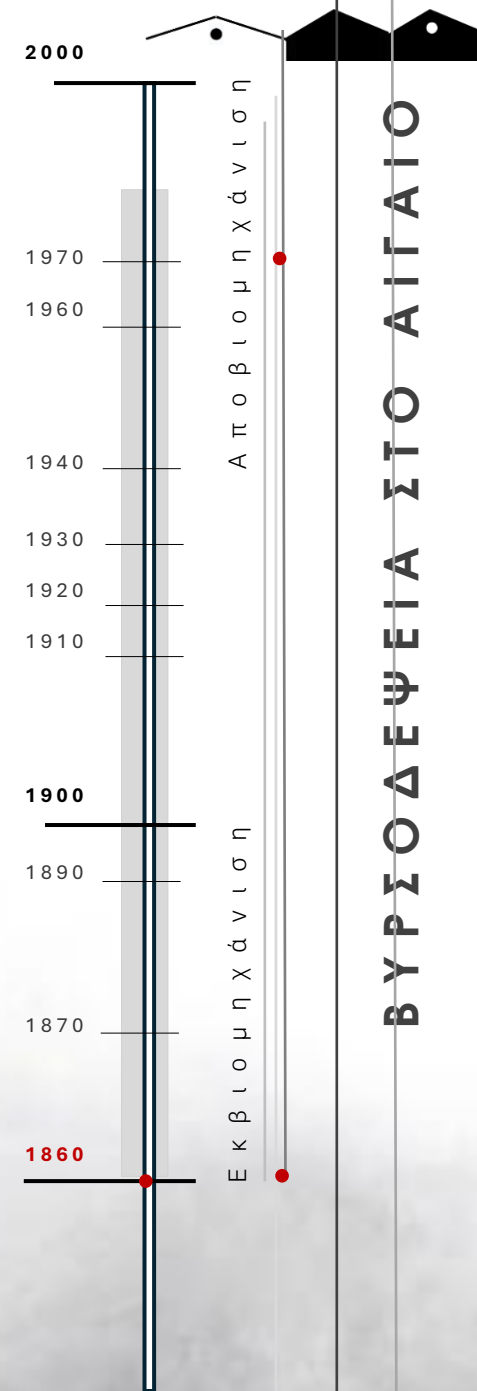
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΘΗΚΕ

Περιοχή

Περιοχή Ρίβα , Καρλόβασι

Το βυρσοδεψείο Χουβαρδά είναι ένα κτίσμα με μεγάλο αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον και αποτελεί τμήμα ενός μεγαλύτερου κτιριακού συνόλου βυρσοδεψικών κτιρίων, τα οποία χρονολογούνται **πολύ πριν από το 1860**. Το κτίριο που σήμερα έχει αποκατασταθεί, **κατασκευάστηκε το 1860** και αποτέλεσε το χώρο που δραστηριοποιούνταν το βυρσοδεψείο μέχρι και την παύση της λειτουργίας του, καθώς τα παλαιότερα κτίσματα είναι ερείπια. Το εργοστάσιο είχε μακρά παράδοση στην κατεργασία των δερμάτων και ήταν από τα πρώτα διώροφα βυρσοδεψεία της περιοχής. Κάτι πολύ ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι **πριν την εκμηχάνισή** του ήταν τελείως διαφορετική η μορφή του εσωτερικά και η χωρική του διάταξη. Με την εισαγωγή των μηχανημάτων οι λίμπες και τα ασβεστερά κλείστηκαν και τη θέση τους πήραν σύγχρονα μηχανήματα Αγγλίας και βαρέλες κατεργασίας. Το 1955 εισήγαγαν το πρώτο **μηχάνημα**, τον κύλινδρο, και για να μπορέσει να υποστηριχθεί, **προστέθηκαν κολώνες οπλισμένου σκυροδέματος** ώστε να **συγκρατήσουν το βάρος του**. Το κτίριο είναι ορθογωνικής κάτοψης, μεγάλου μήκους, με πολλά συμμετρικά ανοίγματα εν σειρά, από τα οποία ορισμένα κλείσθηκαν μετέπειτα. Με την αποκατάστασή του τα παράθυρα αυτά ανοίχτηκαν, το κτίριο υποστηρίχθηκε στατικά και εσωτερικά **κρατήθηκαν τα μηχανήματα και οι βαρέλες στις θέσεις τους**, για να θυμίζουν την τότε λειτουργία τους.*(συνέντευξη Γ. Χουβαρδά)*

ΣΑΜΟΣ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Χρονολογία
κατασκευής

Κατάσταση
Κτιρίου

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
Γ. ΧΟΥΒΑΡΔΑ

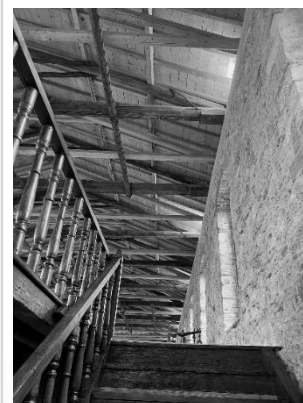
Κτίριο

Βυρσοδεψείο

1860

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΘΗΚΕ

Περιοχή Ρίβα , Καρλόβασι

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1860

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΑΜΟΣ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΜΑΝΙΤΣΟΥΔΗ

Τύπος

Κτιριακό συγκρότημα

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Περίοδος
Λειτουργίας

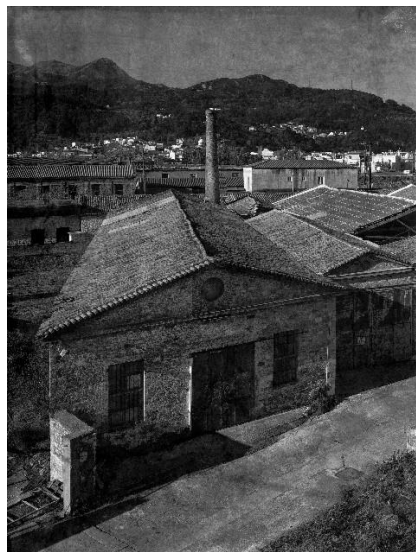
1910

Κατάσταση
Κτιρίου

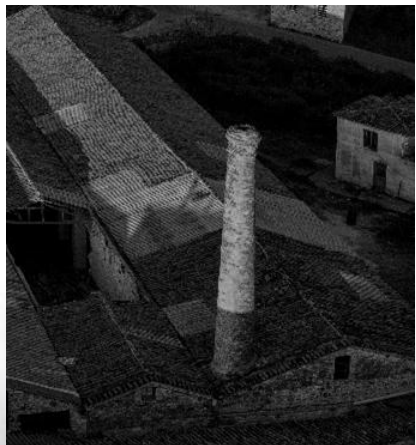
ΕΡΕΙΠΙΟ

Περιοχή

Περιοχή Ρίβα , Καρλόβασι

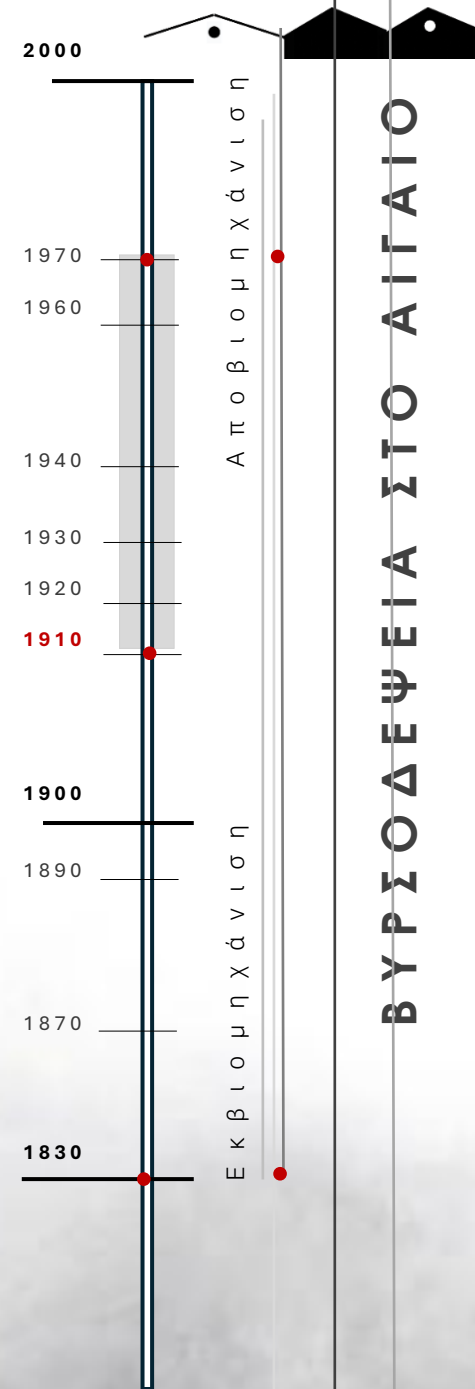

152

153

Κτιριακό συγκρότημα ισόγειων κτιρίων ενωμένων μεταξύ τους, όμως με διαχωρισμένες και διακοπτόμενες όψεις. Είναι από τα μοναδικά βυρσοδεψεία στην Ελλάδα που διασώζουν ακόμη φουγάρο μεγάλων διαστάσεων. Προέκυψε από πολλές διαφορετικές φάσεις, με ένωση κτιρίων που χτίστηκαν από το 1910 έως και μεταπολεμικά. Ορισμένα κτίρια είναι επιχρισμένα εσωτερικά, άλλα έχουν αφήσει εμφανή τη λιθοδομή τους, ενώ όλα είναι λιθόκτιστα. Τα μεταγενέστερα κτίσματα διακρίνονται εύκολα από το εσωτερικό τους, καθώς φέρουν μεταλλικές δοκούς. Τα πρώτα κτίρια που κατασκευάστηκαν είχαν επιμελημένες όψεις με ημιλαξευτούς λίθους και οδοντωτά στοιχεία πάνω από τις πόρτες εισόδου και πάνω από ορισμένα ανοίγματα. Αρχικά κατά την ίδρυση του εργοστασίου παρατηρείται μία τάση για εκλέπτυνση ορισμένων μορφολογικών στοιχείων, γεγονός που δεν συνεχίστηκε και στις μετέπειτα προσθήκες. Αυτές αποτελούν πιο απλοποιημένες μορφές, αλλοιώνοντας και υποβαθμίζοντας το αρχικό ύφος. Τέλος, σε ορισμένα σημεία, όπως αναφέραμε και στο βυρσοδεψείο Νικολάου, οι χώροι απαιτούσαν περισσότερο φως καθώς από τη συνένωση των κτιρίων δεν υπήρχε ο επαρκής φωτισμός από όλες τις όψεις. Έτσι, αναγκάστηκαν να δημιουργήσουν ανοίγματα στην οροφή, με αντικατάσταση μικρών τμημάτων των στεγών με ειδικά διαφανή υλικά.

ΣΑΜΟΣ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Περίοδος
Λειτουργίας

Κατάσταση
Κτιρίου

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΜΑΝΙΤΣΟΥΔΗ

Κτιριακό συγκρότημα

Βυρσοδεψείο

1910

ΕΡΕΙΠΙΟ

Περιοχή Ρίβα , Καρλόβασι

154

155

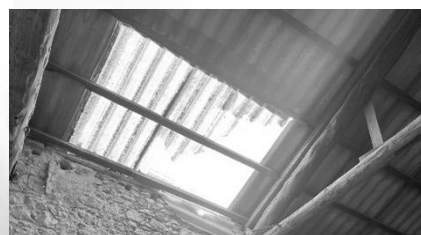
156

157

158

159

160

161

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΑΜΟΣ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΚΑΡΑΚΟΥΔΑ

Τύπος

Κτιριακό Συγκρότημα

Αρχική Χρήση

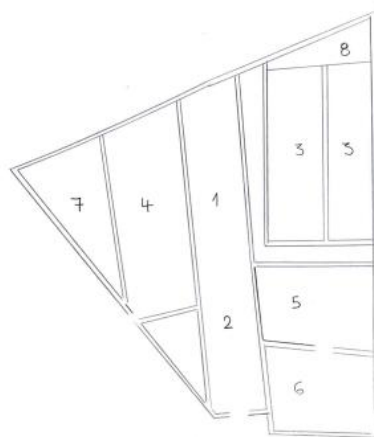
Βυρσοδεψείο

Κατάσταση
Κτιρίου

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Περιοχή

Περιοχή Ρίβα , Καρλόβασι

162

163

Το βυρσοδεψείο Καρακούδα αποτελεί κτιριακό συγκρότημα πολύ εκσυγχρονισμένο για την εποχή που λειτουργούσε. Αποτελείται από ένα **τριγωνικό σχήμα** κάτοψης, που προέκυψε **από 8 διαφορετικές χρονολογικές φάσεις**. Οι εκτεταμένες αυτές επεκτάσεις δεν αλλοίωσαν όμως μορφολογικά το σύνολο του κτηρίου, καθώς **οι όψεις παρέμειναν ενιαίες με τα ανοίγματα να τοποθετούνται με ρυθμό**. Υπήρχε όμως πρόβλημα στην αξιοποίηση των χώρων, καθώς κάποιοι από αυτούς ήταν δυσλειτουργικοί και προβληματικοί.

164

165

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΑΜΟΣ

Όνομα

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Τύπος

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΚΑΡΑΚΟΥΔΑ

Αρχική Χρήση

Κτιριακό Συγκρότημα

Περίοδος
Λειτουργίας

Βυρσοδεψείο

18

Κατάσταση
Κτιρίου

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Περιοχή

Περιοχή Ρίβα , Καρλόβασι

166

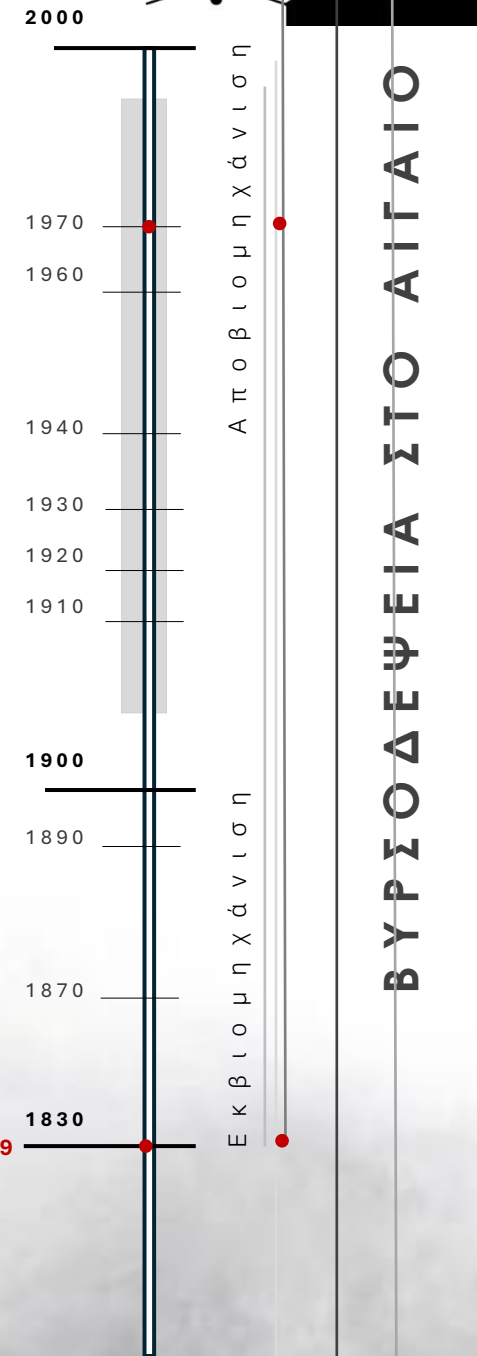
167

168

169

ΣΑΜΟΣ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
Μ. ΚΑΡΑΚΟΥΔΑ

170

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

171

Κατάσταση
Κτιρίου

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

172

Περιοχή

Περιοχή Ρίβα , Καρλόβασι

173

174

175

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΑΜΟΣ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Περίοδος
Λειτουργίας

Κατάσταση
Κτιρίου

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΚΟΜΝΗΝΟΥ

Κτίριο

Βυρσοδεψείο

1886

ΔΕΝ ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Περιοχή Ρίβα , Καρλόβασι

176

177

178

Από τα πρώτα διώροφα κτίρια της εποχής του, καθώς κατασκευάστηκε τη δεκαετία του 1880, λιθόκτιστο και επιχρισμένο με αργολιθοδομή, ξύλινη στέγη και ξύλινο φέροντα οργανισμό στον όροφο. Το υφιστάμενο κτίριο είναι αποτέλεσμα δύο διαδοχικών φάσεων επέκτασης. Κατέρρευσε από το σεισμό και δεν διασώζεται σήμερα.

179

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1886

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΑΜΟΣ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Περίοδος
Λειτουργίας

Κατάσταση
Κτιρίου

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
Δ.Θ.ΤΑΛΑΜΠΕΚΟΥ

Κτίριο

Βυρσοδεψείο

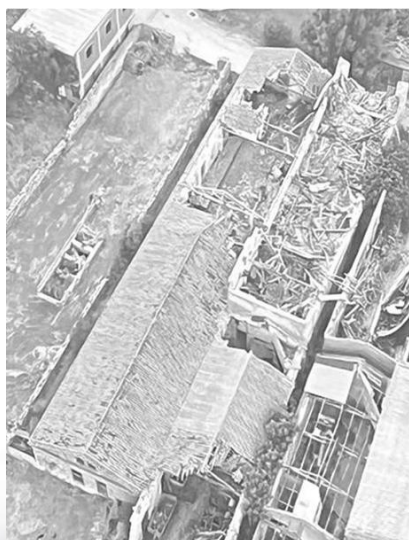
1896

ΕΡΕΙΠΙΟ

Περιοχή Ρίβα , Καρλόβασι

180

181

182

Από τα πρώτα διώροφα εργαστήρια της εποχής του, βάση αυτού του βυρσοδεψείου ο αρχιτέκτονας Κροκίδης έκανε το σχέδιο της κάτοψής του, όπου το έχει αναπαραστήσει με ακριβείς διαστάσεις. Αποτελούνταν από δύο κτίρια, ένα ισόγειο και ένα διώροφο, και τα δύο ορθογωνικής κάτοψης μεγάλου μήκους. Τα ερείπια της κύριας όψης μαρτυρούν ότι κάποια στιγμή επλήγη από πυρκαγιά και σήμερα δεν διασώζεται καθώς **έχει καταρρεύσει από το σεισμό**, και χάθηκε το πάνω τμήμα.

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1896

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΑΜΟΣ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Περίοδος
Λειτουργίας

Κατάσταση
Κτιρίου

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
Δ.Θ.ΤΑΛΑΜΠΕΚΟΥ

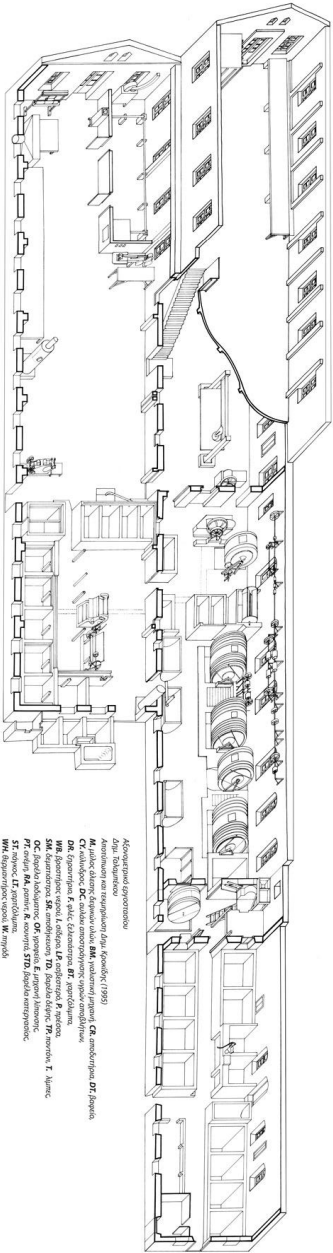
Κτίριο

Βυρσοδεψείο

1896

ΕΡΕΙΠΙΟ

Περιοχή Ρίβα , Καρλόβασι

183

Στοιχεία κατασκευής
Διοργάνωση και παραγωγή έργου: Κωνσταντίνος (1993)
Μελέτη: Δρ. Γεώργιος Σ. Κωνσταντίνου, Δρ. Κωνσταντίνος (1993)
Κατασκευή: Δρ. Γεώργιος Σ. Κωνσταντίνου, Δρ. Κωνσταντίνος (1993)
Μελέτη: Δρ. Γεώργιος Σ. Κωνσταντίνου, Δρ. Κωνσταντίνος (1993)
Κατασκευή: Δρ. Γεώργιος Σ. Κωνσταντίνου, Δρ. Κωνσταντίνος (1993)
Μελέτη: Δρ. Γεώργιος Σ. Κωνσταντίνου, Δρ. Κωνσταντίνος (1993)
Κατασκευή: Δρ. Γεώργιος Σ. Κωνσταντίνου, Δρ. Κωνσταντίνος (1993)
Μελέτη: Δρ. Γεώργιος Σ. Κωνσταντίνου, Δρ. Κωνσταντίνος (1993)
Κατασκευή: Δρ. Γεώργιος Σ. Κωνσταντίνου, Δρ. Κωνσταντίνος (1993)

184

185

186

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΑΜΟΣ

Όνομα

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Τύπος

Αρχική Χρήση

Κατάσταση
Κτιρίου

Περιοχή

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΓΑΓΓΟΥ

187

Κτίριο

Βυρσοδεψείο

188

ΔΕΝ ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Περιοχή Ρίβα , Καρλόβασι

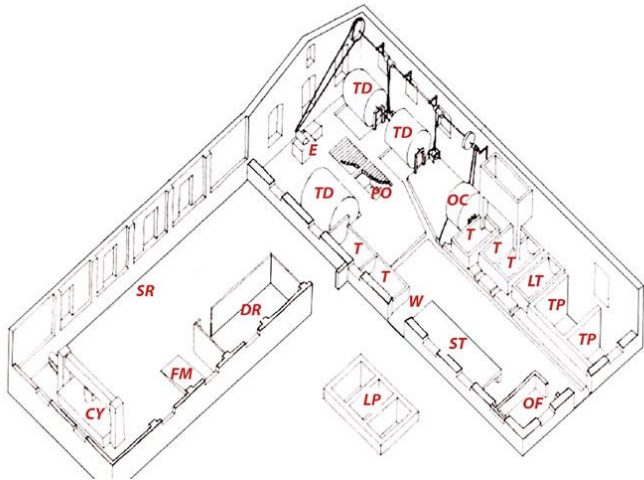
189

190

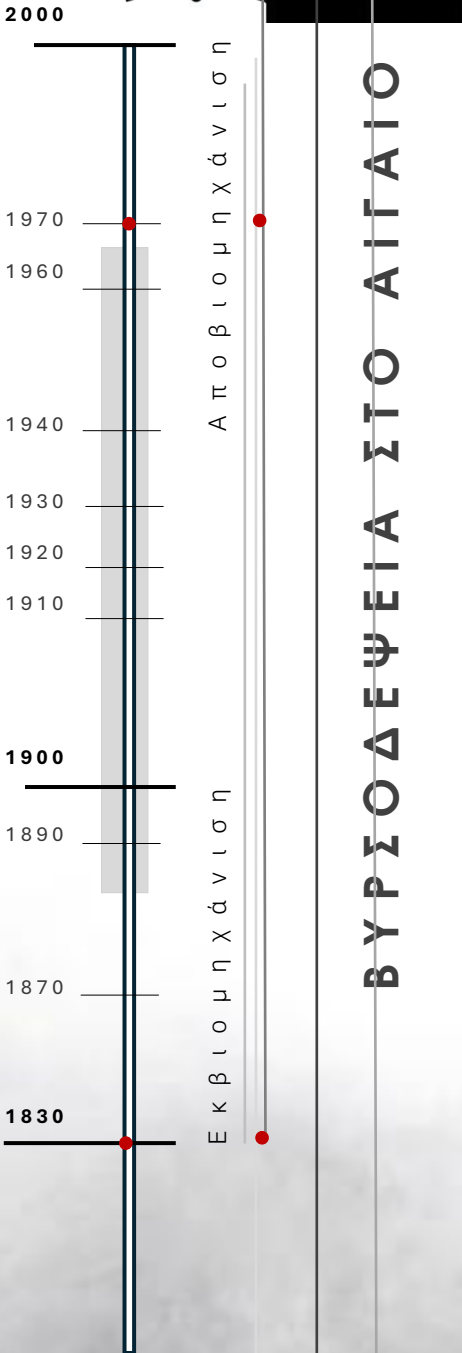

(Φωτ. 44) Κατοικία ιδιοκτήτη βυρσοδεψείου σε άμεση
σχέση με αυτό.

191

Ισόγειο βυρσοδεψείο που συνδύαζε και την
κατοικία του βυρσοδέψη, πλέον έχει κατεδαφιστεί,
ήταν ισόγειο λιθόκτιστο με αργολιθοδομή και
δίρριχτη ξύλινη στέγη.

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΑΜΟΣ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΤΑΛΑΜΠΕΚΟΥ
& ΣΥΝΑΔΙΝΟΥ

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Κατάσταση
Κτιρίου

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Περιοχή

Περιοχή Ρίβα , Καρλόβασι

192

193

194

195

196

ΑΤΜΟΚΙΝΗΤΟ
ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
Θ.ΤΑΛΑΜΠΕΚΟΥ

Κτίριο

Βυρσοδεψείο

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Περιοχή Ρίβα ,
Καρλόβασι

2000

1970

1960

197

1940

1930

1920

1910

1900

1890

198

1870

1830

199

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΑΜΟΣ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Κατάσταση
Κτιρίου

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ

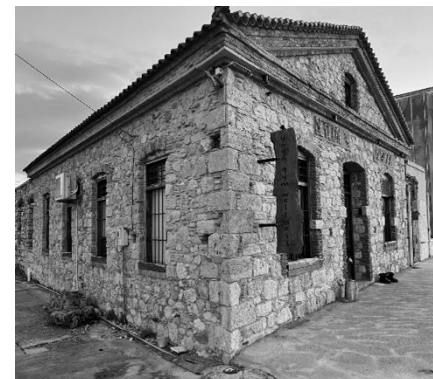
ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΑΓΑΠΗΤΟΥ

Κτίριο

Βυρσοδεψείο

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΘΗΚΕ

Παραλιακή οδός , Καρλόβασι

200

201

202

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΠΑΤΝΙΩΤΗ

Κτίριο

Βυρσοδεψείο

ΕΡΕΙΠΙΟ

Παραλιακή οδός ,
Καρλόβασι

203

204

206

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΑΜΟΣ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΙΓΓΛΕΣΗ,
ΧΑΤΖΗΔΙΑΚΟΥ

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Κατάσταση
Κτιρίου

ΔΕΝ ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Περιοχή

Παραλιακή οδός , Καρλόβασι

207

208

209

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΥΛΟΥ

Κτίριο

Βυρσοδεψείο

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Περιοχή Ρίβα , Καρλόβασι

210

211

212

213

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΑΜΟΣ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Κατάσταση
Κτιρίου

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΠΑΡΙΑΝΟΥ

Κτίριο

Βυρσοδεψείο

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Παραλιακή οδός, Καρλόβασι

214

215

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
Ν.ΠΑΡΙΑΝΟΥ

Κτίριο

Βυρσοδεψείο

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Παραλιακή οδός,
Καρλόβασι

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΑΜΟΣ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Κατάσταση
Κτιρίου

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΥΛΟΥ

Κτίριο

Βυρσοδεψείο

ΕΡΕΙΠΙΟ

Περιοχή Ρίβα , Καρλόβασι

217

218

219

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

Σ Α Μ Ο Σ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Περίοδος
Λειτουργίας

Κατάσταση
Κτιρίου

Περιοχή

Β Ι Ο Τ Ε Χ Ν Ι Ε Σ

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΥΨΗΛΑΝΤΗ

Κτίριο

Βυρσοδεψείο

1890

ΕΡΕΙΠΙΟ

Περιοχή Ρίβα , Καρλόβασι

220

221

Το ιστορικό βυρσοδεψείο του Υψηλάντη, ιδρύθηκε το 1890 στην περιοχή της Ρίβας, μακριά από τη θάλασσα, καθώς υδρευόταν με πηγάδι. Ήταν το πρώτο ατμοκίνητο βυρσοδεψείο του νησιού, και αποτελούσε ισόγειο ορθογωνικής κάτοψης. Ταυτόχρονα συνδύαζε και την κατοικία του βυρσοδέψη, διέθετε φουγάρο αλλά και μηχανικό αλευρόμυλο για την άλεση των δεσικών υλών που τροφοδοτούσε και τα γειτονικά βυρσοδεψεία. Μετέπειτα πέρασε σε δεύτερη γενιά βυρσοδεψών, στον Χατζηδιάκο. (συνέντευξη Μ.Μαρούκη)

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΠΕΡΡΗ

Κτίριο

Βυρσοδεψείο

18

ΕΡΕΙΠΙΟ

Περιοχή Ρίβα ,
Καρλόβασι

222

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΑΜΟΣ

ΒΙΟΤΕΧΝΙΕΣ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΤΥΜΠΑΝΑΡΗ

223

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Κατάσταση
Κτιρίου

ΕΡΕΙΠΙΟ

Περιοχή

Παραλιακή οδός , Καρλόβασι

224

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΘΡΑΣΥΒΟΥΛΟΥ

Κτίριο

Βυρσοδεψείο

225

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Παραλιακή οδός, Καρλόβασι

226

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
Α.ΠΑΡΙΑΝΟΥ

Κτίριο

Βυρσοδεψείο

ΔΕΝ ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

227

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΑΜΟΣ

Όνομα

ΒΙΟΤΕΧΝΙΕΣ

Τύπος

Αρχική Χρήση

Περίοδος
Λειτουργίας

Κατάσταση
Κτιρίου

Περιοχή

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ
ΧΙΩΤΗ

Κτιριακό συγκρότημα

Βυρσοδεψείο

1900-1970

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Περιοχή Ρίβα , Καρλόβασι

228

229

230

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
Γ. ΤΑΛΑΜΠΕΚΟΥ

Κτιριακό συγκρότημα

Βυρσοδεψείο

1900-1970

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Περιοχή Ρίβα ,
Καρλόβασι

231

232

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΣΑΜΟΣ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Κατάσταση
Κτιρίου

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ

Κτιριο

Βυρσοδεψείο

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Περιοχή Ρίβα , Καρλόβασι

233

234

235

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΠΑΡΙΑΝΟΥ

Κτιριο

Βυρσοδεψείο

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Παραλιακή οδός,
Καρλόβασι

236

237

238

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

β.2

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

Λ Ε Σ Β Ο Σ

Β Ι Ο Μ Η Χ Α Ν Ι Ε Σ

Όνομα

**ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ
ΛΕΣΒΟΥ**

Τύπος

Κτίρια

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψεία

Κατάσταση
Κτιρίου

ΔΙΑΣΩΖΟΝΤΑΙ

Περιοχή

Ε.Ο Μυτιλήνης Θέρμης, κοντά
σε Καρά Τεπέ

239

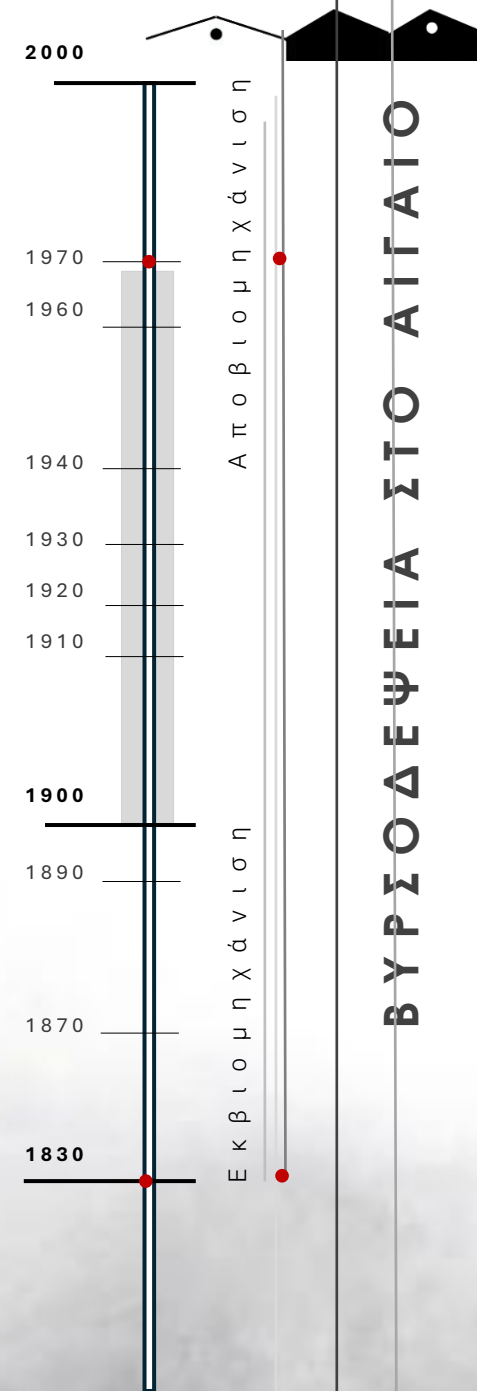
240

241

Τα βυρσοδεψεία στη Λέσβο καταγράφηκαν σε δύο περιοχές, η μία στον Κόλπο της Γέρας, στην οποία βρίσκονταν το μεγαλύτερο βυρσοδεψείο της Λέσβου αλλά και της Ελλάδας, και η άλλη σε περιοχή εκτός οικισμού, στο ανατολικότερο μέρος του νησιού. Στη δεύτερη περιοχή του νησιού το **1913** λειτουργούσαν 20 μεγάλα βυρσοδεψεία, τα οποία το **1921** μειώθηκαν σε 13. Η φθίνουσα πορεία συνεχίστηκε τα μεταπολεμικά χρόνια μέχρι το 1970, όπου σταδιακά έκλεισαν.³⁹ (Π.Γιακουπή,2017) Εκεί, έχει καταγραφεί ένα σύνολο κτιρίων επιμελημένης κατασκευής, διαφόρων χρονικών περιόδων, καθώς συναντάμε κτίρια λιθόκτιστα, τόσο μονώροφα, διώροφα, αλλά και τριώροφα, με συμμετρικές όψεις. Κάποια είναι παλαιότερης κατασκευής, πιο πρόχειρης με ξύλινα στοιχεία που φέρουν τους ορόφους και ξύλινες στέγες, όμως υπάρχουν και άλλα όπου έχουν μεταλλικό σκελετό. Συγκεκριμένα στο κτίριο που έχει τρία επίπεδα, από τα λίγα βυρσοδεψεία στην Ελλάδα με 3 επίπεδα, η κατασκευή είναι μεταγενέστερη καθώς εσωτερικά διακρίνονται μεταλλικά φέροντα στοιχεία. Σε αυτό το συγκρότημα κτιρίων, διασώζεται ακόμη και ένα από τα τρία διασωζόμενα φουγάρα σε κτίρια βυρσοδεψείας στην Ελλάδα, πολύ καλά κατασκευασμένο και ενισχυμένο περιμετρικά με μεταλλικούς δακτυλίους. Δυστυχώς όμως τα κτίρια αυτά έχουν εγκαταλειφθεί πλήρως, με ορισμένα τμήματά τους να έχουν καταλήξει ως στάβλοι για ζώα.

ΛΕΣΒΟΣ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ
ΛΕΣΒΟΥ

Τύπος

Κτίρια

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψεία

Κατάσταση
Κτιρίου

ΔΙΑΣΩΖΟΝΤΑΙ

Περιοχή

Ε.Ο Μυτιλήνης Θέρμης, κοντά
σε Καρά Τεπέ

242

243

244

245

246

247

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

Λ Ε Σ Β Ο Σ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Περίοδος
Λειτουργίας

Κατάσταση
Κτιρίου

Περιοχή

Β Ι Ο Μ Η Χ Α Ν Ι Α

ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟ
ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑΣ ΚΑΙ
ΔΕΨΙΚΩΝ ΕΚΧΥΛΙΣΜΑΤΩΝ
ΣΟΥΡΛΑΓΚΑΣ

Κτιριακό συγκρότημα

Βυρσοδεψείο

1903-1990

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Κόλπος Γέρας, Πόλη Πέραμα

248

249

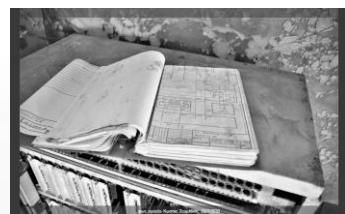
250

251

252

Στη περιοχή του Κόλπου της Γέρας ιδρύθηκε το πρώτο **βυρσοδεψείο που εξελίχθηκε στο μεγαλύτερο της Ελλάδας**. Από τη μελέτη του αρχαιικού υλικού του βυρσοδεψείου, προέκυψε ότι τα παλαιότερα έγγραφα ανάγονται στη δεκαετία του 1870 (οθωμανικοί τίτλοι ιδιοκτησίας, βιβλία δοσοληψιών κ.α.). Ο Ευστράτιος Σουρλάγκας το 1833 ίδρυσε μία επιχείρηση με **έναν στρογγυλό παραθαλάσσιο ανεμόμυλο**, που σώζεται ακόμη και σήμερα στη Σκάλα Περάματος ή Σκάλα Σουρλάγκα όπως ονομάστηκε η αποβάθρα μπροστά από την είσοδο του εργοστασίου. **Με την ίδρυση του βυρσοδεψείου το 1903, ο ανεμόμυλος χρησιμοποιήθηκε για το άλεσμα των φυτικών υλών**. Για την κατασκευή του βυρσοδεψείου **κάλεσαν ειδικευμένο τεχνίτη από το Αϊβαλί** και ίδρυσαν το πρώτο βυρσοδεψείο στην πόλη του Περάματος. Έπειτα όμως εισήγαγαν ατμομηχανές, και έτσι εγκαταλείφθηκε ο ανεμόμυλος για τη δέψη. Μέχρι το 1911 το κεντρικό κατάστημα βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη, από όπου το εμπόρευμα προωθούνταν σε όλη την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το **1925** έγινε και η πρώτη **κτιριακή επέκταση**, με την ανέγερση του εργοστασίου παραγωγής βυρσοδεψικού εκχυλίσματος από βελανίδια και πευκοφλοιό.³⁹ (Π.Γιακουπή,2017)

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

Λ Ε Σ Β Ο Σ

Β Ι Ο Μ Η Χ Α Ν Ι Α

Όνομα

ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟ
ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑΣ ΚΑΙ
ΔΕΨΙΚΩΝ ΕΚΧΥΛΙΣΜΑΤΩΝ
ΣΟΥΡΛΑΓΚΑΣ

Τύπος

Κτιριακό συγκρότημα

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Περίοδος
Λειτουργίας

1903-1990

Κατάσταση
Κτιρίου

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Περιοχή

Κόλπος Γέρας, Πόλη Πέραμα

253

254

255

256

257

Νέα κτίρια έγιναν και το 1938, το 1940 και 1941. Μεταπολεμικά, το 1958 έγινε κι άλλο κτίριο. Τελικά δημιουργήθηκε ένα βιομηχανικό συγκρότημα με 30 κτίρια, που καταλάμβανε έκταση 32 χιλιάδων τετραγωνικών μέτρων. Όπου χρειάστηκε, ο χώρος μπαζώθηκε, ισοπεδώθηκε και τα διάφορα κτίρια συνδέθηκαν με δρόμους και διαδρόμους. Η μεταφορά των προϊόντων εξυπηρετούνταν με σιδηροτροχιές για βαγονέτα μεταφορών, που έφταναν μέχρι την προβλήτα του μικρού λιμανιού του Περάματος. Εκτός από τα βιομηχανικά κτίρια κατεργασίας του δέρματος, υπήρχαν στην έκταση του συγκροτήματος και μονάδες υποστήριξής του («Ξυλουργεία, Ηλεκτρολογεία, Μηχανουργεία) και Αποθήκες (Ανταλλακτικών, δερμάτων, υλικών κλπ.). Το τελευταίο κτίριο που ανεγέρθηκε το 1958 ήταν το εργοστάσιο επανωδερμάτων έκτασης 5 χιλιάδων τ.μ. και έγινε με σχέδια Γερμανού αρχιτέκτονα. Τη δεκαετία του 1980, η βιομηχανία Σουρλάγκα αναδείχθηκε όχι μόνο η μεγαλύτερη στον κλάδο της στην Ελλάδα, αλλά και μια από τις μεγαλύτερες στην Ευρώπη. Το 60 – 70% του συνόλου των προϊόντων της απορροφούνταν από την ελληνική αγορά, καθώς προμήθευε τον ελληνικό στρατό, ενώ το υπόλοιπο 30 – 40 % από διάφορες χώρες του εξωτερικού (Ευρώπη, Κύπρο, Κίνα, Ρωσία).³⁹(Π.Γιακουπή,2017)

2000

1990

1960

1940

1930

1920

1910

1903

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

Λ Ε Σ Β Ο Σ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Περίοδος
Λειτουργίας

Κατάσταση
Κτιρίου

Περιοχή

Β Ι Ο Μ Η Χ Α Ν Ι Α

ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟ
ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑΣ ΚΑΙ
ΔΕΨΙΚΩΝ ΕΚΧΥΛΙΣΜΑΤΩΝ
ΣΟΥΡΛΑΓΚΑΣ

Κτιριακό συγκρότημα

Βυρσοδεψείο

1903-1990

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Κόλπος Γέρας, Πόλη Πέραμα

258

259

260

261

262

Τα κτιριακό συγκρότημα εφόσον αποτελείται από 30 διαφορετικά κτίσματα διαφορετικών χρονικών περιόδων ως στάδια προσθηκών και επεκτάσεων, είναι ένας συνδυασμός παραδοσιακών και σύγχρονων κτισμάτων. Παρατηρούμε κτήρια μεμονωμένα και μονολιθικά, να λειτουργούν αυτόνομα αλλά και κτήρια που λειτουργούν μαζί, είναι δομημένα εν σειρά, με συνεχείς δίρριχτες στέγες. Τα περισσότερα κτίρια είναι μονώροφα ή διώροφα, με συμμετρικές όψεις και ορθογωνικές κατόψεις. Οι χώροι είναι ενιαίοι και ευέλικτοι, αλλά και μορφολογικά διαμορφωμένοι έτσι ώστε να εξυπηρετούν την εκάστοτε χρήση τους. Ο τρόπος κατασκευής τους είναι είτε προγενέστερος με λιθόκτιστα κτίσματα, ξύλινα πατώματα και ξύλινες στέγες, είτε μεταγενέστερα με χρήση οπλισμένου σκυροδέματος, αλλά και μεταλλικών φορέων και δικτυωμάτων. Ακόμη σε αυτό το κτιριακό συγκρότημα **υπάρχει ένα φουγάρο μεγάλων διαστάσεων, που διασώζεται μέχρι σήμερα ως ένα από τα τρία ακόμη που διασώζονται στην Ελλάδα.**

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

Λ Ε Σ Β Ο Σ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Περίοδος
Λειτουργίας

Κατάσταση
Κτιρίου

Περιοχή

Β Ι Ο Μ Η Χ Α Ν Ι Α

ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟ
ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑΣ ΚΑΙ
ΔΕΨΙΚΩΝ ΕΚΧΥΛΙΣΜΑΤΩΝ
ΣΟΥΡΛΑΓΚΑΣ

Κτιριακό συγκρότημα

Βυρσοδεψείο

1903-1990

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Κόλπος Γέρας, Πόλη Πέραμα

263

264

265

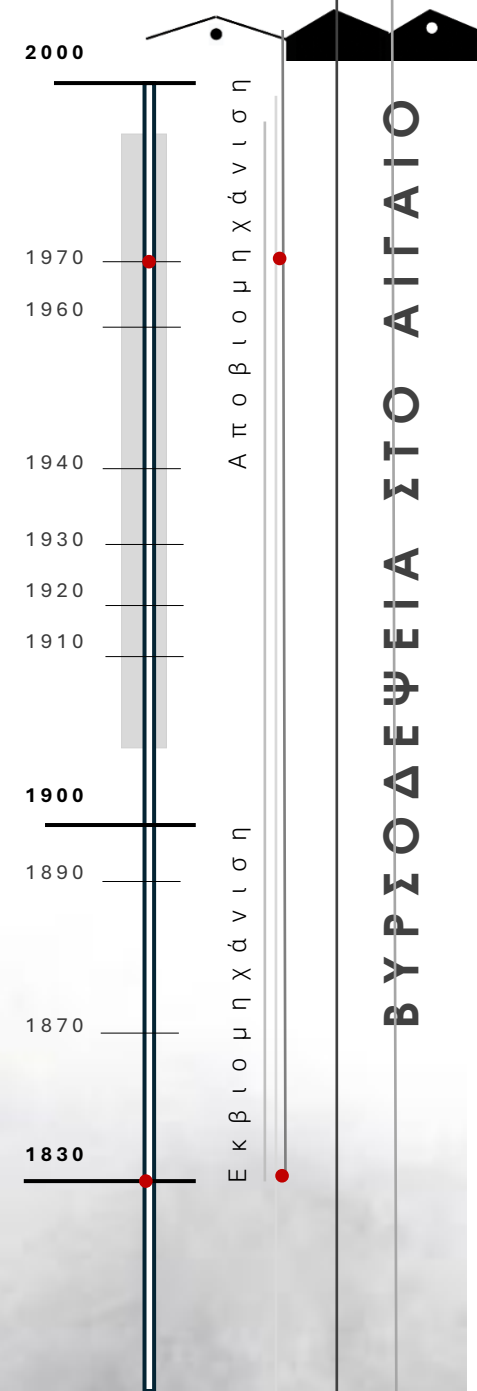
266

φωτ. αρχείο Κωστας Ζερμίνος_29/7/2020

Το αρνητικό κλίμα για τη βυρσοδεψία που διαμορφώθηκε κατά τη δεκαετία του '70 σε διεθνές επίπεδο, σε συνδυασμό με το ακριβό κόστος παραγωγής, την πτώση των τιμών των δερμάτων και την ανατίμηση των καυσίμων αποτέλεσαν τους παράγοντες που οδήγησαν στη **σταδιακή πτώση και στο κλείσιμο του εργοστασίου Σουρλάγκα το 1990**. Σημαντικός παράγοντας που συνέβαλε καθοριστικά στο οριστικό κλείσιμο της βιομηχανίας ήταν η **μόλυνση του κόλπου της Γέρας από τα βιομηχανικά απόβλητα** και οι συνεπαγόμενες αντιδράσεις της τοπικής κοινωνίας που δημιούργησαν ένα αρνητικό κλίμα σε βάρος του εργοστασίου. Το πρόβλημα της μόλυνσης είχε ήδη ξεκινήσει από το 1960 όταν τα φυτικά δεψικά υλικά αντικαταστάθηκαν από χημικά.

³⁹ (Π.Γιακουπής, 2017)

ΝΑΞΟΣ_ΠΑΡΟΣ
ΤΗΝΟΣ

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

β.2

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

Ν Α Ξ Ο Σ

Ο Ι Κ Ο Τ Ε Χ Ν Ι Ε Σ

Όνομα

ΠΡΟΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟ
ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΑΦΩΝ ΤΣΑΚΩΝΙΑΤΗ

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Περίοδος
Λειτουργίας

18

Κατάσταση
Κτιρίου

ΕΡΕΙΠΙΟ

Περιοχή

Κυνίδαρος, Νάξος

267

268

269

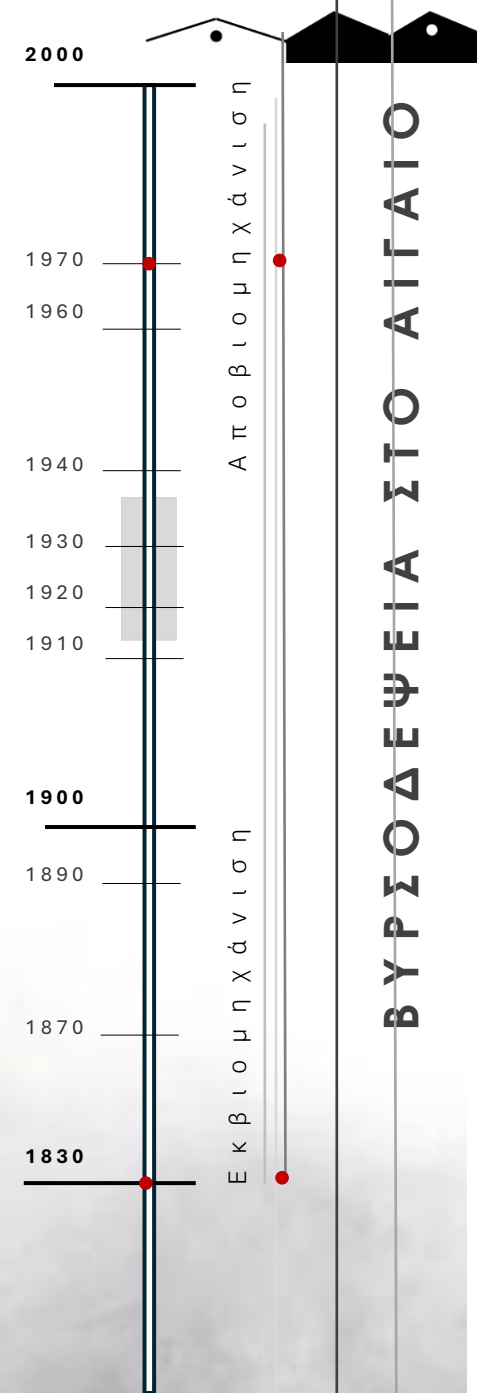

270

Από προσωπικές αναφορές που δημοσιεύτηκαν σε εφημερίδες του 1830-40, πληροφορούμαστε πως κατά την περίοδο του 1820-1850 στη Νάξο λειτουργούσαν δύο βυρσοδεψεία μικρής κλίμακας και παραγωγής υπό οθωμανικές ιδιοκτησίες.

⁴⁰(Φραγκουδάκης Γ. 2017) Δεν υπάρχουν όμως μετέπειτα αναφορές για την πορεία των βυρσοδεψείων αυτών, ούτε για ίδρυση νέων βιοτεχνιών, παρά μόνο κατά το 1945 όπου αναφέρεται πως οι αδελφοί Τσακωνιάτη λειτουργούσαν βυρσοδεψείο στον Κυνίδαρο. ⁴¹(Ναξιακό Μέλλον, 1945) Τη δραστηριότητα αυτή φαίνεται πως την ξεκίνησαν κατά τη δεκαετία του 1920, καθώς διακόπηκε προπολεμικά. Σήμερα υπάρχουν τα τεκμήρια αυτής της δραστηριότητας στην περιοχή καθώς διασώζεται, ως ερείπιο πλέον, ο χώρος όπου έπλεναν και κατεργάζονταν τα δέρματα. Συγκεκριμένα διασώζονται οι τρεις λίμπες, καθώς και η μικρή καμινάδα. Ο χώρος που είχαν διαμορφώσει βρίσκονταν δίπλα στον ποταμό του χωριού. Εξωτερικά από τον εργαστήριο, υπάρχει μία πέτρινη "γούρνα", καθώς επίσης και μια δεξαμενή, για την υδροδότηση που απαιτούσαν οι λίμπες. Η επεξεργασία και γενικά όλη η διαδικασία γινόταν με την παραδοσιακή, χειρωνακτική μέθοδο, καθώς δεν διέθεταν ηλεκτρικό ρεύμα, ούτε είχαν άλλο μηχανικό μέσο. Θεωρούμε όμως, ότι είχαν εύκολη πρόσβαση σε ασβέστη καθώς επίσης και σε δεψικές ύλες, που χρειαζόνταν για την κατεργασία.

ΠΑΡΟΣ

ΟΙΚΟΤΕΧΝΙΕΣ / ΒΙΟΤΕΧΝΙΕΣ

Στην Πάρο η βυρσοδεψεία παρέμεινε στα στάδια οικοτεχνίας και βιοτεχνίας, και τη συναντάμε βάση πηγών κατά το **1870-1880** και νωρίτερα. Οι περιοχές ήταν διάφορες, δίπλα σε ρέματα κυρίως, αλλά και όπου υπήρχε τρεχούμενο νερό, αλλά για αυτές δεν υπάρχει κάποιο αρχείο ή φωτογραφικό υλικό. **Στην Παροικιά** λειτουργούσε 1 **βυρσοδεψείο** στον «Κάτω Γυαλό» δίπλα στο ρέμα «Κορμός», Σε συμβόλαια αναφέρονταν η περιοχή αυτή ως «Ταμπάκικα», όπου είχε το βυρσοδεψείο ο Βεντουρής Αντώνης. **Στη Νάουσα** λειτουργούσαν 4 **βυρσοδεψεία** στη θέση «Λίμνες» και κατά μήκος του «Ξεροπόταμου» και ήταν των Σταύρου Βεντουρή, Γεώργιου Αριανούτσου, Πέτρου Τριπολιτσιώτη και Δημήτρη Καρποδίνη. Δραστηριοποιούνταν όμως και οι «Σκυτοτόμοι» που μεταποιούσαν τα δέρματα σε διάφορα είδη, κάτι παρόμοιο μεταξύ ράπτη δερμάτων και τσαγκάρη, που δραστηριοποιούνταν τόσο στη Νάουσα όσο κι σε άλλες περιοχές όπως στον Δραγουλά, στις Λεύκες ,και στα Μάρμαρα, όμως ως οικοτεχνία, όχι ως ξεχωριστός χώρος επεξεργασίας. (Προσωπικό Αρχείο Χριστόδουλου Μασούνη)

ΤΗΝΟΣ ΟΙΚΟΤΕΧΝΙΑ / ΒΙΟΤΕΧΝΙΑ

Από προσωπικές συνεντεύξεις έχουμε μαρτυρίες ότι και στην Τήνο υπήρχε βυρσοδεψείο, και συγκεκριμένα στον Φαλατάδο, που το διατηρούσε ο βυρσοδέψης Κολλάρος. Αναφερόμαστε προφανώς σε οικοτεχνία ή μικρή βιοτεχνία που περιοριζόταν σε τοπικές ανάγκες, ήταν προγενέστερης εποχής, και δεν υπάρχει κάποιο φωτογραφικό υλικό που να αναπαριστά την εικόνα του βυρσοδεψείου. Χρονολογικά δραστηριοποιούνταν προπολεμικά αλλά έκλεισε μεταπολεμικά, λόγω των δύσκολων συνθηκών της Κατοχής.

ΡΟΔΟΣ_ΣΥΜΗ
ΚΩΣ_ΚΑΡΠΑΘΟΣ

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

β.2

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΡΟΔΟΣ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ ΜΠΟΝΗ

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Περίοδος
Λειτουργίας

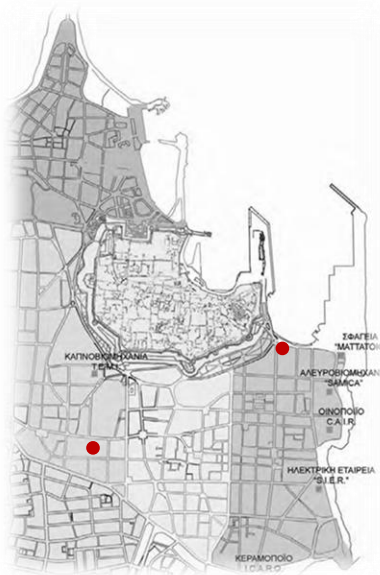
1870-1978

Κατάσταση
Κτιρίου

ΔΕΝ ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

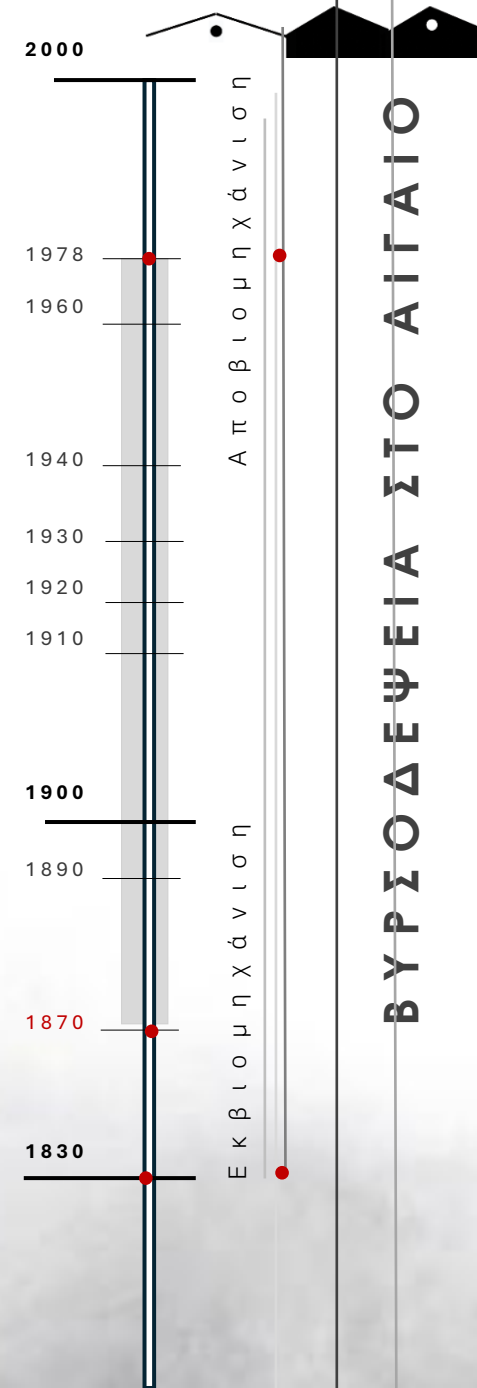
Περιοχή

αρχικά στην περιοχή Κόβα, έπειτα στην οδό Κολοκοτρώνη 12, και τέλος στην περιοχή Κοσκινού

Η παρουσία των Ιταλών κατακτητών στα Δωδεκάνησα στις αρχές του 20ού αιώνα ήταν καθοριστική για την ανάπτυξη της βιομηχανίας στην ευρύτερη περιοχή. Ειδικότερα στην πόλη της Ρόδου, κατά τις δεκαετίες '20 και '30, σημειώθηκε βιομηχανική έκρηξη, καθώς κατασκευάστηκαν αξιόλογα βιομηχανικά κτήρια, που συχνά έφεραν την υπογραφή επώνυμων Ιταλών αρχιτεκτόνων. Εντός της πόλης, η βιομηχανική ζώνη οριοθετήθηκε βάσει του ιταλικού ρυθμιστικού σχεδίου του 1926 στην περιοχή Κόβα και περιλάμβανε πέντε βιομηχανικά κτήρια, καθώς και κτήρια συνοδείας που υποστήριζαν τη λειτουργία τους. Ο κλάδος της βυρσοδεψείας στη Ρόδο δεν ήταν τόσο διαδεδομένος, δεν υπάρχουν πηγές για την ύπαρξη βυρσοδεψείων, παρά μόνο το Βυρσοδεψείο Μπόνη.⁴² (TICCIH, 2007)

Στην περιοχή Κόβα κατασκευάστηκε το 1870 το πρώτο βυρσοδεψείο, το **βυρσοδεψείο Μπόνη**. Όμως η επιχείρηση μετατοπίζεται και το 1909 δραστηριοποιείται στο κτίριο της οδού Κολοκοτρώνη 12 όπου κατασκευάστηκε την ίδια χρονιά. Το 1944 το εργοστάσιο βομβαρδίζεται και ξανακτίζεται στην ίδια διεύθυνση το 1947. Ήταν λιθόκτιστο και διώροφο με στενόμακρη κάτοψη και μικρά ορθογώνια ανοίγματα. Το 1978 μεταφέρθηκαν οι εγκαταστάσεις στην περιοχή Κοσκινού και πλέον εκεί γίνεται μόνο αγορά και συντήρηση ακατέργαστων δερμάτων.²¹ (ΒΙΔΑ, 2017)

Σ Υ Μ Η

Β Ι Ο Τ Ε Χ Ν Ι Α

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΑΙΔΟΥ

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Κατάσταση
Κτιρίου

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Περιοχή

Πέδι, παραθαλάσσια περιοχή

271

272

Το κτίριο βρίσκεται σε μία παραθαλάσσια περιοχή στο Πέδι της Σύμης, είναι ένα μακρόστενο κτίσμα ορθογωνικής κάτοψης, λιθόκτιστο, με συμμετρικές όψεις, μακρόστερα παράθυρα και δίρυχη στέγη. Σήμερα έχει ερειπωθεί, δεν έχει κάποια νέα χρήση.²¹ (ΒΙΔΑ,2017)

Κ Ω Σ Β Ι Ο Τ Ε Χ Ν Ι Α

Στην Κω η μόνη πρόσφατη αναφορά για την ύπαρξη βυρσοδεψείου είναι σε ένα άρθρο σε τοπική εφημερίδα. Εκεί αναφέρεται λοιπόν ότι υπήρχε το **βυρσοδεψείο Πατρίου**, σε πολύ κοντινή απόσταση από τα δημοτικά σφαγεία, σε μία παραθαλάσσια περιοχή στον κάθετο δρόμο των Παλαιών Πολεμιστών επί της οδού Ζαράφτου. Εκεί υπήρχε και ένα ρέμα, πιθανώς να χρησίμευε και στη λειτουργία του ταμπάκιου. Πλέον το άλλοτε αυτό στενό, 'βουρκωμένο' ρέμα, δίπλα στις λαϊκές κατοικίες, έγινε ένας πλατύς και λειτουργικός, πολυσύχναστος δρόμος. Σήμερα το κτίριο δεν διασώζεται.⁴³ (Ξ. Αργέλλη,2021)

Βέβαια αναφέρεται ότι στο νησί έως το 1912 εκτός από το ότι παράγονται και εξάγονται πολλά προϊόντα καλλιεργειών, λειτουργούσαν 229 εργαστήρια όλων των επαγγελματιών, από τα οποία τα **3 ήταν βυρσοδεψεία**. Δεν υπάρχουν όμως επιπλέον αρχεία και φωτογραφίες που να μας πληροφορούν για τη μορφή τους και τη γενικότερη εικόνα τους.⁴⁴ (επιχειρησιακό σχέδιο ,2020)

ΚΑΡΠΑΘΟΣ ΟΙΚΟΤΕΧΝΙΕΣ/ΒΙΟΤΕΧΝΙΕΣ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ Γ. ΠΡΕΑΡΗ

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Χρονολογία
Ιδρυσης

1928

Κατάσταση
Κτιρίου

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Περιοχή

Όλυμπος, Κάρπαθος

Στην Κάρπαθο η βυρσοδεψεία αναπτύχθηκε στην περιοχή της Ολύμπου, καθώς ήδη από πολύ νωρίτερα είχε πολύ ανεπτυγμένο κλάδο της κτηνοτροφίας. Στην ευρύτερη περιοχή διασώζεται μεγάλος αριθμός μύλων, **65 ανεμόμυλοι και 10 νερόμυλοι**. Το 1947 αμέσως μετά την ένωση της Δωδεκανήσου, λειτουργούσαν στην Όλυμπο 15 ανεμόμυλοι και 4 υδρόμυλοι. Η εξέταση της βυρσοδεψείας που αναπτύχθηκε στην Όλυμπο ήταν σε απόλυτη συνάφεια με την τοπική υποδηματοποιία. Το επίπεδο εξειδίκευσης ήταν χαμηλό, η κατεργασία δερμάτων γινόταν από τους ίδιους τους τσαγκάρηδες, οι οποίοι διατηρούσαν εργαστήρια κατασκευής υποδημάτων στην περιοχή. Δεν υπήρχε καν αγορά δέρματος, αφού ο κάθε βυρσοδέψης κατεργαζόταν μόνο τα δέρματα που χρειαζόταν ως τσαγκάρης στο εργαστήριό του. Επομένως τα βυρσοδεψεία υπήρξαν **μικρές βιοτεχνικές εγκαταστάσεις** που μεταποιούσαν κυρίως την **τοπική παραγωγή**. Τα ακατέργαστα δέρματα προέρχονταν από την περιοχή της Ολύμπου ή από άλλα χωριά της Καρπάθου και σπανιότερα από τη Ρόδο ή τη Μικρά Ασία. Η βυρσοδεψεία στην Όλυμπο **παρέμεινε στο επίπεδο της βιοτεχνικής δραστηριότητας, που αξιοποιεί χειρωνακτικές προβιομηχανικές τεχνικές χωρίς χρήση μηχανολογικού εξοπλισμού.**¹⁴ (Ελληνικά Βυρσοδεψεία, 2001)

2000

1970
1960

1940
1930
1928
1910

1900
1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

ΚΑΡΠΑΘΟΣ ΟΙΚΟΤΕΧΝΙΕΣ/ΒΙΟΤΕΧΝΙΕΣ

Όνομα **ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ Γ. ΠΡΕΑΡΗ**

Τύπος Κτίριο

Αρχική Χρήση Βυρσοδεψείο

Χρονολογία
Ιδρυσης 1928

Κατάσταση
Κτιρίου **ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ**

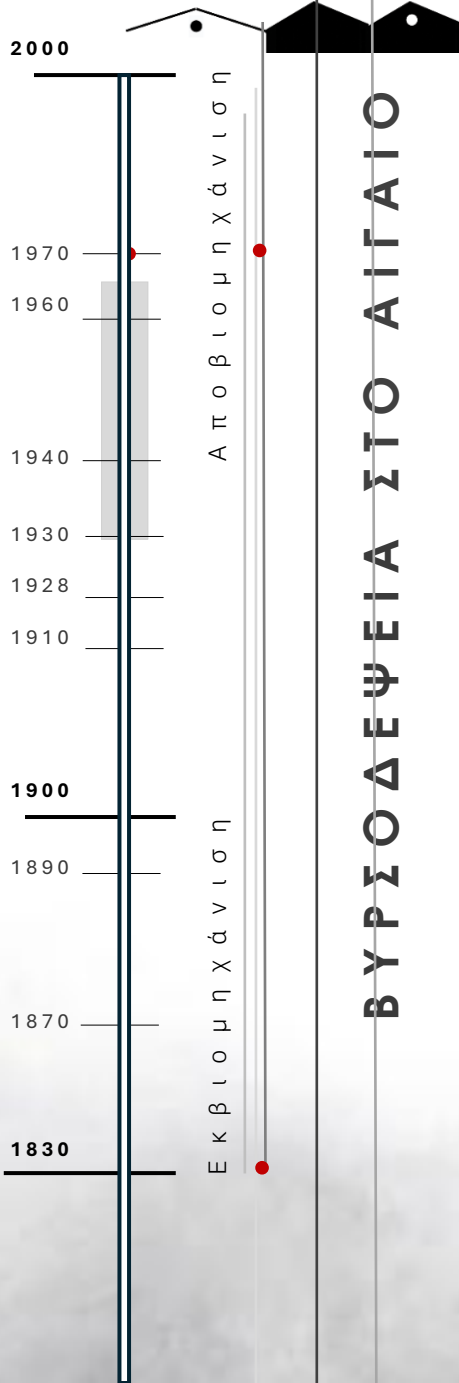
Περιοχή Όλυμπος, Κάρπαθος

Οι λίμπες δεν αντικαταστάθηκαν από μηχανικά περιστρεφόμενες βαρέλες και δεν χρησιμοποιήθηκαν μηχανήματα για το χτύπημα, το τέντωμα ή το γυάλισμα των δερμάτων. Στα τέλη του 19ου αιώνα η Όλυμπος είχε 1350 κατοίκους, 3 βυρσοδέψες-υποδηματοποιούς και 4.200 περίπου αιγοπρόβατα. Ο αριθμός τους αυξάνεται κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου σε 15 και των **βυρσοδεψείων σε 7**, όμως έρχεται η κάθοδος και το 1968 λειτουργεί μόνο ένα βυρσοδεψείο.

Στην Όλυμπο όλα τα βυρσοδεψεία βρίσκονταν **κοντά στο ποτάμι**, σε μία χαράδρα σε μικρή απόσταση από το χωριό. Τα κτίσματά τους θυμίζουν τα **μητάτα της Καρπάθου**, που είναι απλές λιθόκτιστες κατασκευές με μικρά ανοίγματα, στεγασμένες με δώμα. Ο εξοπλισμός τους ήταν στοιχειώδης με μία έως τρεις λίμπες, καβαλέτο, γάτζους για να κρέμονται τα δερματα κλπ. Το νερό του ποταμού διοχετεύονταν με αυλάκια στη στέρνα που διέθετε κάθε εργαστήριο. Σε κάθε εργαστήριο απασχολούνταν δύο έως τρία άτομα.

Ο Γιάννης Πρεάρης είναι η τρίτη γενιά βυρσοδεψών και έως σήμερα είναι ο μόνος στην Κάρπαθο που λειτουργεί υποδηματοποιείο με δερμάτινα είδη. Το βυρσοδεψείο της οικογένειάς του ιδρύθηκε το 1928 και λειτούργησε ως συνεταιριστική οικογενειακή βιοτεχνία. ¹⁴ (Ελληνικά Βυρσοδεψεία,2001)

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

β.3

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΙΟΝΙΟ

ΛΕΥΚΑΔΑ

ΒΙΟΤΕΧΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

Η βυρσοδεψική παράδοση στη Λευκάδα ξεκίνησε στην περιοχή της Μεγάλης Βρύσης, (1870 και νωρίτερα) απέναντι από την Εκκλησία της Ζωοδόχου Πηγής. Εκεί δραστηριοποιούνταν **περίπου 20 μονάδες** όπου μέχρι πρόσφατα σωζόταν τα ερείπιά τους. Σε αυτά τα βυρσοδεψεία γίνονταν οι υγρές δουλειές και οι πιο βρώμικες. Όλοι οι βυρσοδέψες όμως είχαν και δεύτερα εργαστήρια μέσα στην πόλη. Εκτός από τέσσερα που δραστηριοποιούνταν εκτός πόλης, υπήρχαν και κάποια σε κεντρικά σημεία, όπως δίπλα στο Νοσοκομείο, στην κεντρική πλατεία, πίσω απ' το σημερινό Δημαρχείο αλλά και σε άλλες περιοχές. Στα δεύτερα αυτά βυρσοδεψεία, όπου είχαν τον χαρακτήρα μικρής βιοτεχνίας, γινόταν η φυτική κατεργασία των δερμάτων, ή κατεργασία δέψεως. Αργότερα βέβαια κάποια βυρσοδεψεία εκσυγχρονίστηκαν μερικώς, ενώ αλλά εξακολούθησαν να χρησιμοποιούν τις χειρωνακτικές και παραδοσιακές μεθόδους κατεργασίας. Βέβαια ο ανταγωνισμός με άλλα μεγάλα κέντρα ήταν ανατρέψιμος, έχοντας ως αποτέλεσμα να εκλείψει σταδιακά αυτή η αξιόλογη οικοτεχνία-βιοτεχνία, και κτίσματα να ερημώσουν, να καταρεύσουν και να κατεδαφιστούν.

⁴⁵ (Τ.Μαμαλούκας, 1978)

ΚΕΡΚΥΡΑ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ

Η Κέρκυρα είχε μακρά βιομηχανική παράδοση, που δυστυχώς δεν εξελίχθηκε από αρκετά νωρίς χρονολογικά. Αυτό παρατηρήθηκε επίσης και στον κλάδο της βυρσοδεψίας. Ήδη από τη δεκαετία του 1930 στο νησί επικρατεί κρίση, με αποτέλεσμα να μειώνεται ο ρυθμός ανάπτυξης των περιφερειακών βιομηχανικών κέντρων. Η υπέρμετρη διόγκωση της Αθήνας και του Πειραιά γίνεται απειλή για τις μέχρι τότε ανθούσες βιομηχανίες της Κέρκυρας, όπως γενικά και της υπόλοιπης περιφέρειας. Έτσι εμφανίζεται η τάση να μεταφέρονται οι βιομηχανίες σε αυτά μεγαλύτερα κέντρα. Ο πόλεμος επίσης όξυνε τα προβλήματα, με κάποιες βιομηχανίες να μεταφέρονται οριστικά στην Αθήνα, άλλες να τερματίζουν τη λειτουργία τους, αλλά και οι εν λειτουργία να αγωνίζονταν να επανέλθουν στην προπολεμική κατάσταση.

Για το μόνο βυρσοδεψείο που έχει γίνει αναφορά είναι το Βυρσοδεψείο Σ. Δάμπρα στο Νέο Λιμάνι, το οποίο ήταν μία σύγχρονη βιομηχανία της εποχής αλλά δυστυχώς δεν ευδοκίμησε. Το κτίριο κατεδαφίστηκε και στη θέση του λειτουργεί σήμερα το ξενοδοχείο Ατλαντίς. Δυστυχώς δεν υπάρχει κάποιο αρχειακό ή φωτογραφικό υλικό όπου να μας υποδεικνύει το μέγεθος αλλά και τη μορφή της βιομηχανίας.

⁴² (ΤΙC C I H, 2007)

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

β.3

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΟ ΙΟΝΙΟ

Κ Ε Φ Α Λ Ο Ν Ι Α

Ο Ι Κ Ο Τ Ε Χ Ν Ι Ε Σ / Β Ι Ο Τ Ε Χ Ν Ι Ε Σ

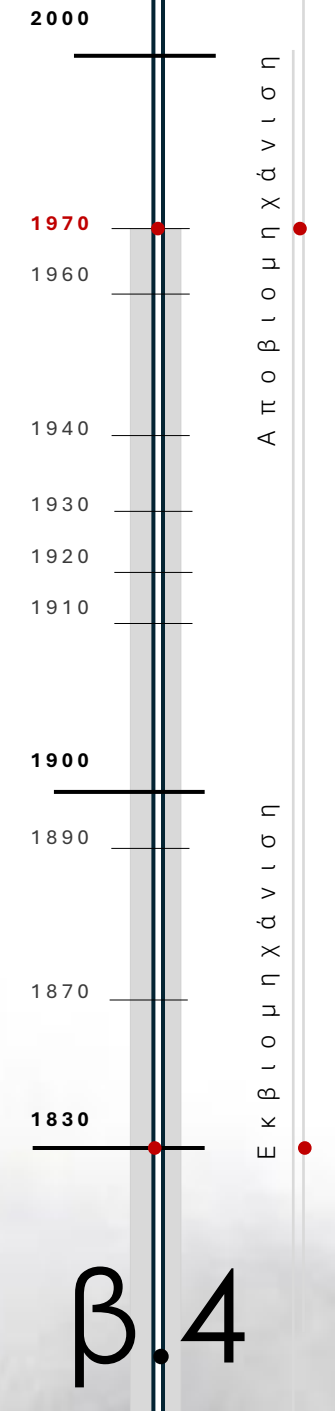
Στο Αργοστόλι, την πρωτεύουσα της Κεφαλονιάς, αναπτύχθηκε από τον **19ο αιώνα** μια αξιόλογη βιοτεχνική δραστηριότητα επεξεργασίας δερμάτων. Τα τοπικά βυρσοδεψεία βρίσκονταν κατά μήκος της παραλιακής ζώνης, κυρίως κοντά στο σημείο της πέτρινης γέφυρας Δεβοσέτου (τη μεγαλύτερη θαλάσσια πέτρινη γέφυρα στην Ευρώπη), όπου εντοπίζονται **προπολεμικές φωτογραφίες** που τεκμηριώνουν τη λειτουργία και την παρουσία αυτών των εγκαταστάσεων. Τα εργαστήρια είχαν χαρακτηριστικά χαμηλής δόμησης μέχρι δυο επίπεδα, τετράρριχτης στέγης και τετραγωνικής κάτοψης απλής μορφής και λιθόκτιστης κατασκευής, με απλές συμμετρικές όψεις. Υπήρχαν σαφείς χωρικές ζώνες για το πλύσιμο, την επεξεργασία, το άπλωμα και την αποθήκευση των δερμάτων. Οι φωτογραφικές αποτυπώσεις αποκαλύπτουν την **έντονη σχέση των βυρσοδεψείων με το φυσικό τοπίο** και τον οικιστικό ιστό της πόλης, ενισχύοντας την ανάγκη διατήρησης αυτής της τοπικής πολιτιστικής μνήμης. Ήταν χωροθετημένα βέβαια στην όχθη απέναντι της οικιστικής περιοχής, όπου δεν ενοχλούσε η παρουσία τους και η βρώμικη παραγωγική τους διαδικασία.

Ζ Α Κ Υ Ν Θ Ο Σ

Β Ι Ο Τ Ε Χ Ν Ι Ε Σ

Η Ζάκυνθος, γνωστή για την πλούσια εμπορική και ναυτική της ιστορία, **ανέπτυξε μικρής κλίμακας βυρσοδεψεία ήδη από τον 19ο αιώνα**. Τα ταμπάκια συνδέονταν με την τοπική χειροτεχνία και συχνά λειτουργούσαν δίπλα σε αστικές περιοχές ή κοντά σε ναούς, όπως στην περίπτωση του Αγίου Λαζάρου, ενσωματώνοντας την παραγωγική δραστηριότητα στον κοινωνικό και οικιστικό ιστό. Παρότι οι μονάδες ήταν περιορισμένης έκτασης, η παρουσία τους ήταν ουσιαστική για την **εξυπηρέτηση των αναγκών του νησιού**, ενώ συνδέονταν άμεσα με την **παραδοσιακή μεταποίηση** και την εξαγωγική οικονομία. Η **φθορά του χρόνου, οι σεισμοί του 1953** και η μετατόπιση της παραγωγής οδήγησαν στην **εξαφάνιση των περισσότερων εγκαταστάσεων**, αφήνοντας ελάχιστα αρχιτεκτονικά ίχνη. Η ιστορική τους αναφορά, ωστόσο, παραμένει κρίσιμη, καθώς αποτελεί κομμάτι της πολιτιστικής κληρονομιάς και της βιοτεχνικής μνήμης στο Ιόνιο.¹⁴ (Ελληνικά Βυρσοδεψεία, 2001)

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ

β.4

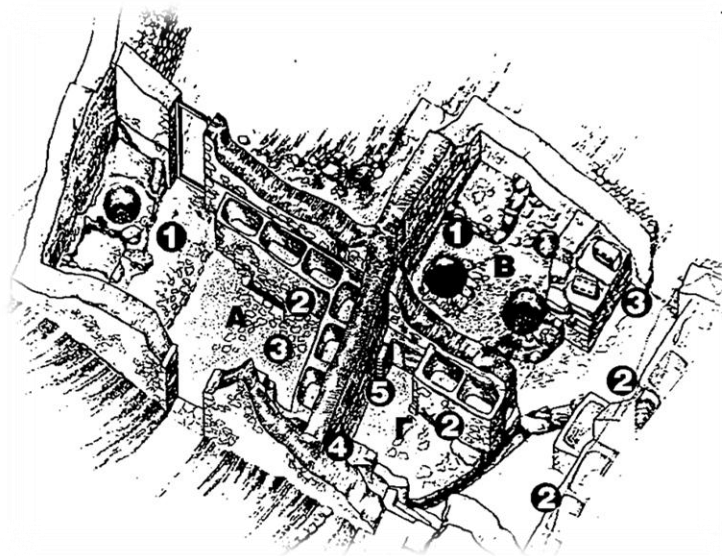

ΔΗΜΗΤΣΑΝΑ

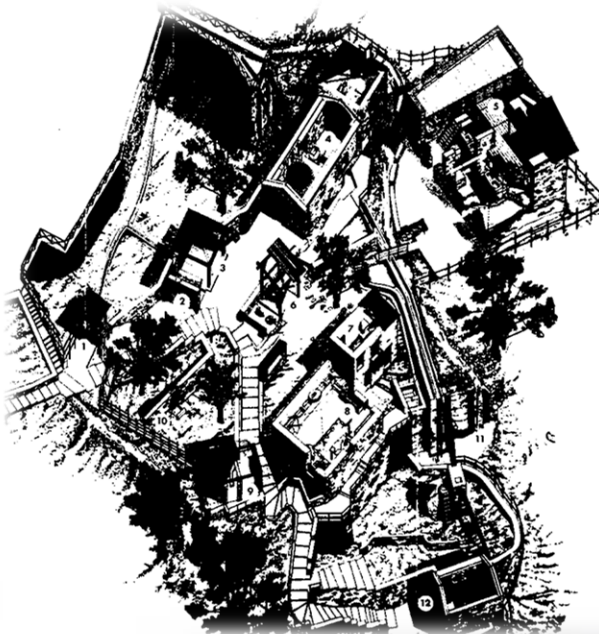

Τα ταμπάκικα της Δημητσάνας ήταν τρία σε αριθμό και αποτελούν περίπτωση συνόλου βιοτεχνίας τοποθετημένου έξω από οικισμό, το οποίο υδρεύεται από μία **πηγή**. Η πιο παλαιά αναφορά για τα ταμπάκικα της Δημητσάνας χρονολογείται κατά τον 17ο αιώνα, από το Μοναστήρι της Δημητσάνας. Συγκεκριμένα οι μοναχοί το **1783** αναφέρουν ότι εκείνη την εποχή έχτισαν το σύνολο των βυρσοδεψείων, που συνοδεύονταν από τα υπόλοιπα κτήρια τον αλευρόμυλο και τον μπαρουτόμυλο, που σήμερα φιλοξενούν το Μουσείο Υδροκίνησης.

Το βυρσοδεψείο που διαμορφώθηκε για την έκθεση λειτουργούσε μέχρι τη δεκαετία του '70, ενώ τα άλλα δύο είχαν σταματήσει τη λειτουργία τους από τη δεκαετία του 40'. Όλα κατεργάζονταν λεπτά δέρματα, όπως φαίνεται από τον ειδικό εξοπλισμό που έχει διασωθεί. **Από το σύνολο των τριών εργαστηρίων αποκαταστάθηκε πλήρως το ένα**, ώστε να δεχθεί τις χρήσεις του μουσείου. Τα άλλα δυο αποκαταστάθηκαν εν μέρει και συντηρήθηκαν ως μάρτυρες της παλαιάς δραστηριότητας. Το σύνολο υδρεύονταν με **αυλάκια** από πηγή, ενώ η αποχέτευσή τους γινόταν μάλλον ελεύθερα. Στην έκθεση για την προβιομηχανική βυρσοδεψία στο Υπαίθριο Μουσείο Υδροκίνησης παρουσιάζονται οι προβιομηχανικές διαδικασίες κατεργασίας των λεπτών δερμάτων με φυτικές δεσικές ύλες, που χρησιμοποιούσαν κυρίως. Ο μόνιμος εξοπλισμός τους αποκαταστάθηκε και ορισμένα εργαλεία συντηρήθηκαν ή ανακατασκευάστηκαν και δωρήθηκαν στο μουσείο. ² (Κ.Ζαρκιά, 1997)

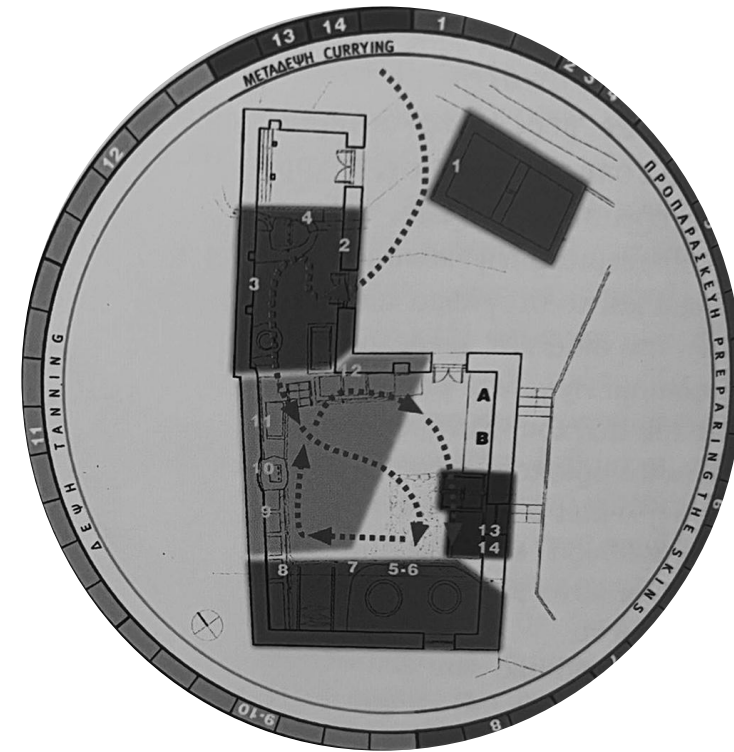
273

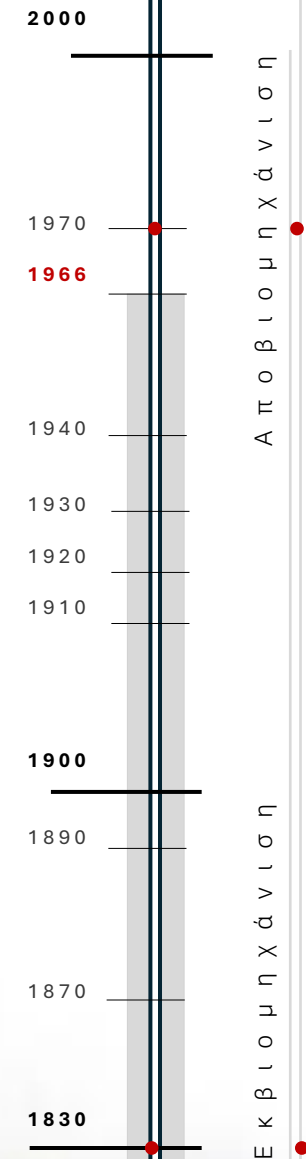

274

Για να επισκεφθεί κανείς την έκθεση υπάρχουν δύο είσοδοι. Αν θέλει ο επισκέπτης να ακολουθήσει τη διαδρομή του βυρσοδέψη μέσα στο εργαστήριό του, πρέπει να ξεκινήσει από τον μικρό χώρο, όπου παρουσιάζονται και τα πρώτα στάδια της κατεργασίας, να συνεχίσει στον μεγάλο χώρο και κατόπιν να ακολουθήσει την πορεία που σημειώνεται στο σχέδιο. Το εργαστήριο, αποτελείται από τους χώρους **A**, **B** και **Γ**. Ο εξοπλισμός που σώζεται σε αυτούς μαρτυρεί τη λειτουργία μιας μικρής, αλλά καλά οργανωμένης μονάδας. Ο χώρος Α περιέχει τον βασικό εξοπλισμό για την κατεργασία των δερμάτων και φαίνεται να αποτελεί ξεχωριστό εργαστήριο. Οι χώροι Β και Γ υδρεύονταν κατευθείαν από το αυλάκι (4) που τροφοδοτούσε τη γούρνα και τη δεξαμενή (πιθανότατα στη θέση 5). Οι χώροι της προπαρασκευής των δερμάτων είναι καλά διαχωρισμένοι από τους χώρους της δέψης. Συγκεκριμένα, το πλύσιμο και το μαλάκωμα γίνονταν στο σημείο (4) και τη δεξαμενή (5), το ασβέστωμα και η αποτρίχωση στα ασβεστερά (1), μπροστά από τα οποία σώζεται το κατάλληλο για τη δουλειά δάπεδο. Το άλεσμα των δεψικών υλικών γινόταν στις σειρές των λιμπών (2), στις οποίες μάλιστα διακρίνεται μια οπή για αποχέτευση.

Διακρίνονται επίσης και τα αυλάκια απορροής στο δάπεδο. Δεν σώζεται ο κινητός εξοπλισμός του σταδίου της μετάδεψης, δηλαδή του φινιρίσματος του δέρματος, είναι πολύ πιθανό όμως να υπήρχε πάγκος στο δωμάτιο Γ. Τέλος, τα κτίσματα είναι λιθόκτιστες κατασκευές με μεγάλα πάχη τοιχοποιιών και χαμηλού ύψους. Ήταν μονώροφες κατασκευές από τοπικά υλικά και παραδοσιακές μεθόδους κατασκευής των μοναχών όπως προαναφέρθηκε.² (Κ.Ζαρκιά, 1997)

β.4

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ

ΖΑΤΟΥΝΑ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Χρονολογία
Ιδρυσης

Κατάσταση
Κτιρίου

Περιοχή

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΖΑΤΟΥΝΑΣ

μόνο 2 ενεργά βυρσοδεψεία το 1960

Κτίρια

Βυρσοδεψεία

1

ΕΡΕΙΠΙΑ

Χωριό Ζάτουνα

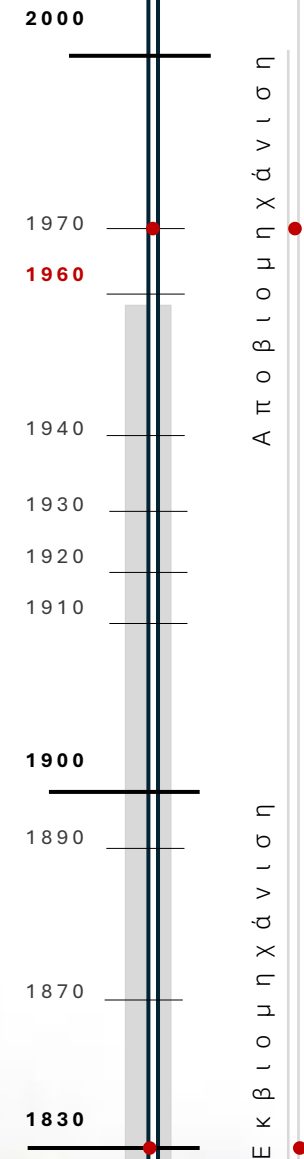
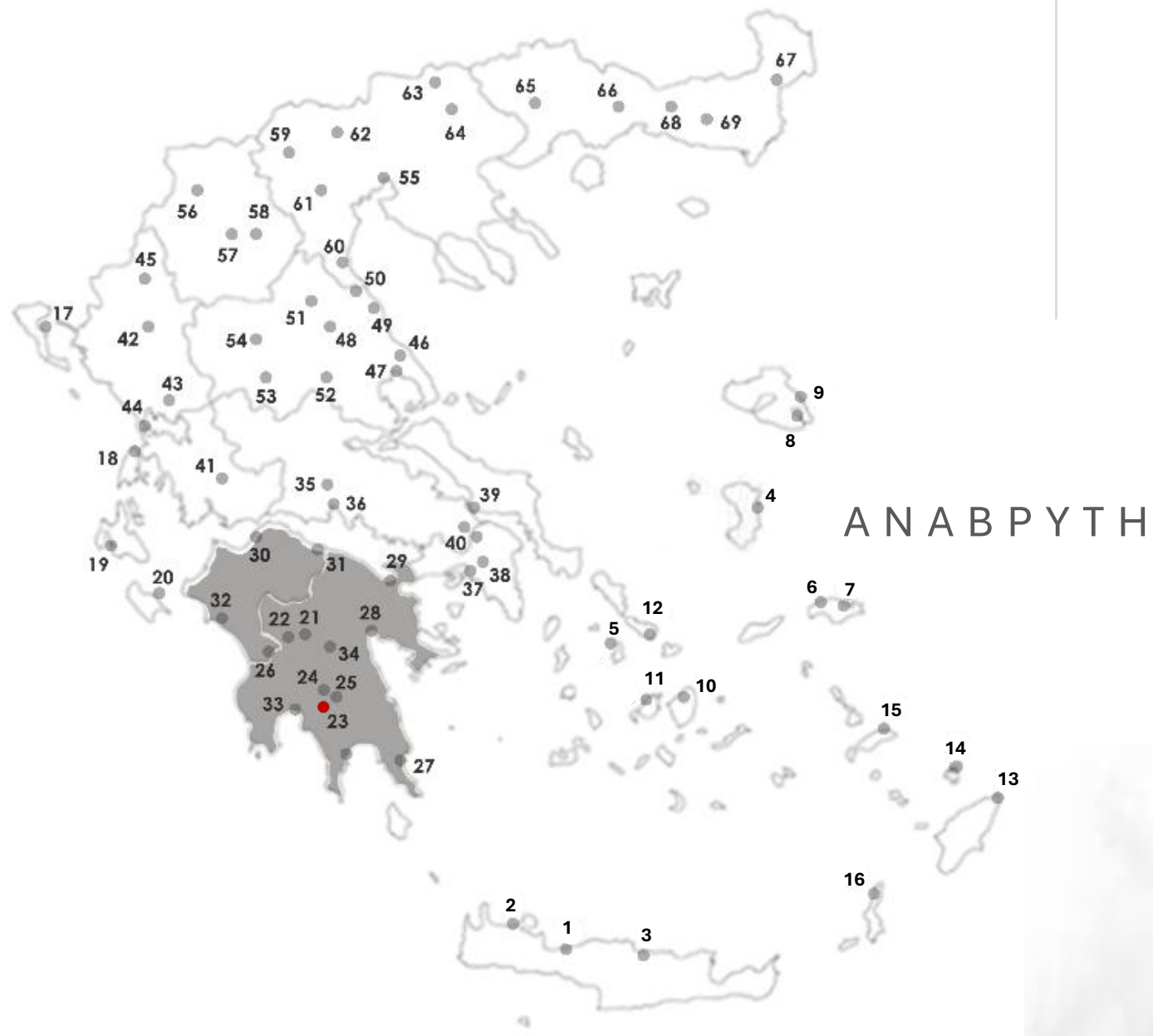

κανένα ενεργό βυρσοδεψείο σήμερα

Η Ζάτουνα είναι ένα μικρό χωριό, με την ίδρυσή του να χάνεται στη βυζαντινή εποχή, καθώς δημιουργήθηκε από Σλάβους άποικους κατά τον 8ο αιώνα, σε μια περιοχή που στην αρχαιότητα τη θεωρούσαν απροσπέλαστη, λόγω των πυκνών δασών. Πολύ αργότερα, κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας (17ος αιώνας), γνώρισε σημαντική οικονομική ακμή από το εμπόριο και τη **βυρσοδεψία**, στην οποία διακρίθηκαν ιδιαιτέρως. Το τελευταίο βυρσοδεψείο διέκοψε τη λειτουργία του το **1966**, ως συνέπεια του μαρασμού του οικισμού λόγω εγκατάλειψης.

Η λέξη Ζάτουνα προδίδει τις ρίζες του χωριού, καθώς είναι από τα λίγα σλαβικά τοπωνύμια που δεν αντικαταστάθηκαν από κάποια ελληνική ονομασία κατά τη δεκαετία του 1920. Η ονομασία της και μόνο προδίδει το κύριο χαρακτηριστικό της που δεν είναι άλλο από το **νερό**. Ζάτουνα σημαίνει λοιπόν “**τόπος που πλημμυρίζει με νερό**” καθώς και “**τόπος πέρα από το ποτάμι**”, καθρεφτίζοντας έτσι την έντονη παρουσία των τρεχούμενων υδάτων από το βουνό. Ακόμη υπήρχε και κοινόχρηστος χώρος για πλύσιμο, ‘η Πάνω και Πέρα Βρύση.’¹⁴ (Ελληνικά Βυρσοδεψεία, 2001) Στην κατεργασία χρησιμοποιούσαν τη μέθοδο της στύψης και φημίζονταν για την εξειδίκευσή τους σε λεπτά δέρματα άριστης ² ποιότητας, τα οποία και κατεργάζονταν αποκλειστικά. (Κ. Ζαρκιά, 1997) Συγκεκριμένα το 1915 υπήρχαν στο χωριό **πάνω από 20** βυρσοδεψεία (βιοτεχνίες), που με αυτά ασχολούνται σχεδόν όλοι οι κάτοικοι του χωριού. Η εμπορεία των δερμάτων, γίνονταν σε πόλεις όπως η Τρίπολη, η Κόρινθος, η Πάτρα, η Κεφαλονιά, ο Πύργος, η Ζάκυνθος κ.ά. ¹⁴ (Ελληνικά Βυρσοδεψεία, 2001)

β.4

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ

ΑΝΑΒΡΥΤΗ

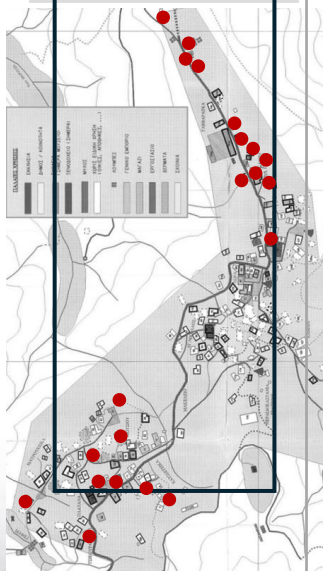
Εικ.06 : Βυρσοδεψείο στην Αναβρυτή
(φωτ. Β. Γιαζόγλου)

276

Εικ.07 : Κατάστημα κατασκευής δερμάτων
(φωτ. Κώστας Σπύρας - 1989)

277

278

Η Αναβρυτή αποτέλεσε ως το τέλος της δεκαετίας του 1950 ένα σημαντικό **βιοτεχνικό** και εμπορικό κέντρο. Τα βυρσοδεψεία όπως και όλα τα βιοτεχνικά εργαστήρια της Αναβρυτής, λειτουργούσαν με το νερό από πηγές που πήγαζε από τον **Ταΰγετο**. Χωροθετημένα συνήθως κοντά σε ρέματα, διέθεταν δίκτυα τροφοδοσίας και αποχέτευσης νερού. Κατεργάζονταν τόσο χονδρά, όσο και λεπτά δέρματα, και χρησιμοποιούσαν σχεδόν τον ίδιο εξοπλισμό και για τα δύο, επομένως η διάταξη των χώρων και στις δύο περιπτώσεις ήταν περίπου η ίδια. Ορισμένα από τα εργαστήρια συχνά διέθεταν τον κατάλληλο εξοπλισμό για την κατεργασία όλων των ειδών δερμάτων, αλλά και μύλο για την άλεση των δεψικών υλών. Τα βιοτεχνικά αυτά εργαστήρια, όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, χωρίζονταν σε 3 χώρους, όσα και τα στάδια κατεργασίας του δέρματος. Το πρώτο στάδιο, της προπαρασκευής, όπου **γίνονταν εδώ σε εξωτερικό χώρο, το δεύτερο στάδιο, της δέψης υποχρεωτικά χωροθετημένο σε εσωτερικό χώρο και σε ιδιαίτερη ζώνη, μακριά από το ηλιακό φως και το τρίτο στάδιο, της μετάδεψης. Αυτό γινόταν συχνά μέσα στο χωριό, σε ειδικό χώρο στο σπίτι του βυρσοδέψη. Πάντως, είτε στο σπίτι, είτε στο εργαστήριο, το στάδιο της μετάδεψης καταλάμβανε ειδική πάλι ζώνη, με καλό φυσικό φωτισμό. Στην Αναβρυτή επίσης όπως και σε πολλά προβιομηχανικά βυρσοδεψικά κέντρα υπήρχε κοινόχρηστος χώρος για πλύσιμο, στο φαράγγι της Μονής Φανερωμένης στο Γεφύρι Τσεκουρά.**⁴⁶ (Γ. Γιαζόγλου,2020)

Στα είκοσι (20) περίπου βιοτεχνικά βυρσοδεψεία της Αναβρυτής, δούλευαν σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες, περισσότερα από 150 άτομα. Τα εργαστήρια αυτά δούλευαν με τον παραδοσιακό τρόπο, χωρίς μηχανές και χημικά, μέχρι τη δεκαετία του **'40 περίπου**. Στα 1950 ορισμένα εργαστήρια είχαν εξοπλιστεί με **πετρελαιοκίνητες μηχανές, (ΕΚΒΙΟΜΗΧΑΝΙΣΗ)** ενώ η γνώση της χημικής κατεργασίας ήδη από τη δεκαετία του '40 είχε δώσει περισσότερες δυνατότητες για μεγαλύτερη παραγωγή και νέα, διαφορετικά είδη δερμάτων. Η δεκαετία του '60 όμως, σήμανε την εγκατάλειψη των περισσότερων, αν και η παρακμή τους είχε ήδη αρχίσει μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου.

46

(Γ. Γιαζόγλου,2020)

Τα κτίσματα αυτά, εφόσον βασίζονται σε βαθύ βιοτεχνικό παρελθόν αποτελούν κτίσματα προβιομηχανικής περιόδου, όπου ήταν κατασκευασμένα με υλικά της περιοχής και παραδοσιακές μεθόδους της εποχής εκείνης. Είναι λιθόκτιστα κτίσματα με μεγάλα πάχη τοίχων, κάποια διώροφα με μεγάλα ύψη ορόφων, αλλά τα περισσότερα μονώροφα με απλουστευμένες όψεις και χωρίς κάποια ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά. Το ζητούμενο τότε ήταν απλά το κτίριο να μπορέσει με όσο πιο απλό τρόπο να στεγάσει τη χρήση του βυρσοδεψείου, γιαυτό **σε κανένα κτίριο δεν παρατηρούνται ακόμη σχεδιαστικές, χωρικές και μορφολογικές εκλεπτύνσεις, όπως άλλωστε και στα περισσότερα κτίρια της προβιομηχανικής περιόδου.**

ΑΝΑΒΡΥΤΗ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΣΑΡΑΝΤΟΥ ΓΑΒΒΑΡΗ

Τύπος

Ισόγειο μεμονομένο κτίριο

Αρχική Χρήση

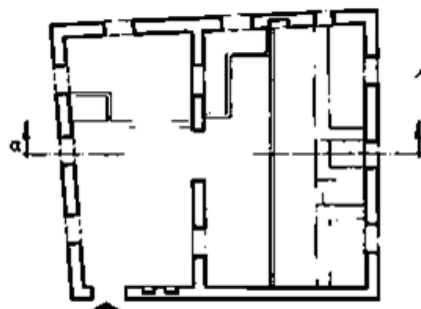
Βυρσοδεψείο

Κατάσταση
Κτιρίου

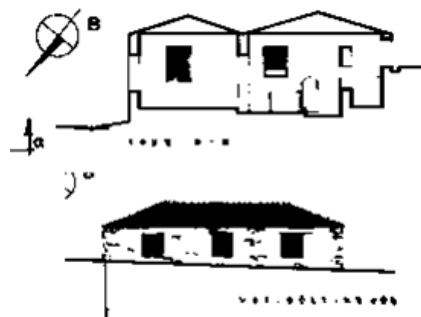
ΕΡΕΙΠΙΟ

Περιοχή

Χωριό Αναβρυτή

280

281

282

283

Το ιστορικό βυρσοδεψείο Γάββαρη είναι ισόγειο κτίσμα μεγάλου ύψους, με εσωτερικές αναβαθμίσεις στο εσωτερικό του. Είναι λιθόκτιστο από αγρολιθοδομή με πέτρα της περιοχής και παραδοσιακές μεθόδους της εποχής του. Έχει τετράρριχτη στέγη, η οποία πλέον έχει καταρρεύσει, αφήνοντας το εσωτερικό του κτιρίου εκτεθειμένο στη διάβρωση από τις περιβαλλοντικές συνθήκες. Έκλεισε περίπου κατά τα μέσα της δεκαετίας του 1970, και μέχρι τότε έφτασε να απασχολεί 25-30 εργάτες. Η πολιτεία το έχει ανακηρύξει «διατηρητέο».

Το βυρσοδεψείο αυτό ιδρύθηκε το 1908 ενώ μετά τον πόλεμο το 1947, ο ιδιοκτήτης κατέβηκε στη Σπάρτη και δημιούργησε ένα πρότυπο, για την εποχή του εκμηχανισμένο βυρσοδεψείο. Αυτό ήταν μονώροφο λιθόκτιστο κτήριο μεγάλων διαστάσεων, με αξιοπρόσεκτα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά, γεγονός που μας πληροφορεί πως το νέο βυρσοδεψείο αντιμετωπίστηκε ως βιομηχανία, πιο εκλεπτυσμένης μορφής.⁴⁶ (Γ. Γιαζόγλου, 2020)

284

ΑΝΑΒΡΥΤΗ

Όνομα

**ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΜΑΝΙΑΤΗ**

Τύπος

Ισόγειο μεμονομένο κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Κατάσταση
Κτιρίου

ΕΡΕΙΠΙΟ

Περιοχή

Χωριό Αναβρυτή

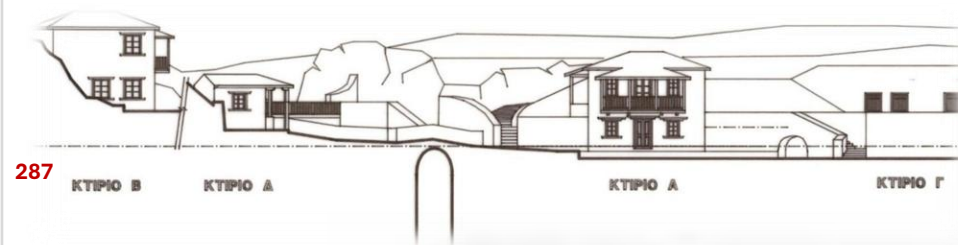

285

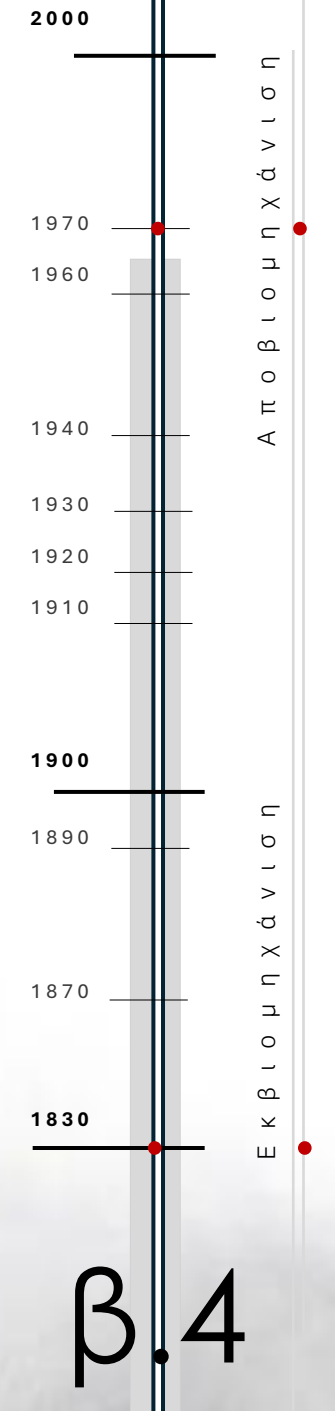

286

Το βυρσοδεψείο Μανιάτη είναι και αυτό κατασκευασμένο κατά το 1900, ενώ αποτελεί από τα πρώτα διώροφα της περιοχής. Είναι λιθόκτιστο με αργολιθοδομή και τοιχοποιίες μεγάλου πάχους, παραδοσιακής τεχνικής της εποχής, με απλά συμμετρικά ανοίγματα, ξύλινα κουφώματα και δίρριχτη στέγη. Πλέον έχουν μείνει μόνο κάποιοι τοίχοι σε ερειπιώδη κατάσταση για να μας υποδηλώσουν ότι κάποτε υπήρξε και δραστηριοποιούνταν με πολύ σύγχρονες μεθόδους για την εποχή του. Βάση αυτού του βυρσοδεψείου έγινε η μελέτη της περιοχής για να φιλοξενηθεί το μουσείο βυρσοδεψείας.

287

β.4

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ

Σ Π Α Ρ Τ Η

Β Ι Ο Τ Ε Χ Ν Ι Ε Σ / Β Ι Ο Μ Η Χ Α Ν Ι Ε Σ

Επί του Βασιλιά Όθωνα, το 1834 υπογράφεται το σχετικό διάταγμα με το οποίο εγκρίθηκε το ρυμοτομικό σχέδιο της Σπάρτης, που είχε συνταχθεί από τον αρχιτέκτονα Fr. Stauffert. Ο ίδιος είχε χωροθετήσει βιοτεχνική ζώνη, σε ένα οικοδομικό τετράγωνο στο βορειοδυτικό άκρο του σχεδίου πόλης, εκεί όπου ακόμη και πριν μερικά χρόνια υπήρχαν τα βυρσοδεψεία. Στη Σπάρτη, με την τέχνη της βυρσοδεψίας ασχολήθηκαν πολύ οι κάτοικοι της Αναβρυτής, όπου εκεί τα βυρσοδεψεία ήκμασαν στο παρελθόν.⁴⁷ (Βιομηχ.Κληρονομιά, 2010)

Ο Σαράντος Γάββαρης ο οποίος ήδη από το 1908 είχε ιδρύσει δικό του οργανωμένο βυρσοδεψείο στην Αναβρυτή και τροφοδοτούσε με εξαιρετικής ποιότητας δέρματα τα υποδηματοποιεία της εποχής, το 1947 ίδρυσε στη Σπάρτη και ένα πρότυπο για την εποχή του βυρσοδεψείο, στην περιοχή Χατίπι της Σπάρτης, πάνω στον κύριο δρόμο Σπάρτης – Α. Ιωάννη. Ήταν ένα μονώροφο, λιθόκτιστο κτήριο αρκετά μεγάλων διαστάσεων, με αξιοπρόσεκτα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά, γεγονός που μας πληροφορεί πως το νέο βυρσοδεψείο αντιμετωπίστηκε ως βιομηχανία, πιο εκλεπτυσμένης μορφής.⁴⁶ (Γ. Γιαζόγλου, 2020)

Σύμφωνα με τον οδηγό Ελλάδος Ν.Γ. Ιγγλέση, του έτους 1921 για τις βιομηχανικές και βιοτεχνικές μονάδες στη Σπάρτη, δραστηριοποιούνταν και δύο άλλα βυρσοδεψεία: 1.ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΜΑΥΡΟΥΚΑΣ. & ΣΙΑ, 2.ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΥΛΟΥ & ΓΚΟΡΤΣΟΛΟΓΟΥ.⁴⁷ (Βιομηχ.Κληρονομιά, 2010)

Μ Υ Σ Τ Ρ Α Σ

Β Ι Ο Τ Ε Χ Ν Ι Ε Σ

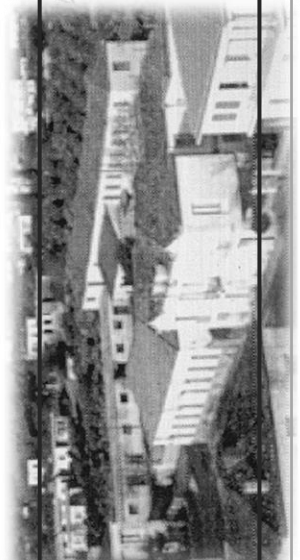
Η ανάπτυξη της βυρσοδεψίας στον Μυστρά δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από τη γενικότερη εικόνα της βιοτεχνικής δραστηριότητας κατά την περίοδο (1261–1453). Η ύπαρξη και λειτουργία των βυρσοδεψείων συνδεόταν άμεσα με τις φυσικές υδάτινες υποδομές της πόλης. Ο Μυστράς, όπως και άλλες βυζαντινές πόλεις, αξιοποιούσε το νερό μέσω δικτύων υδροδότησης που περιλάμβαναν κλειστές δεξαμενές και υδραγωγεία. Αν και έχουν χαθεί τα ίχνη από τα κτίρια βυρσοδεψίας, η σύνδεση της δραστηριότητας με το υδρευτικό σύστημα και η παρουσία άλλων συναφών εργαστηρίων υποδηλώνουν την ύπαρξή τους.⁴⁸ (Μοναστήρια, 2003)

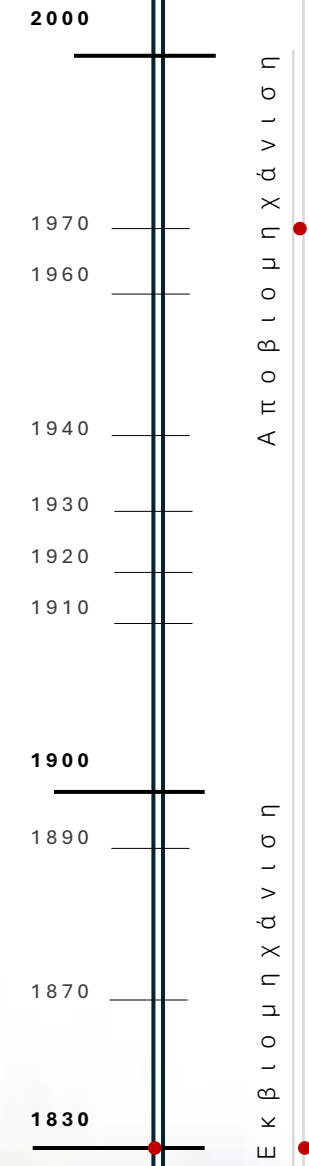

Α Δ Ρ Ι Τ Σ Α Ι Ν Α

Β Ι Ο Τ Ε Χ Ν Ι Ε Σ

Το 1700 η Ανδρίτσaina ήταν μια εξαιρετικά σημαντική πυκνο-κατοικημένη πόλη, με πολλά εργαστήρια όπως και βυρσοδεψεία. Η πρώτη οικονομική άνθηση ήρθε επί Φραγκοκρατίας, τον 12ο-13ο αιώνα, μέχρι και τον 18ο αιώνα, αναπτύσσοντας σε μεγάλο βαθμό τη βυρσοδεψία ως βιοτεχνικό κέντρο. Σήμερα δεν υπάρχουν δείγματα που να υποδηλώνουν την ύπαρξή τους.

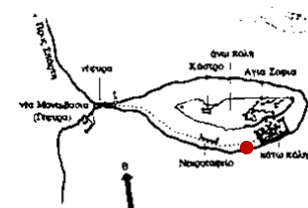

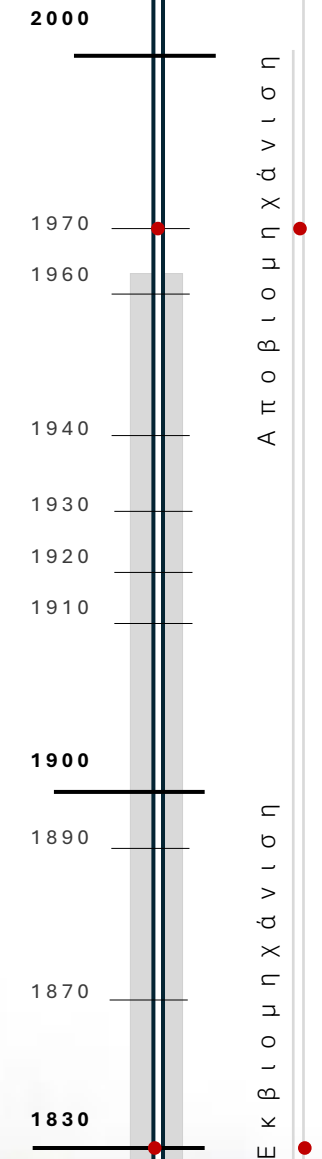
β.4

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ

Την περιοχή αυτή έχουν περιγράψει σε βιβλία τους, πάρα πολλοί ιστορικοί και συγγραφείς και μάλιστα κάποιοι εξ' αυτών την έχουν αποτυπώσει με σαφήνεια πάνω σε χάρτες του Κάστρου.⁴⁹ (Ν. Σκάγκος, 2008)

β.4

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ

ΝΑΥΠΛΙΟ

ΒΙΟΤΕΧΝΙΕΣ / ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ

Στο Ναύπλιο υπήρχαν βυρσοδεψεία τόσο μέσα στην πόλη, όσο και παραθαλάσσια. Παραθαλάσσια από αεροφωτογραφία της εποχής **διακρίνουμε 3 μονάδες**, αλλά γνωρίζουμε πως υπήρχαν και μέσα στην πόλη στη περιοχή που σήμερα λέγεται **Νέο Βυζάντιο**. Πριν η περιοχή είχε το όνομα «Ταμπάκικα», καθώς εκεί γινόταν η κατεργασία των δερμάτων. Η περιοχή αυτή πριν την εγκατάσταση των μονάδων αυτών ήταν ένα περιβόλι 50 περίπου στρεμμάτων. Εκεί το νερό ήταν **άφθονο**, επομένως ήταν η κατάλληλη θέση για την εγκατάσταση βυρσοδεψείων. Συγκεκριμένα υπήρχαν **πέντε πηγάδια που τροφοδοτούσαν τις μονάδες αυτές**. Κατά το 1922 όμως, η περιοχή των βυρσοδεψείων αποτέλεσε και συνοικία Μικρασιατών προσφύγων με την ονομασία **Νέο Βυζάντιο**. Δυστυχώς όλα τα ίχνη αυτών των βυρσοδεψείων έχουν χαθεί.

⁴⁷ (Βιομηχ.Κληρονομιά, 2010)

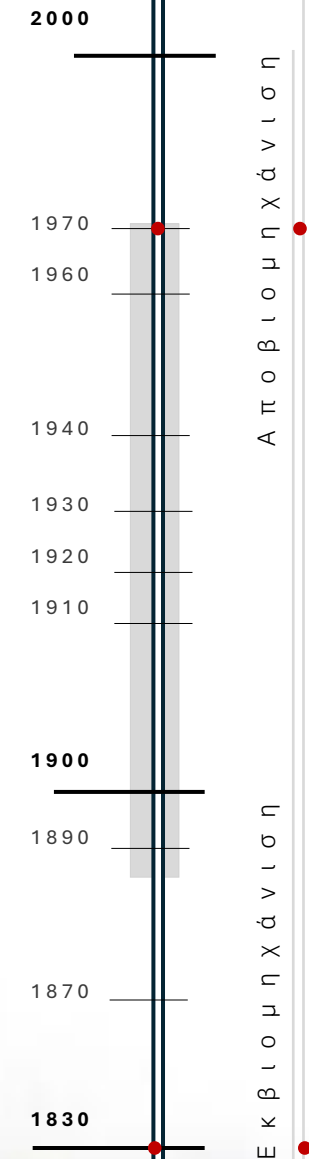
ΑΡΓΟΣ

ΒΙΟΤΕΧΝΙΕΣ

Σύμφωνα με τον οδηγό Έλλαδος του Ν.Γ. Ιγγλεση του ετους 1921 για τις βιομηχανικές και βιοτεχνικές μονάδες στο Άργος δραστηριοποιούνταν μέχρι εκείνη την εποχή 3 επιχειρήσεις :

1. ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΧΕΙΛΑΔΑΚΗ Κ.
2. ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΠΡΟΒΑΤΑΚΗ ΗΛΙΑ
3. ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΒΟΓΛΗ Π

Στην πόλη συναντάται και περιοχή με όνομα Ταμπάκικα, γεγονός που υποδηλώνει ότι εκεί ήταν εγκατεστημένες οι μονάδες βυρσοδεψείας, βέβαια σήμερα όλα τα ίχνη τους έχουν χαθεί, και δεν υπάρχουν τεκμήρια που να δηλώνουν την παρουσία τους.⁴⁷ (Βιομηχ.Κληρονομιά, 2010)

β.4

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ

ΠΑΤΡΑ

ΒΙΟΤΕΧΝΙΕΣ / ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ

Στη βιοτεχνική και βιομηχανική κληρονομιά της Πάτρας ξεχωριστή θέση έχουν οι μονάδες επεξεργασίας δέρματος, που αρχικά ως μικρότερα βυρσοδεψεία και αργότερα ως μεγαλύτερες βιομηχανικές μονάδες, αποτέλεσαν έναν πολύ σημαντικό παραγωγικό κλάδο της πόλης. Μέχρι και τα μεταπολεμικά χρόνια οι μονάδες αυτές δραστηριοποιούνταν στην παραλιακή περιοχή γύρω από το ναό του Αγίου Γερασίμου, και αργότερα ως βιομηχανίες στις νοτιότερες παρυφές της πόλης, μέχρι και την οριστική παύση της λειτουργίας τους.

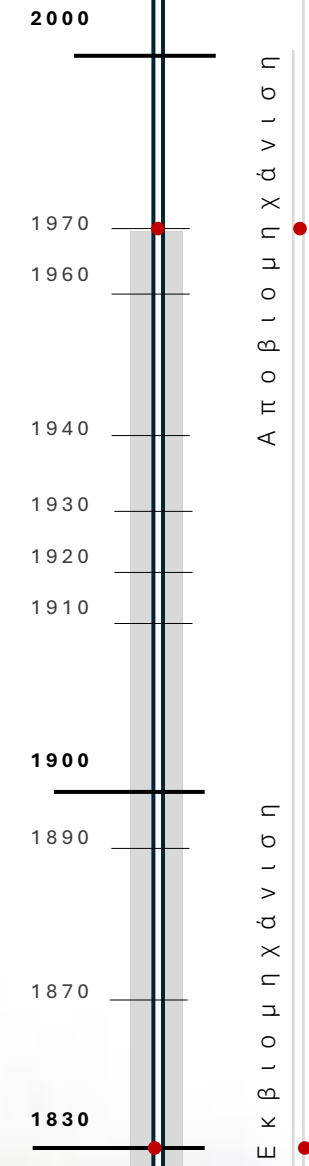
Συγκεκριμένα στην οδό Πατρών – Πύργου, υπήρχαν τα βυρσοδεψεία των Αγγελάκη Χ., Αποστολόπουλου, Θανόπουλου, Θεμελή, Μακεδών, Νεζερίτη και Πετρόπουλου, στη συνοικία του Αγίου Γερασίμου λειτουργούσαν τα βυρσοδεψεία των Αγγελάκη Π. και Βαντάνα, στην οδό Κυρίλλου Αρχιεπισκόπου βρισκόταν το βυρσοδεψείο του Παπαλέξη, ενώ στο τέρμα της οδού Μαιζώνος λειτουργούσαν τα βυρσοδεψεία των Γεωργίου και Τσινούκα. Στην οδό Άνθεια υπήρχαν τα βυρσοδεψεία των Αναγνωστόπουλου-Ρηγόπουλου, στην οδό Μωρέως του Βλάχου και του Φουσκόπουλου, και τέλος στην οδό Μπουμπουλίνας το βυρσοδεψείο του Μενούνου. Ωστόσο, αυτός ο μεγάλος αριθμός κτιρίων σήμερα δεν έχει διασωθεί λόγω ανοικοδόμησης της πόλης και ορισμένα από αυτά τα κτίσματα έχουν αλλάξει μορφή και χρήση.⁵⁰ (Θ.Κούστας, 2021)

ΚΟΡΙΝΘΟΣ

ΒΙΟΤΕΧΝΙΕΣ

Η Κόρινθος, παρά τη γενικότερη εικόνα της ως κέντρο εμπορίου και γεωργικής παραγωγής, ανέπτυξε και δραστηριότητες βυρσοδεψείας. Κατά το 1921 εντοπίζονται τα βυρσοδεψεία του Μοσχοπέτρου Π. και του Νικοπούλου Π. Η γεωγραφική θέση της Κορίνθου, κοντά στον Ισθμό και η άμεση πρόσβαση στον σιδηρόδρομο και σε λιμένες, διευκόλυνε τη διακίνηση πρώτων υλών και προϊόντων, ενισχύοντας την τοπική βυρσοδεψία και δίνοντας ώθηση στην εμπορική της δικτύωση. Αν και η Κόρινθος δεν εξελίχθηκε σε μεγάλο κέντρο βυρσοδεψείας, και τα ίχνη των βυρσοδεψείων της έχουν εξαφανιστεί, πρέπει να επισημάνουμε ότι κάποτε τα κτίρια λειτουργούσαν και συνέβαλλαν στην παραγωγική ταυτότητα της πόλης.⁴⁷ (Βιομηχ.Κληρονομιά, 2010)

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ

β.4

ΚΑΛΑΜΑΤΑ

ΒΙΟΤΕΧΝΙΕΣ / ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ

Η μεγάλη γεωργική και κτηνοτροφική παραγωγή της Μεσσηνίας, τροφοδότησε και ορισμένες δευτερογενείς δραστηριότητες. Πρόκειται κυρίως για κάποιες μικρές βιοτεχνίες, που χρησιμοποίησαν τις διαθέσιμες πρώτες ύλες, γεωργικές ή κτηνοτροφικές, οι οποίες απαιτούσαν ελάχιστη επεξεργασία και στοιχειώδεις τεχνικές γνώσεις, όπως η βυρσοδεψία. Η βυρσοδεψία στην Μεσσηνία εμφανίζεται **αρχικά την εποχή της Τουρκοκρατίας** και εξακολουθεί να υπάρχει τα μετεπαναστατικά χρόνια, (1821) σε διάφορες περιοχές. Σε τέτοιες περιόδους εντοπίστηκαν βυρσοδεψεία στη Λιγούδιστα (σημερινή Χώρα) της επαρχίας Τριφυλίας, καθώς και στα Φιλιατρά της ίδιας επαρχίας. Επίσης, στο Νησί της επαρχίας Μεσσήνης, και συγκεκριμένα στις όχθες του ποταμού Παμίσου, καθώς και στη βορειοδυτική συνοικία της **Καλαμάτας**, τα Καλύβια, δίπλα στον ποταμό Νέδοντα, και αργότερα στη δυτική παραλία της. Τα βυρσοδεψεία αυτά **λειτούργησαν κατά κανόνα, ως μικρές οικογενειακές βιοτεχνικές επιχειρήσεις**, όπου τα μέλη της οικογένειας ασκούσαν το ίδιο συνήθως επάγγελμα, ακολουθώντας την πατρογονική παράδοση. Ήταν εργαστήρια, όπου ο ιδιοκτήτης ήταν συγχρόνως και ο αρχι-βυρσοδέψης, ο οποίος, με τη βοήθεια ολιγάριθμων εργατών, επεξεργαζόταν δέρματα διαφόρων τύπων. Τα εργαστήρια αυτά **δεν φαίνεται να εξελίχθηκαν σε βιομηχανία, ακόμη και κατά τις περιόδους εκβιομηχάνισης.**⁵¹(Μ.Αναστασία,2004)

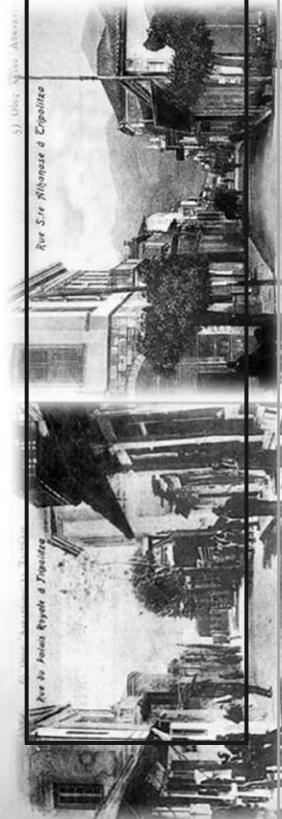
Στο τέλος του 19ου αιώνα, αλλά και σε όλη τη διάρκεια της πρώτης δεκαετίας του 20ού, εξακολουθούσαν να λειτουργούν πολλές τέτοιες βυρσοδεψικές μονάδες, **από τις οποίες τα ίχνη σήμερα έχουν εξαφανιστεί.** Συναντάμε μάλιστα στο προσωπικό τους, εξειδικευμένους εργάτες από το εξωτερικό, όπως το 1897 στο βυρσοδεψείο του Σωτήρη Σταυρούλια, όπου είχαν προσληφθεί «άριστοι τεχνίται εκ Μασσαλίας». Αυτό δεν είναι άλλο παρά δείγμα ακμής της εν λόγω βιοτεχνίας στην πόλη. Αξιοσημείωτο είναι και το γεγονός ότι η Καλαμάτα ήταν μία από τις λίγες πόλεις της Ελλάδας που διέθεταν **ηλεκτροκίνητο TRAM**, για την κάλυψη των αναγκών της αστικής συγκοινωνίας, που λειτούργησε από το 1910 μέχρι το 1940 και συνέδεε την πόλη με την Παραλία και το λιμάνι, και **διευκόλυνε τις μεταφορές, γεγονός που ευνοούσε και τα βυρσοδεψεία της περιοχής.**

Στην παραλία και συγκεκριμένα στις εκβολές του ποταμού Νέδοντα λειτουργούσαν τα βυρσοδεψεία (Μαραβά, Σκοπέτου, Μαστοράκου, Μαμαλούκα), στα οποία οι εργάτες ήταν κυρίως Μικρασιάτες πρόσφυγες. Ακόμη, σύμφωνα με τον **οδηγο Έλλαδος του Ν.Γ. Ιγγλεση του ετους 1921** για τις βιομηχανικές και βιοτεχνικές μονάδες, έχει καταγραφεί ότι στην Καλαμάτα δραστηριοποιούνταν μέχρι εκείνη την εποχή 5 επιχειρήσεις :

1. ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΚΑΤΣΙΚΕΑ Θ.
2. ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΜΑΜΑΛΟΥΚΑ
3. ΜΑΜΑΛΟΥΚΑ Π.
4. ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΠΟΥΛΟΠΟΥΛΟΥ Δ.
5. ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΑΥΡΟΥΛΙΑ Σ.⁴⁷(Βιομηχ.Κληρονομιά, 2010)

ΤΡΙΠΟΛΗ

ΒΙΟΤΕΧΝΙΕΣ / ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ

Η βυρσοδεψία είναι επάγγελμα που ευδοκίμησε στην Τριπολιτσά και μάλιστα από την περίοδο της Β' Ενετοκρατίας, έως την εποχή της Επανάστασης, όπου υπήρχαν 20 με 25 βυρσοδεψεία. Ακμή γνώρισε την περίοδο 1850-1930. Η δερματεμπορία γινόταν σε όλη την Αρκαδία, τόπο κατεχοχόν κτηνοτροφικό. Τον 19ο αιώνα υπήρχαν 10 βυρσοδεψεία και η παραγωγή τους έφθανε τα 15.000 τεμάχια τον χρόνο. Οι δερματέμποροι έπαιρναν τα ακατέργαστα δέρματα που μάζευαν από τα χωριά και τα πουλούσαν στους βυρσοδέψες.

Τα Ταμπάκικα στην Τρίπολη ήταν μια γειτονιά ανάμεσα στην πλατεία Αγίου Βασιλείου και Ταξιαρχών. Η επιλογή της περιοχής δεν ήταν τυχαία, καθώς χωροθετήθηκαν πρώτη φορά αρκετά μακριά από την πόλη, σε περιοχή όπου υπήρχε πηγή με άφθονο νερό. Στην είσοδο της γειτονιάς πάντα υπήρχε μια μεγάλη μάντρα με απλωμένα τα δέρματα να στεγνώνουν, στοιχείο που δηλώνει την οικειοποίηση και του δημόσιου εξωτερικού χώρου. Στο κέντρο της πλατείας βρισκόταν μια στέρνα όπου έπλεναν όλοι μαζί τα δέρματα.

Κατά το 1870 και μετά υπήρχε το **ατμοκίνητο βυρσοδεψείο** των Αφών Μαλλούχου πίσω από την πλατεία Άρεως, στη συνοικία Καλατζόπουλου, αυτό των Δ. Κασιρούμπα, ενώ και αυτά των Αφών Καλαποδά, Θ. Κωστόπουλου, Χ. Κωστόπουλου, Β. Προβατάκη, Βασίλη Δ. Προβατάκη, και Αφών Δημήτρη Τσεκούρα. **(συνολικά 8 μονάδες)**

⁴⁷(Βιομηχ.Κληρονομιά, 2010)

Στις αρχές του 20ού αιώνα υπήρχαν περίπου **18 βυρσοδεψεία**, και τα μεγαλύτερα από αυτά ήταν του Νικ. Παρασκευόπουλου, του Δημήτρη Κυριακόπουλου ή Κωνσταντόπουλου, του Ν. Ζερβόπουλου, του Κων. Βουνανιώτη, του Σταύρου Λυμπερόπουλου, του Β. Κεραμιδά, του Δ. Καλαποδά, των Αφών Κυριακόπουλου Γ. Λουρόπουλου, Αφών Κ. Μαλλούχου, του Σμυρλή, του Τσόπελα, του Χ. Μαλισόβα κ.ά. **(έπειτα αυξήθηκαν σε 30)**

Από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο όμως, άρχισε η παρακμή λόγω του κόστους παραγωγής και τα βυρσοδεψεία άρχισαν να κλείνουν σταδιακά. Έτσι την περίοδο 1920-37 απαντούν τα εργαστήρια των Κ. Αναστασόπουλου, Κ. Κυριακόπουλου, Δ. Κόκκοτα, Αφών Βουνανιώτη, του Ε. Γάβαρη, του Π. Γαλανάκη, του Ν. Ζερβόπουλου, Ε. Λυμπερόπουλου, Κ. Λυμπερόπουλου, του Α. Μαλλίρη, του Εμμ. Μαλλίρη, του Χ. Μαλλίρη και Μ. Καπέλου, Γ. Μελιόσβα, Ν. Μουζακιώτη, Δ. Μπάντζακα, Ι. Μπάρλα, Μπουρούνη, Γ. Ντουρόπουλου, του Η. Σμυρλή, Γ. Τσόπελα, των Φρίγκα και Ζαρακοβίτη και του Π. Βυτόγιαννη. **(συνολικά 23 μονάδες)**

Από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο έως το 1960 υπήρχαν μόνο **10 βυρσοδεψεία**, ενώ η δεκαετία του 1970 σήμανε και επίσημα το οριστικό τέλος των βυρσοδεψών της πόλης. Δυστυχώς σήμερα από το σύνολο των κτιρίων αυτών, δεν υπάρχει κανένα ίχνος λόγω της έντονης ανοικοδόμησης της πόλης με το πέρασμα των χρόνων.⁴⁷ (Βιομηχ.Κληρονομιά, 2010)

ΑΜΦΙΣΣΑ

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

β.5

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΣΤΕΡΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

289

Στην Άμφισσα τα βυρσοδεψεία ήταν συγκεντρωμένα όλα στην συνοικία της Χάρμαινας, εκεί όπου οι κάτοικοι ασχολούνταν αποκλειστικά με τη βυρσοδεψία, **πολύ πριν το 1600**, όπως αναφέρει ο Άγγλος περιηγητής Dodwell, Η Χάρμαινα συγκεκριμένα είναι ένας οικισμός εργαστηρίων βυρσοδεψίας στην άκρη της Άμφισσας και βρίσκεται λίγο πριν από την απόληξη της πόλης, στο ιστορικό κάστρο των Σαλώνων. Το κέντρο του οικισμού είναι ένα ανοιχτό λιθόκτιστο υπόστεγο προς τον Νότο που ονομάζεται **«Τουλασίδι»**. Πρόκειται **για την πηγή που τροφοδοτεί** με την άφθονη ροή της τα εργαστήρια. Την ίδια στιγμή, είναι αυτή η ροή της οποίας το ίχνος αποτελεί τον τρόπο με τον οποίο αναπτύσσεται και ο **οικισμός στο σύνολό του**.

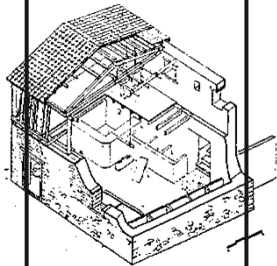
290

Στα στενά πλακόστρωτα της παλιάς αυτής συνοικίας, πλέον έχουν διασωθεί ελάχιστα από τα βυρσοδεψεία, από τα οποία δεν λειτουργεί κανένα. Από τη συνέντευξη το 1996, του τελευταίου βυρσοδέψη στην Άμφισσα Ηλία Γερεντέ, αναφέρεται πως τα ταμπάκια της Χάρμαινας προπολεμικά είχαν φτάσει να είναι **59 σε αριθμό**, ενώ σήμερα έχουν διασωθεί μόνο τα 5. Ο ίδιος εξηγεί επιπλέον, ότι τα κτίσματα αυτά είναι διώροφα, γιατί σε πολλά **στον πρώτο όροφο έμεναν οι οικογένειες** και στο ισόγειο ήταν η **οικοτεχνία**, όπου η κατεργασία ήταν αποκλειστικά χειρωνακτική.¹⁴ (Ελληνικά Βυρσοδεψεία, 2001)

291

Αργότερα όμως ο πρώτος όροφος χρειαζόταν και αυτός για την κατεργασία και συγκεκριμένα για το κρέμασμα των δερμάτων, οπότε σήμερα όλα τα κτίσματα είναι δύο επιπέδων, που στο ισόγειο γίνονταν η υγρή κατεργασία και στον όροφο η πιο καθαρή-στεγνή κατεργασία. Η διαδικασία δεν άλλαξε και πολύ από τότε, παρέμεινε στα πλαίσια της παραδοσιακής χειροτεχνικής κατεργασίας, ενώ **αργότερα κάποιои εισήγαγαν και ορισμένες μηχανές**, χωρίς όμως να αντικαταστήσουν την φυτική δέψη. Η κατεργασία δηλαδή συνέχισε να είναι φυτική, ενώ τα δέρματα πλένονταν σε ειδικές βαρέλες πλύσεως, που κινούνταν με ηλεκτρισμό.

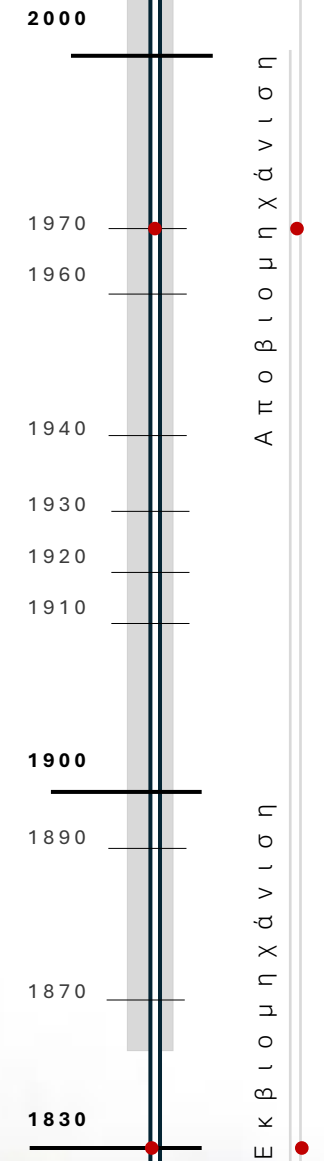
Στο βιοτεχνικό-οικοτεχνικό αυτό κέντρο, υπήρχαν επίσης και **κάποια κτήρια κοινόχρηστου ενδιαφέροντος** όπως η **κοινόχρηστη βρύση** όπου εκεί όλοι βυρσοδέψες έπλεναν τα δέρματα. Αυτός ο χώρος λεγόταν **Τουλασίδ**, όπως προαναφέρθηκε, αποτελεί ένα τούρκικο κτήριο που στεγάζει τις πηγές του νερού και τις αξιοποιεί με γούρνες, αυλάκια και στέρνες, όπου οι βυρσοδέψες έπλεναν τα δέρματα. Από το Τουλασίδ δηλαδή ξεκινά **ένα δίκτυο με αυλάκια** που περνά στα εργαστήρια και μεταφέρει το νερό στο εσωτερικό, στις στέρνες και έτσι οι βυρσοδέψες υδρεύονται εκ περιτροπής. Σε ορισμένα εργαστήρια διακρίνονται ακόμη τα αυλάκια τροφοδοσίας και αποχέτευσης του νερού.¹⁴ (Ελληνικά Βυρσοδεψεία, 2001)

Στα βιοτεχνικά αυτά εργαστήρια η μορφή είναι το αποτέλεσμα της λειτουργίας τους. Το ισόγειο είναι ένα πλήρες, κλειστό σχήμα, με ελάχιστα, αλλά σωστά τοποθετημένα ανοίγματα. Εκεί συμβαίνουν οι πρώτες υγρές και πιο δύσκολες φάσεις της επεξεργασίας των δερμάτων, η προπαρασκευή της βύρσας και η δέψη. Μπορεί να πει κανείς πως η ίδια η κάτοψη είναι η σχηματοποίηση της αλληλουχίας των φάσεων της επεξεργασίας. Εκεί βρίσκονται οι λάκκοι με τον ασβέστη και οι χτιστές σκάφες για τις εναλλασσόμενες πλύσεις. Οι τοιχοποιίες είναι κατασκευασμένες από **λίθους και εδαφικά επιχρίσματα**. Επίσης συναντώνται και ξύλινα δοκάρια, οι «**ξυλοδεσιές**», που συναντιούνται πάντα μεταξύ τους στις γωνίες και **συγκρατούν έτσι το κλειστό σχήμα των τετραγωνισμένων κατασκευών**. Σε αντίθεση με τον κλειστό ισόγειο χώρο, ο επάνω όροφος των **εργαστηρίων φαίνεται να είναι διάτρητος**, καθώς το κενό πληρώνεται με ένα πλέγμα ξύλινων κορμών.

Το πλέγμα αυτό είναι τόσο **πυκνό**, για την ασφάλεια του εμπορεύματος αλλά και για το **φιλτράρισμα του μεσημβρινού ήλιου**, και τόσο **αραιό**, για να μπορεί να απελευθερώσει τη ροή του ζεστού αέρα που με φυσικό τρόπο θα ανέβει ψηλά και θα **στεγνώσει τα κρεμασμένα δέρματα**. Τέλος, από το 1989 **σαράντα δύο βυρσοδεψεία της Χάρμαινας έχουν χαρακτηριστεί διατηρητέα**. Εξ αυτών τέσσερα ανήκουν στο Δήμο Άμφισσας, ενώ τα υπόλοιπα ανήκουν σε ιδιώτες και κυρίως σε παλιούς βυρσοδέψες. Κάποια από αυτά έχουν ήδη αποκατασταθεί και αναδειχθεί, ενώ άλλα άλλαξαν χρήση.¹⁴ (Ελληνικά Βυρσοδεψεία, 2001)

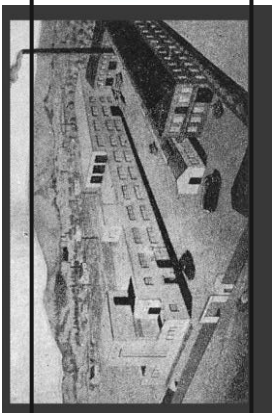

β.5

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΣΤΕΡΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

292

293

294

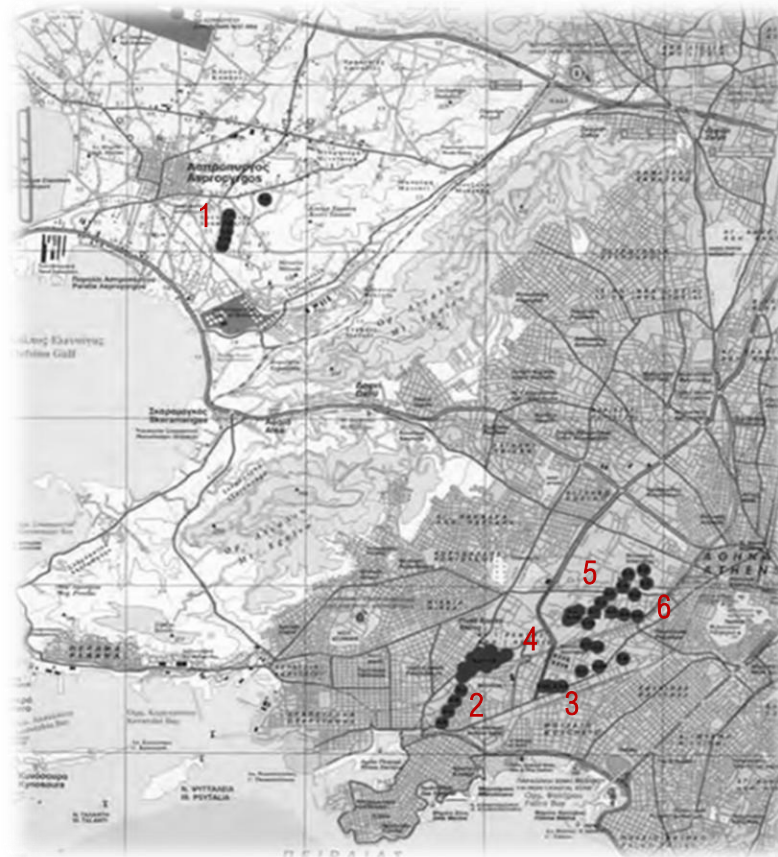
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

Τα περισσότερα βυρσοδεψεία της Αττικής ιδρύθηκαν από βυρσοδέψες που δραστηριοποιούνταν ήδη σε περιφερειακές περιοχές της Ελλάδας και μετανάστευσαν στην Αθήνα μετά το 1922. Οι ίδιοι μεταφέροντας τις επιχειρήσεις τους και αξιοποιώντας τις δυνατότητες που προσέφερε το κέντρο, κατάφεραν να συστηματοποιήσουν την παραγωγική διαδικασία, και να επιτύχουν την **εκβιομηχάνιση** των εργοστασίων τους. Εγκαταστάθηκαν αρχικά σε περιοχές κοντά σε ποτάμια και παραπόταμους, αλλά και στα πολυάριθμα πηγάδια του λεκανοπεδίου. Από τη μελέτη του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων καταγράφηκαν 54 εν λειτουργία βυρσοδεψεία στο λεκανοπέδιο της Αθήνας.

Μερικά παραδείγματα πρότυπων βυρσοδεψείων ήταν το βυρσοδεψείο Χατζηδημητρίου στο Μοσχάτο με το **μνημειακό αρτεσιανό πηγάδι**, που υδροδοτούσε και όλη την περιοχή, όπως και το επίσης στο Μοσχάτο εργοστάσιο των αδελφών Σίμου. Το μεγάλο εργοστάσιο του Καλουτά στην Πειραιώς εγκαινιάστηκε το 1936 από τον Μεταξά. Προς την κατεύθυνση του εκσυγχρονισμού φαίνεται να κινήθηκαν και αρκετοί άλλοι όπως το ιστορικό βυρσοδεψείο Ρουσάκη στο Ρουφ, που ιδρύθηκε το 1840, και έπειτα ανανεώνεται και αυξάνει την παραγωγή του. Λίγα χρόνια αργότερα οργανώνεται στην Άγια Άννα του Ρέντη, το δεύτερο μεγαλύτερο σε παραγωγή βυρσοδεψείο της Αθήνας, των αδελφών Γερμανάκου.

42

(Βιομηχ.Κληρονομιά, 2007)

295

ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΩΝ ΣΤΗΝ ΑΤΤΙΚΗ

1. ΑΣΠΡΟΠΥΡΓΟΣ (ΔΗΜΟΣ ΑΣΠΡΟΠΥΡΓΟΥ) (7)
2. ΚΑΜΙΝΙΑ (ΔΗΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΑ) (4)
3. ΜΟΣΧΑΤΟ (ΔΗΜΟΣ ΜΟΣΧΑΤΟΥ) (2)
4. ΡΕΝΤΗΣ (ΔΗΜΟΣ ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΡΕΝΤΗ) (27)
 - α. περιοχή Αγίας Άννης (10)
 - β. περιοχή Κηφισσού-Πειραιώς (5)
 - γ. περιοχή Παλιάς Κοκκινιάς (12)
5. ΡΟΥΦ (ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ) (4)
6. ΤΑΥΡΟΣ (ΔΗΜΟΣ ΤΑΥΡΟΥ) (10)

ΑΤΤΙΚΗ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

**ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΝΙΚΗ Α.Ε**

Τύπος

Κτιριακό συγκρότημα

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Περίοδος
Ίδρυσης

1896-1995

Εξοπλισμός

δεν διασώζεται

Κατάσταση
κτιρίου

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ, ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΟ

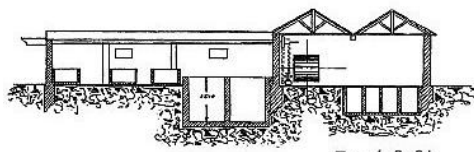
Επανάχρηση

Σε εμπορική χρήση, χώρο
τεχνών

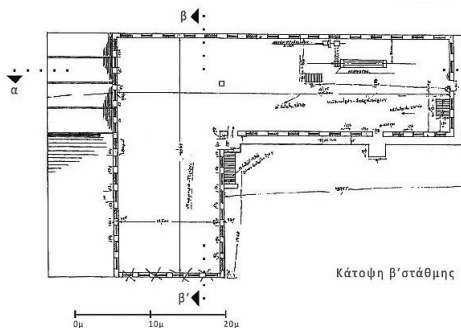
Περιοχή

Ελαιώνας, Αθήνα

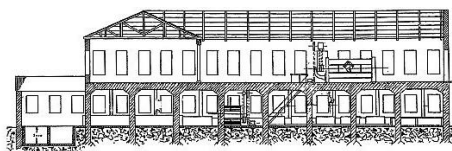
296

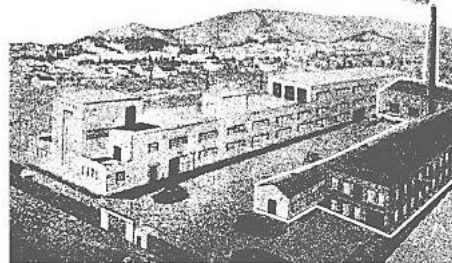
297

298

299

300

Το Βυρσοδεψείο με τελευταία επωνυμία ΝΙΚΗ Α.Ε., λειτουργούσε ως βιομηχανία κατεργασίας, επεξεργασίας και εμπορίας δερμάτων στην οδό **Ορφέως**, κύρια αρτηρία της περιοχής του Ελαιώνα της Αθήνας, γνωστή και ως οδός βυρσοδεψείων. Πρόκειται για το σημαντικότερο ίσως βυρσοδεψείο της περιοχής, που έφθασε να απασχολεί στα τέλη της δεκαετίας του 1940, περίπου 180 εργαζόμενους. Λειτουργήσε αδιάλειπτα μέχρι το 1979 υπηρετώντας όλα τα στάδια της βυρσοδεψίας, από την προβιομηχανική εποχή, στο στάδιο της **εκβιομηχάνισης** και στη συνέχεια στη **αποβιομηχανοποιημένη βυρσοδεψεία** της εποχής μας. Κατάφερε να επιβιώσει λόγω του εκσυγχρονισμού του εξοπλισμού του, εισάγοντας υπερσύγχρονα μηχανήματα από την Ιταλία.

Το κτιριακό συγκρότημα, όπως εμφανίζεται στη σημερινή του μορφή, **είναι αποτέλεσμα διαδοχικών επεκτάσεων και τροποποιήσεων που πραγματοποιήθηκαν σταδιακά**, για την καλύτερη λειτουργία του. Λειτουργήσε ως εργοστάσιο βυρσοδεψίας από το 1896, όταν πρωτοαναφέρεται η λειτουργία του, αλλάζοντας διαδοχικά πολλούς ιδιοκτήτες (Γ. Καβρουδάκης, Ι. Δουνάκης, Γ. και Σ. Γιαννόπουλος, Βιομηχανία Δερμάτων FIT HELLAS S.A., Βιομηχανία Δερμάτων ΝΙΚΗ Α.Ε.), ενώ σήμερα στεγάζει αποθηκευτικούς χώρους.²¹ (Β.Ι.Δ.Α,2017)

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1896

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΣΤΕΡΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

ΑΤΤΙΚΗ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΝΙΚΗ Α.Ε

Τύπος

Κτιριακό συγκρότημα

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Περίοδος
Ίδρυσης

1896-1995

Εξοπλισμός

δεν διασώζεται

Κατάσταση
κτιρίου

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ, ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΟ

Επανάχρηση

Σε εμπορική χρήση, χώρο
τεχνών

Περιοχή

Ελαιώνας, Αθήνα

301

302

303

Αποτελείται από ένα διώροφο κτίριο στα ανατολικά σχήματος «Γ», ένα τριώροφο κτίριο στα δυτικά με τμήμα υπογείου, ένα τριώροφο κτίριο στα βόρεια, ένα ισόγειο και ένα τριώροφο κτίριο στο κέντρο. Το κτιριακό αυτό συγκρότημα πλαισιώνεται στα νότια από δύο ισόγεια κτίρια και στα βόρεια από τρία ισόγεια κτίρια και είναι απόλυτα συνδεδεμένο λειτουργικά (ενιαίες αίθουσες, κοινά κλιμακοστάσια κ.ά). Από τις διαθέσιμες πηγές, συμπεραίνουμε ότι **το αρχικό κτίσμα του συγκροτήματος κατασκευάστηκε ως ισόγειος επιμήκης χώρος**, του σημερινού ανατολικού διώροφου κτηρίου, **με τη μορφή της προβιομηχανικής βυρσοδεψίας**, κατά την περίοδο 1896- 1905. Μεταξύ των ετών 1905-1925, το αρχικό κτίσμα παίρνει τη σημερινή του μορφή, ως διώροφο σε σχήμα «Γ» με εξωτερικό κλιμακοστάσιο, ενώ κατασκευάστηκε στις σημερινές του διαστάσεις και το κεντρικό ισόγειο κτήριο, όπως και οι ισόγειοι χώροι του σημερινού κεντρικού τριώροφου κτηρίου και του σημερινού βόρειου τριώροφου κτηρίου. Το τελευταίο απέκτησε δεύτερο όροφο την περίοδο 1925-1941 και έπειτα τρίτο όροφο, στα τέλη της δεκαετίας του 1940. Το συγκρότημα ολοκληρώνεται την περίοδο 1925-1947 με την ανέγερση της δυτικής τριώροφης οικοδομής, στο πλαίσιο της εκβιομηχάνισης της βυρσοδεψίας. Η σημερινή του κατάσταση διαμορφώνεται έως και το 1956, με πολλές μικρές αλλαγές, επεκτάσεις και

21

(Β.Ι.Δ.Α.,2017)

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1896

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΣΤΕΡΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

ΑΤΤΙΚΗ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΝΙΚΗ Α.Ε

Τύπος

Κτιριακό συγκρότημα

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Περίοδος
Ίδρυσης

1896-1995

Εξοπλισμός

δεν διασώζεται

Κατάσταση
κτιρίου

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ, ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΟ

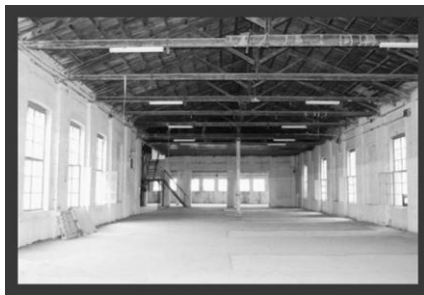
Επανάχρηση

Σε εμπορική χρήση, χώρο
τεχνών

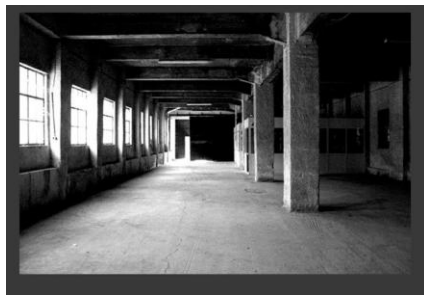
Περιοχή

Ελαιώνας, Αθήνα

304

305

306

307

μεταβολές που ακολουθούν την τεχνολογική εξέλιξη της βιομηχανοποιημένης πλέον βυρσοδεψίας (διαδικασία παραγωγής, μηχανολογικός εξοπλισμός, υποστηρικτικές μονάδες κτλ).

Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, το εργοστάσιο επιτάσσεται από τους Γερμανούς, στεγάζει τα συσσίτια των Αθηναίων πολιτών, φέρει σειρήνα ειδοποίησης των πολιτών για ενδεχόμενους βομβαρδισμούς και λειτουργεί ως καταφύγιο.

Παρά τις πολλαπλές παρεμβάσεις που έχει υποστεί, η κατάσταση διατήρησής του είναι καλή. Ανάλογα με την εποχή κατασκευής των επιμέρους κτισμάτων, κατασκευαστικά το συγκρότημα αποτελείται από φέρουσες λιθοδομές, συμπαγείς οπτοπλινθοδομές και οπλισμένο σκυρόδεμα. Στεγάζεται με ξύλινες ή μεταλλικές στέγες και δώμα από οπλισμένο σκυρόδεμα. Δεν διατηρούνται οι 3 καμινάδες που διέθετε. Λειτουργικά, οι χώροι διαμορφώθηκαν στο πλαίσιο της αλυσιδωτής διαδικασίας της βυρσοδεψικής τέχνης, εξασφαλίζοντας τον επαρκή αερισμό και φωτισμό στα κτίσματα. Μορφολογικά είναι λιτό και ακολουθεί την παράδοση της βιομηχανικής αρχιτεκτονικής στην περίοδο του τέλους του 19ου αι. και αρχές του 20ου, όπου οι ανάγκες της λειτουργίας καθορίζουν και τη μορφή. Επιπλέον έχει κηρυχθεί ως διατηρητέο²¹ (Β.Ι.Δ.Α, 2017)

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1896

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΣΤΕΡΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

ΑΤΤΙΚΗ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ Μ & Γ
ΣΙΜΟΥ

308

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Περίοδος
Λειτουργίας

1930-1999

309

Εξοπλισμός

Διασώζεται μερικώς

Κατάσταση
κτιρίου

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ, ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΟ

310

Επανάχρηση

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ και μετατροπή
σε κτίριο γραφείων

Περιοχή

Μοσχάτο, Αθήνα

311

Το συγκρότημα του Βυρσοδεψείου Μ. και Γ. Σίμου βρίσκεται στο Μοσχάτο επί των οδών Κύπρου, Ύδρας και Λευκάδος, κοντά στην οδό Πειραιώς. Κατασκευάστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1930, καταλαμβάνοντας στο σύνολο του οικοπέδου συνολικά **εμβαδό 4800 τ.μ.**, με πέντε διαδοχικά «υπόστεγα» συνολικού εμβαδού περίπου 3500 τμ. Κατά το 1970 τμήμα του συγκροτήματος, συνολικού εμβαδού περίπου 1000τ.μ, κατεδαφίστηκε και στην θέση του ανεγέρθηκαν δύο πολυώροφα κτίρια. Τα υπόλοιπα κτίσματα κηρύχθηκαν το 1997 ως διατηρητέα. Ως βυρσοδεψείο λειτούργησε μέχρι το 1999 με φθίνοντα ρυθμό κατά τα τελευταία έτη, ενώ τμήματά του είχαν παραχωρηθεί κατά καιρούς προς άλλες χρήσεις. Το συγκρότημα αποτελείται σήμερα από πέντε όμοια **διαδοχικά υπόστεγα, διαστάσεων περίπου 10 x 70 μ. που επικοινωνούν εσωτερικά.** Οι τοιχοποιίες κατασκευάστηκαν από φέρουσα λιθοδομή, ενώ για την υποστήλωση των ζευκτών οικοδομήθηκαν εσωτερικά των κτισμάτων, υποστυλώματα από συμπαγή τούβλα. Τα κουφώματα και οι στέγες ήταν όλες ξύλινες. Κατά την αποκατάσταση του συγκροτήματος, διατηρήθηκε μέρος του αρχικού εξοπλισμού, ο οποίος αφού συντηρήθηκε, τοποθετήθηκε σε νέες θέσεις συμβατές με τη νέα χρήση, ως ανάμνηση της παλαιάς λειτουργίας.²¹ (Β.Ι.Δ.Α.,2017)

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΣΤΕΡΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

ΑΤΤΙΚΗ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ ΑΦΩΝ
ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΩΝ

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Περίοδος
Ίδρυσης

1923

Εξοπλισμός

δεν διασώζεται

Κατάσταση
κτιρίου

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Επανάχρηση

ΝΑΙ

Περιοχή

ΡΟΥΦ

312

313

314

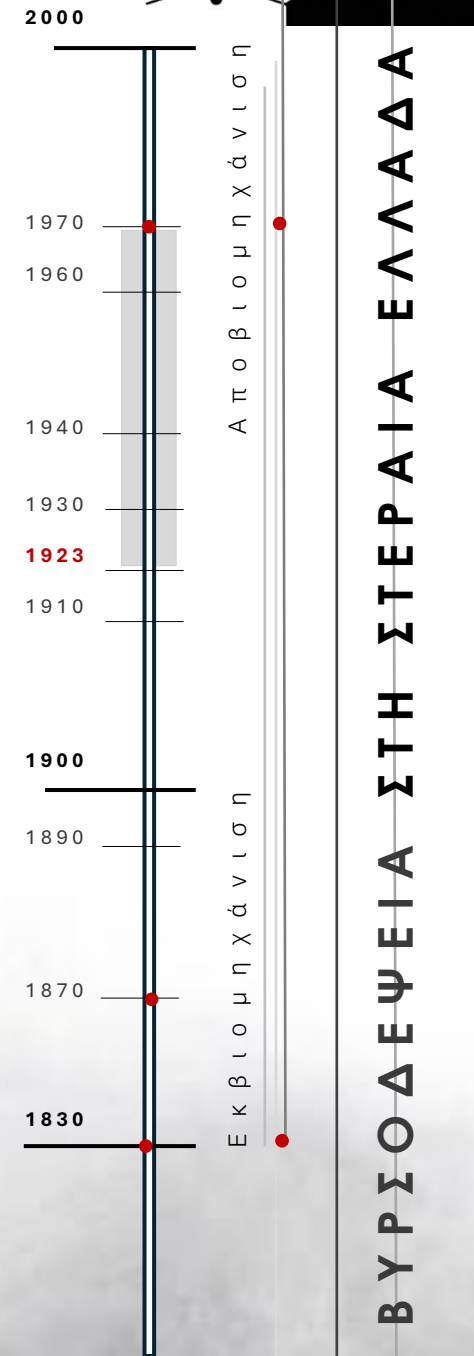
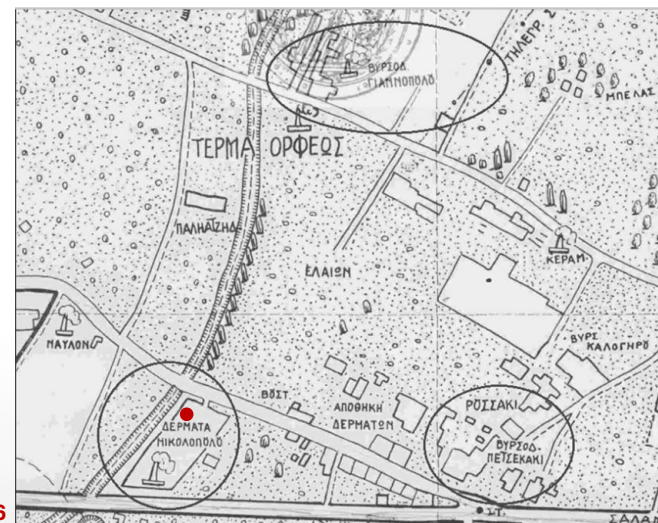

315

Το εργοστάσιο ιδρύθηκε το 1923 από τον Γ. Νικολόπουλο με τον Α. Νικολόπουλο ως εξειδικευμένο χημικό βυρσοδέψη, με καταγωγή από τη Μικρά Ασία. Το εργοστάσιο ήταν μεγάλης κλίμακας με σύγχρονα μηχανήματα για την εποχή του και απασχολούσε σταθερά 49 εργατοτεχνίτες και 10 διοικητικούς υπαλλήλους. Η εταιρεία προμηθευόταν τα ακατέργαστα δέρματα από τις σκανδιναβικές χώρες, τη Βόρεια, Ανατολική και Νότια Αφρική, Ινδία και Πακιστάν, καθώς και από την Ελλάδα. Βέβαια το 1966 ο μηχανολογικός εξοπλισμός της περιγράφεται «ως επί το πλείστον από πεπαλαιωμένα μηχανήματα μη συντηρούμενα επαρκώς», γεγονός που μας πληροφορεί ότι ήταν σε παρακμή, και σταδικά διέκοψε τη λειτουργία του.²¹(Β.Ι.Δ.Α,2017)

316

ΑΤΤΙΚΗ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

**ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ ΑΦΟΙ
ΤΡΙΠΟΥ/
Λ.ΚΑΤΣΟΥΡΗΣ ΑΒΕ**

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Περίοδος
Ίδρυσης

1922

Εξοπλισμός

δεν διασώζεται

Κατάσταση
κτιρίου

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Επανάχρηση

Εμπορική χρήση

Περιοχή

Αρχικά στο Ρουφ, έπειτα Οδός
Ορφέως, Βοτανικός

Αρχικά στο Βοτανικό και στη συνέχεια στο Ρουφ οργανώνεται ένα από τα **μεγαλύτερα παραγωγικά** εργοστάσια βυρσοδεψίας της Ελλάδας, η Ανώνυμη Βυρσοδεψική Εταιρία Αφοι Τρίπου και Λ. Κατσούρης. **Με καταγωγή από τη Χίο, προ του 1922** η οικογένεια Τρίπου διατηρούσε **Βυρσοδεψείο στην Κων/πολη, που εξακολούθησε να λειτουργεί στην Πόλη, και μετά τη Μικρασιατική καταστροφή.** Ταυτόχρονα, κατά το 1930 η οικογένεια ίδρυσε μεγάλο βυρσοδεψείο στη Ρουμανία, αλλά μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο το εργοστάσιο κρατικοποιήθηκε αλλά συνέχισε να λειτουργεί ως βυρσοδεψείο. Το άλλο μέλος της εταιρείας ήταν ο Λέανδρος Κατσούρης. Το **1954** ιδρύθηκε η πρώτη εταιρεία των αδελφών Τρίπου με τον Λέανδρο Κατσούρη. Το Βυρσοδεψείο λειτούργησε στην οδό Ορφέως στον Βοτανικό με επιτυχία για μια δεκαετία, σύντομα ξεπέρασε τα όρια της βιοτεχνίας και έτσι το 1964 η εταιρεία έγινε Ανώνυμη με την μέχρι πρότινος γνωστή της επωνυμία «Αφοί Τρίπου και Λ. Κατσούρης Α.Β.Ε.». Η δραστηριότητα του εργοστασίου μεταφέρθηκε σε εργοστάσιο περίπου 1000 τ.μ. στην οδό Πέτρου Ράλλη 16 στο Ρουφ.⁴² (Βιομηχ.Κληρονομιά, 2007)

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΣΤΕΡΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

ATTIKH

B I O M H X A N I A

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Περίοδος
Ίδρυσης

Εξοπλισμός

Κατάσταση
κτιρίου

Επανάχρηση

Περιοχή

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΡΟΥΣΑΚΗ

Κτίριο

Βυρσοδεψείο

1840

Δεν διασώζεται

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ, ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΟ

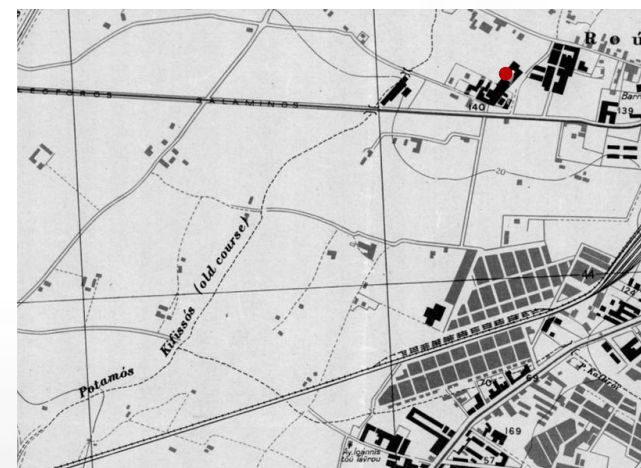
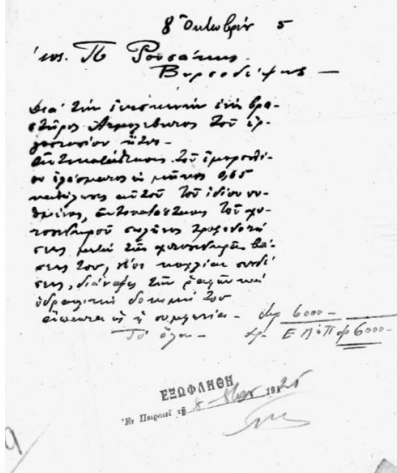
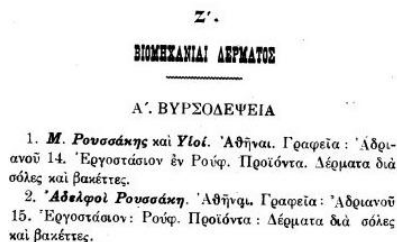
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ, μετατροπή σε
δημόσια υπηρεσία

Ρουφ, ενώ τα γραφεία της επιχείρησης βρίσκονταν στην Αθήνα στην οδό Ανδριανού 14,15

319

320

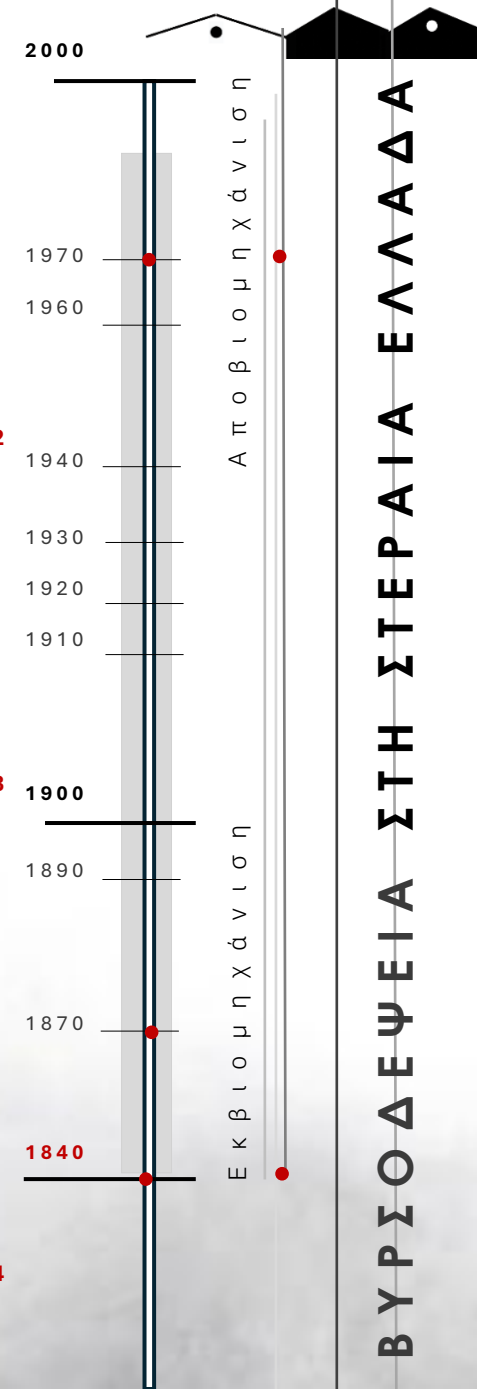
321

322

323

324

ΑΤΤΙΚΗ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΓΕΩΡΓΑΛΑ-ΚΕΠΕΤΖΗ
/Δ.ΧΑΤΖΗΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Περίοδος
Ίδρυσης

1922

Εξοπλισμός

διασώζεται μερικώς

Κατάσταση
κτιρίου

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Επανάχρηση

Εμπορική χρήση

Περιοχή

Αγιος Ιωάννης, Ρέντης

325

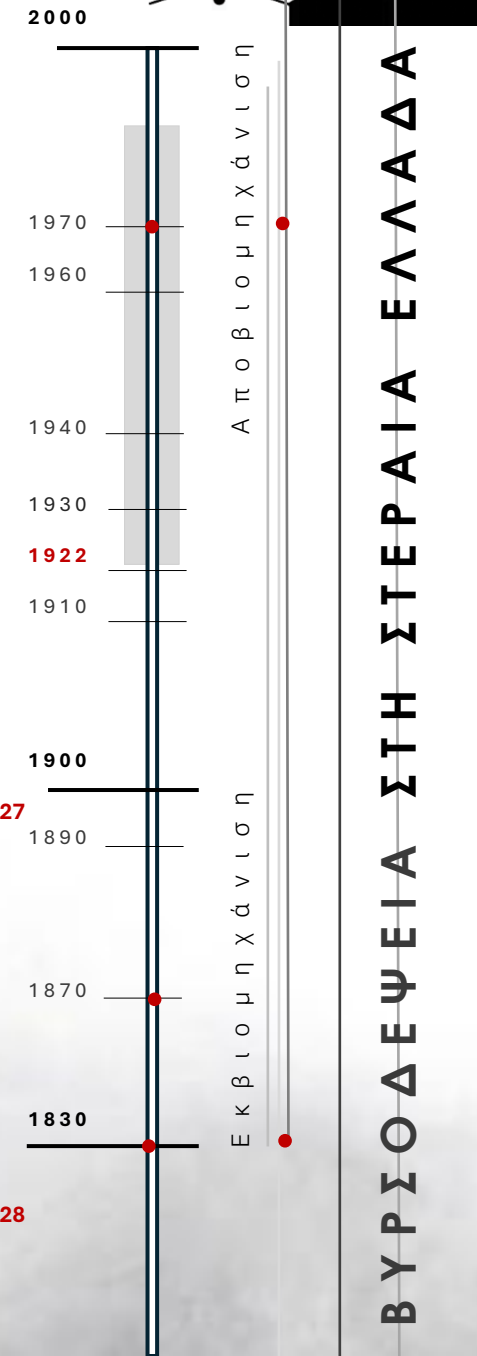
326

327

328

ΑΤΤΙΚΗ

ΒΙΟΤΕΧΝΙΕΣ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΠΕΡΙΚΛΗ
ΓΚΟΓΚΟΛΑΚΗ

329

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Εξοπλισμός

δεν διασώζεται

Κατάσταση
κτιρίου

ΕΓΚΑΤΑΛΕΛΕΙΜΜΕΝΟ,
ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΟ

Επανάχρηση

Σε άλλες χρήσεις

Περιοχή

Ταύρος, Αττική

Σταμάτησε τη λειτουργία του το
1977

331

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΑΓΝΩΣΤΟ

332

Κτίριο

Βυρσοδεψείο

διασώζεται μερικώς

Ερείπιο

333

Άγιος Ιωάννης Ρέντη

334

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

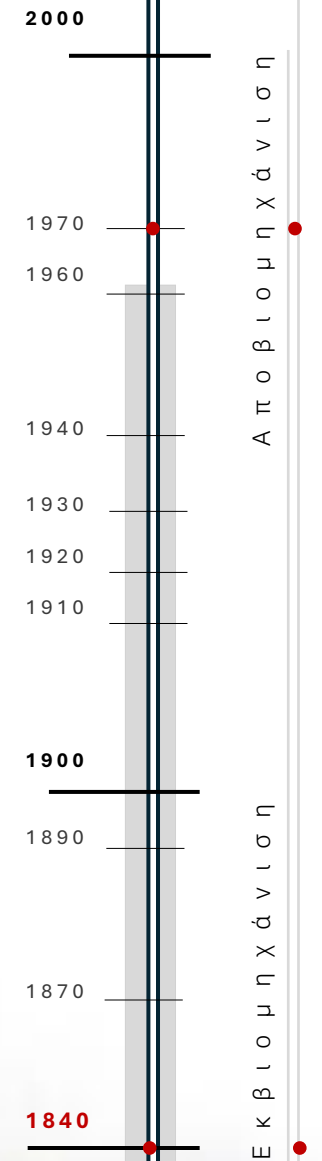
1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΣΤΕΡΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

β.5

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΣΤΕΡΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Τα Βυρσοδεψεία της Χαλκίδας βρίσκονταν όλα στην Εύβοια, και συγκεκριμένα στην παραθαλάσσια περιοχή του Αγίου Στεφάνου γύρω από την πηγή της Αρέθουσας, γιατί τα άφθονα νερά της χρησιμοποιούνταν στη κατεργασία των δερμάτων. Τα **δέκα περίπου βυρσοδεψεία** της πόλης, με παλαιότερο εκείνο του Γεωργίου Δ. Αναστασίου, λειτούργησαν στη Χαλκίδα από το 1840 ως τη δεκαετία του '60 και κατεργάζονταν όλων των ειδών δέρματα. Την βυρσοδεψία στην Χαλκίδα την εισήγαγε ο Γεώργιος Δ. Αναστασίου το **1840** και στα επόμενα χρόνια ιδρύθηκαν και άλλα βυρσοδεψεία όπως του Στάμου, του Διοσκουρίδη, Χαρίτου κ.α. Η ονομασία της θέσης του βυρσοδεψείου Αναστασίου ως **ΑΡΑΠ-ΤΡΟΧΟΣ** ήταν αυτή που χαρακτήριζε την περιοχή. Έτσι αναφέρεται και σε διάφορα συμβολαιογραφικά έγγραφα.

Το βυρσοδεψείο αποτέλεσε πρότυπο βιοτεχνίας για την εποχή του με διαρκείς βραβεύσεις των ιδιοκτητών του, και **χτίστηκε εξ αρχής για τη χρήση της βυρσοδεψίας** όπου και προοριζόταν. Αξιοσημείωτο ήταν το γεγονός ότι το 1860 ο υδρογράφος Α.Ι. Mansell χαρτογραφώντας την Χαλκίδα, εντόπισε βυρσοδεψείο στον Άγιο Στέφανο, αναφερόμενος φυσικά στο βυρσοδεψείο Αναστασίου.⁵² (Ε. Μπεληγιάννη, 2018)

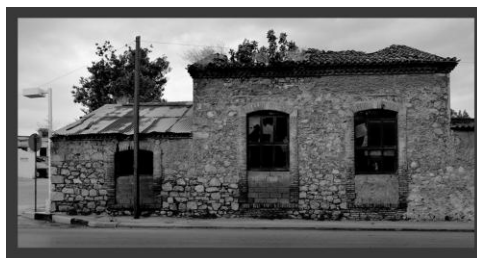

ΧΑΛΚΙΔΑ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

337

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

338

Περίοδος
Ίδρυσης

1840-1931

Εξοπλισμός

δεν διασώζεται

Κατάσταση
κτιρίου

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

339

Επανάχρηση

εμπορικές χρήσεις

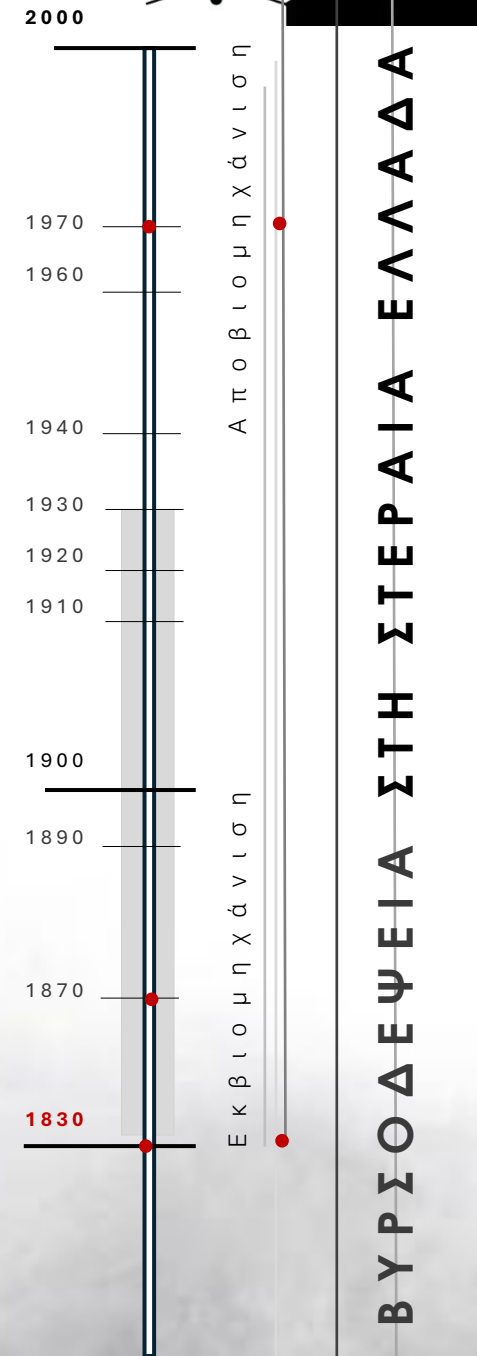
Περιοχή

Άγιος Στέφανος, Εύβοια

340

Ο Γεώργιος Αναστασίου αναφέρεται σε ορισμένες πηγές πως ήταν Σαμιώτικης καταγωγής, που μαζί τον οπλαρχηγό Κωνσταντή Λαχανά και άλλους φιλελεύθερους Σαμιώτες, ως εξορισμένοι επαναστάτες μετέβησαν στην ελεύθερη Ελλάδα, κατά την επιβολή του ηγεμονικού καθεστώτος το 1834. Έτσι βρέθηκε ο Γεώργιος Δ. Αναστασίου στη Χαλκίδα και **κουβαλώντας τη γνώση των Ταμπάκικων της Σάμου, το 1840 ίδρυσε το πρώτο βυρσοδεψείο της Χαλκίδας στην περιοχή του Αγίου Στεφάνου, δίπλα στις πηγές της Αρέθουσας. Μετά από λίγα χρόνια μεταβίβασε την επιχείρηση στους τρεις γιούς του. Δυστυχώς όμως το 1931 το εργοστάσιο κηρύχθηκε σε πτώχευση με αποτέλεσμα τον ίδιο μήνα να πλειστηριαστεί. Από τότε έχει φιλοξενήσει άλλες χρήσεις και έως σήμερα είναι εγκαταλελειμμένο, ενώ δεν έχει γίνει κάποια ενέργεια ώστε να διασωθεί.**⁵² (Ε. Μπεληγιάννη, 2018)

ΧΑΛΚΙΔΑ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα

**ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΧΑΡΙΤΟΥ**

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Περίοδος
Ίδρυσης

1938

Εξοπλισμός

δεν διασώζεται

Κατάσταση
κτιρίου

ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

Επανάχρηση

ΈΧΕΙ ΓΙΝΕΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Περιοχή

Άγιος Στέφανος, Εύβοια

341

342

343

344

345

Πρόκειται για κτίριο του Μεσοπολέμου, που ιδρύθηκε το 1938, την εποχή που είχε κάνει ήδη την εμφάνισή του το οπλισμένο σκυρόδεμα, γι' αυτό και διαφέρει από τα υπόλοιπα βιομηχανικά κτίρια της περιοχής που ανήκουν στην περίοδο 1840-1927 με τοιχοποιίες από λιθοδομή και οπτόπλινθους.

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

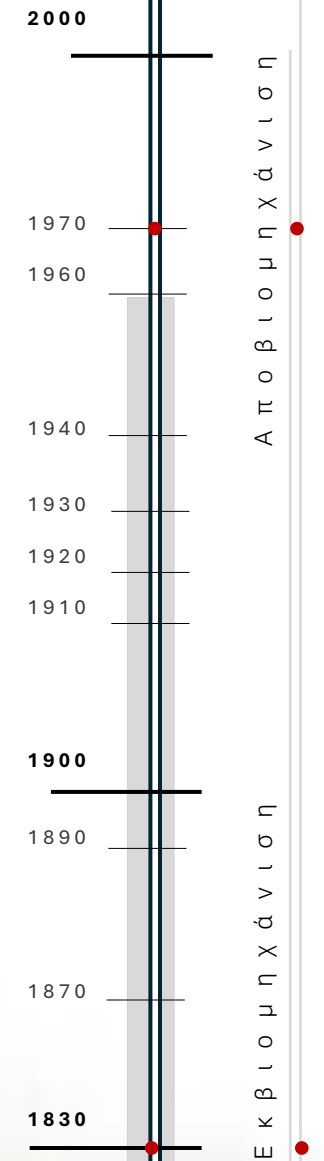
1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΣΤΕΡΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

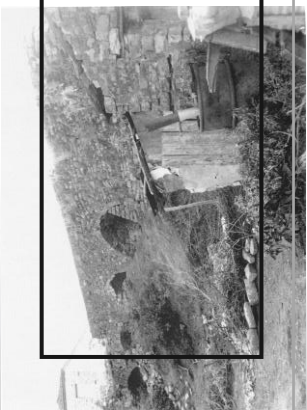

β.5

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΣΤΕΡΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

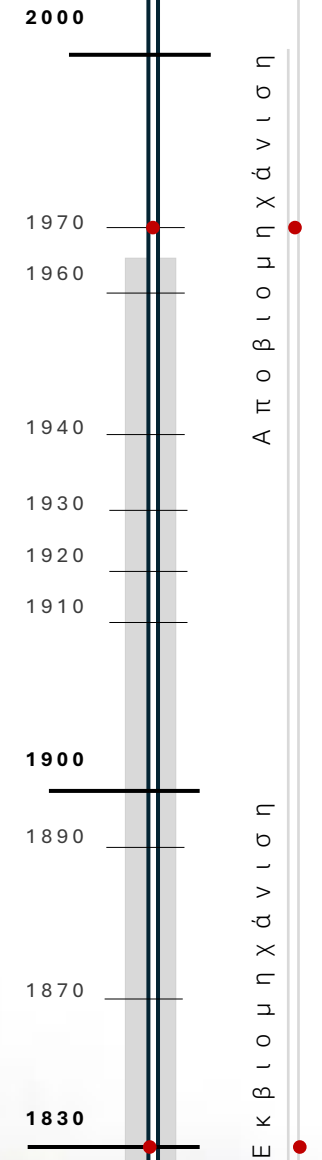
ΑΓΡΙΝΙΟ

ΒΙΟΤΕΧΝΙΕΣ

Η βυρσοδεψία στο Βραχώρι έχει τις ρίζες της στην **Τουρκοκρατία**, όταν κατά μήκος του **χειμάρρου Ερμίτσα** τα βυρσοδεψεία λειτουργούσαν με την αξιοποίηση των φυσικών νερών και της πλούσιας τοπικής κτηνοτροφίας. Στην περιοχή του σημερινού Αγίου Χριστοφόρου και της Ντούτσαγας, περιηγητές όπως ο Rouqueville εντόπισαν εργαστήρια που ανήκαν σε Τούρκους και παρήγαγαν δέρματα «μαροκινά», όπως ανέφεραν. Η υδροδότηση της περιοχής μέσω υπόγειων αυλακιών επέτρεπε την άρδευση των καλλιεργειών αλλά και τη λειτουργία μύλων και ταμπάκιων. Το σύστημα αυτό λειτούργησε ως υποδομή για την ανάπτυξη των πρώτων μονάδων κατεργασίας δερμάτων. Οι πρώτες ύλες προέρχονταν από ζώα όπως κασίκες, πρόβατα, βουβάλια και λαγοί. Το Βραχώρι έφτασε να αποτελεί **κέντρο παραγωγής κατεργασμένων δερμάτων** που διοχετεύονταν τοπικά ή προς τα Ιωάννινα και άλλες μεγάλες πόλεις της εποχής. Τα βυρσοδεψεία του Βραχωριού κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, όχι μόνο δεν αναπροσάρμοσαν τις μεθόδους κατεργασίας, αλλά ακολουθούσαν χωρίς παρέκκλιση την παραδοσιακή χειρωνακτική μέθοδο, γεγονός που σήμανε έπειτα το τέλος τους.⁵³ (Ε. Γιαννακοπούλου, 1997)

Μετά τον σεισμό του 1889 και την αστικοποίηση της περιοχής, η βυρσοδεψία μεταφέρεται και αναπτύσσεται στην **πόλη του Αγρινίου**. Τα βυρσοδεψεία του Μεσοπολέμου στο Αγρίνιο ήταν **μικρές οικογενειακές βιοτεχνίες**, με 3–5 εργάτες, που λειτουργούσαν χωρίς μηχανική υποστήριξη. Οι τεχνικές κατεργασίας παρέμειναν παραδοσιακές: φυτική δέψη με χρήση λιμπών και σπάνια χρήση χρωμίου. Η παραγωγή ήταν κατά 85% σολοδέρματα, καθώς σημαντικό ρόλο είχε και το τοπικό εμπόριο, με αγοραστές από την Πάτρα και την Αθήνα. Ο χώρος και αυτών των βυρσοδεψείων ήταν άρρηκτα συνδεδεμένος με τη χρήση νερού από ιδιωτικές στέρνες και πηγάδια. Κοντά στα βυρσοδεψεία λειτουργούσαν επίσης νερόμυλοι και αλευρόμυλοι. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, λόγοι υγιεινής και πολεοδομικών μεταβολών οδήγησαν στη σταδιακή απομάκρυνση και παύση της λειτουργίας των βυρσοδεψείων. Έτσι μέχρι τη δεκαετία του 60' έκλεισε και το τελευταίο, και για τα κτίρια αυτά δεν υπάρχει κάποια φωτογραφία ή αρχειακό υλικό που να υποδεικνύει την κατάστασή τους σήμερα.⁵⁴

β.6

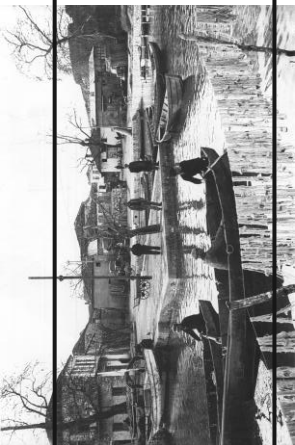
ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ

Στα Ιωάννινα, τα βυρσοδεψεία βρισκόταν στην παραλίμνια περιοχή του κάστρου. Κατά τον 17ο αιώνα, μετά την εκδίωξη των χριστιανών από το κάστρο το 1611, οργανώθηκε η συνοικία 'Σιαράβα', σύμφωνα με την οθωμανική πολεοδομική αρχή, που στη συνέχεια αποτέλεσε τον κύριο χώρο για τη λειτουργία τους. Αργότερα κατά τον 19ο αιώνα, οι περιοχές της Σιαράβας, της Σκάλας, και του Λειβαδιώτη που βρίσκονται στην παραλίμνια περιοχή του κάστρου, ήταν κυρίως οι περιοχές χωροθέτησης των βυρσοδεψείων. Ο χαρακτήρας της συνοικίας της Σιαράβας, την περίοδο που δημιουργήθηκε ήταν αγροτικός. Ήταν προς τα τέλη του 19ου αιώνα που αυξήθηκε η ανάγκη για βιοτεχνία, οδηγώντας στην εγκατάσταση των βυρσοδεψείων στις ήδη υπάρχουσες αυλές των κτηρίων της Σιαράβας.

Το βιοτεχνικό σύστημα εξελίχθηκε κυρίως στην περιοχή αυτή, που σήμερα αποτελεί τις οδούς Ζαλοκώστα-Γαριβάλδη και στη Λειβαδιώτη, που σήμερα αποτελεί την οδό Σούτσου και τη γύρω περιοχή. Τα κτίρια μεταξύ των οδών Ζαλοκώστα και Γαβριλίδη, έχει παραμείνει σχεδόν ανέπαφο και αποκαλύπτει πολλά για την οργάνωση και λειτουργία των βυρσοδεψείων. Έτσι, τα εργαστήρια είχαν διαμορφωθεί κατά μήκος του παραλίμνιου μετώπου, καθιστώντας τη σχέση μεταξύ λίμνης, κατοικίας και εργαστηρίου άμεση.⁵⁵ (Γ. Χατζημουρατίδου, 2024)

Για τους φτωχούς τεχνίτες που μετέβαιναν από την ύπαιθρο στην πόλη, ο χώρος διαβίωσής τους βρισκόταν συνήθως πάνω από τον χώρο εργασίας τους. Στην παραγωγική δραστηριότητα της βυρσοδεψίας, το νερό της λίμνης αποτελούσε ουσιαστικό στοιχείο, καθώς η κατεργασία απαιτούσε μεγάλες ποσότητες νερού σε όλα σχεδόν τα στάδια. Έτσι, η παρουσία της λίμνης είχε και σημαντική επίδραση στη μορφολογία των εργαστηρίων-κατοικιών. Τα περίπου 25 εργαστήρια βυρσοδεψίας που βρίσκονταν στον αύλειο χώρο των σπιτιών της Σιαράβας, παρουσιάζουν ποικιλία μεγεθών και αυτό αποτυπώνει το οικονομικό μέγεθος της κάθε επιχείρησης. Τα κτίσματα ήταν όλα μακρόστενα με αυλή, κυρίως διώροφα αλλά και ισόγεια, και με τη μία στενή τους όψη στραμμένη προς το παραλίμνιο μέτωπο, ενώ την άλλη στενή όψη στραμμένη προς το δρόμο.

Καθώς η βυρσοδεψία αναπτυσσόταν, υπήρχε αυξημένη ανάγκη για μεγαλύτερους χώρους εργασίας, οπότε οι επιχειρήσεις ξεκινούσαν να χρησιμοποιούν και τον υπόλοιπο όγκο των κτηρίων και την διεξαγωγή των εργασιών τους οριζόντια. Με αυτές όμως τις προσθήκες και επεκτάσεις των κτηρίων σύμφωνα με τις ανάγκες τους, το μέγεθος των κατοικιών κατοικίες συρρικνώνονταν ενώ η παραγωγή αυξανόταν.⁵⁶ (Β. Ρόκου, 2004)

350

351

. Η λίμνη λειτούργησε ως τμήμα του βυρσοδεψείου. Θεωρήθηκε ολόκληρα διαθέσιμη στην κατεργασία του δέρματος, ως ένα ενιαίο υπαίθριο εργαστήριο. Το λιμάνι της Σιαρράβας ονομαζόταν και Σκάλα, στο οποίο κατέληγε η περιοχή των βυρσοδεψείων και με το οποίο συνδεόταν στο πλαίσιο του εμπορίου των ποικίλων αγροτικών προϊόντων που εισέρχονταν στην πόλη από την περιφέρεια.

Η αρχιτεκτονική των εργαστηρίων είναι χαρακτηριστική για τον τρόπο εξέλιξης της πόλης τόσο στον τομέα της πολεοδομίας όσο και της αρχιτεκτονικής, καθώς η πυκνή δόμηση της περιοχής που εξελίχθηκε παράλληλα με την ανάπτυξη της βυρσοδεψίας, έδωσε έναν ξεχωριστό αρχιτεκτονικό χαρακτήρα στην περιοχή. Η **πυκνή αυτή δόμηση** ενισχύθηκε επιπλέον όταν τα εργαστήρια επεκτάθηκαν προσθέτοντας νέα αρχιτεκτονικά στοιχεία σε υφιστάμενα κτήρια, για να ανταποκριθούν στην αυξανόμενη παραγωγή, όπως προαναφέρθηκε.

Η **προσθετική αρχιτεκτονική** εφαρμόστηκε στην περιοχή με τη μεγαλύτερη δυνατή αποτελεσματικότητα που θα μπορούσε να επιφέρει η προσθήκη τμημάτων στην εξυπηρέτηση των αναγκών της εργασίας. Ο ρόλος της αυλής για το στέγνωμα των δερμάτων αντικαταστάθηκε από τη χρήση του πάνω ορόφου, με τα πολλά παράθυρα για τη δημιουργία ρευμάτων αέρα ώστε να επιταχύνουν

αποτελεσματικά το στέγνωμα των δερμάτων και ταυτόχρονα τα προφυλαχθούν από τις καιρικές συνθήκες που θα μπορούσαν να βλάψουν την παραγωγή. Προσάρμοσαν τα νέα τμήματα και **αξιοποίησαν τις δυνατότητες του ήλιου και του αέρα**, με τα ανοίγματα για τη ρύθμιση της θερμοκρασίας του χώρου.

⁵⁵ (Γ. Χατζημουρατίδου, 2024)

Η μεγάλη αύξηση της παραγωγής επέβαλε σε ορισμένες περιπτώσεις μεγάλων οικογενειακών επιχειρήσεων την **επέκταση του εργαστηρίου. Η πυκνή δόμηση της περιοχής όμως επέτρεπε μόνο την οριζόντια εξάπλωση**, σε ένα δεύτερο γειτονικό κτήριο, ανάλογα με τον όγκο των εργασιών, το μέγεθος της επιχείρησης και τον αριθμό των μελών της οικογένειας στην οποία εκείνη ανήκε. Έτσι, η **οριζόντια επέκταση** δημιουργούσε ένα νέο εργαστήριο, του οποίου η διαρρύθμιση ήταν πανομοιότυπη με του προηγούμενου.

Μετά την απελευθέρωση, κατά το 1920-1930 σημειώθηκαν αλλαγές και καινοτομίες στην τοπική βυρσοδεψία, όπως η **εισαγωγή των πρώτων μηχανημάτων, που αντικατέστησαν τις προγενέστερες σταθερές κατασκευές των χτιστών λιμπών**. Τα μηχανήματα όμως, όπως και ο **μύλος αλέσματος** που χρησιμοποίησαν στη συνέχεια, δεν αποτέλεσε τμήμα ενός συνεχούς βιομηχανικού εξοπλισμού, αλλά μια μηχανή-εργαλείο βελτίωσης των συνθηκών της παραδοσιακής τεχνικής.

⁵⁶ (Β. Ρόκου, 2004)

Η εμμονή στην τεχνική και βιοτεχνική παράδοση που δεν εγκαταλείφτηκε συνειδητά, όρισε και το τέλος των βυρσοδεψείων, με τους βυρσοδέψες να μην μπορούν να ανταποκριθούν στις επιταγές και τις απαιτήσεις των νέων διαδικασιών της εκβιομηχάνισης. Οι τελευταίες μονάδες που λειτουργούσαν, έκλεισαν και αυτές το 1967 με την οριστική απαγόρευση της βυρσοδεψίας στη λίμνη.¹⁴ (Ελληνικά Βυρσοδεψεία, 2001)
Μερικά από αυτά τα βυρσοδεψεία ήταν:

Το βυρσοδεψείο **Σταμάτα** όπου πλέον είναι γνωστό ως Οικία Σταμάτα, φανερώνει τη μετατόπιση του εργαστηρίου σε σημεία της πόλης γειτονικά αλλά όχι κατ' ανάγκη εφραπτόμενα. Το βυρσοδεψείο διέθετε και μικρό εργαστήριο στη λίμνη. Το βυρσοδεψείο **Μπάζα**, ήταν μία οικογενειακή επιχείρηση που ιδρύθηκε το 1880, γνώρισε μεγάλη ακμή και διασπάστηκε σε επιχειρήσεις που απλώθηκαν στην Ευρώπη μέχρι το 1970. Στο βυρσοδεψείο **Φρίγκα**, υπάρχει επιγραφή στο υπέρθυρο της εισόδου που αναγράφει τη χρονολογία 1871, πιθανώς τη χρονολογία κατασκευής του, και λειτούργησε έως το 1950. Το βυρσοδεψείο **Γκλίναβου** βρισκόταν στην άλλη πλευρά τη λίμνης, και λειτούργησε και αυτό μέχρι το 1950. Ομοίως λειτουργούσαν και άλλα όπως το βυρσοδεψείο Καψάλη, Κριθαρά, Συρμακέση, Αγγελάκη, Λάμπρου, Βολιώτη κ.α.⁵⁶ (Β.Ρόκου, 2004)

354

355

356

357

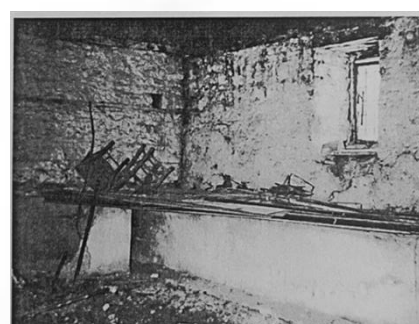
358

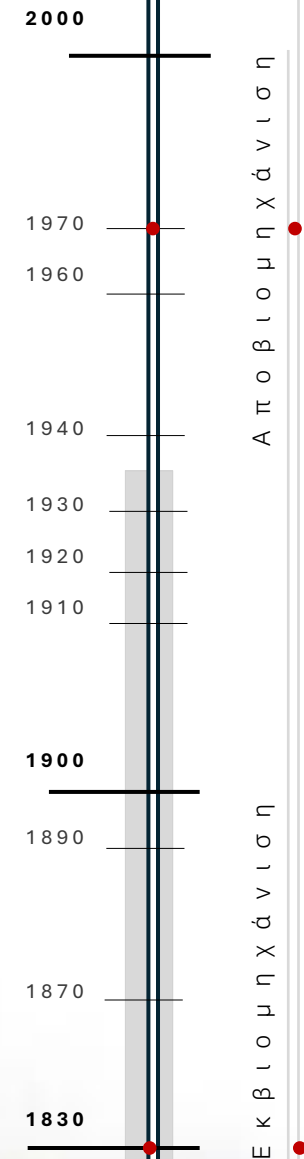
359

360

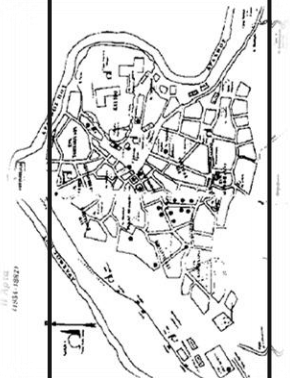
361

β.6

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ

ΑΡΤΑ

ΒΙΟΤΕΧΝΙΕΣ

Στην Άρτα η περιοχή που χωροθετούνταν τα βυρσοδεψεία λεγόταν 'Ταμπακιάδες', σήμερα όμως πέραν του ονόματος, δεν έχει μείνει κανένα ίχνος του παρελθόντος που να υποδεικνύει την τότε λειτουργία τους, λόγω της ραγδαίας ανοικοδόμησης της πόλης. Ωστόσο, πηγές του ύστερου Μεσαίωνα αναφέρουν πως στην πόλη της Άρτας υπήρχαν εργαστήρια κατεργασίας δερμάτων. Συγκεκριμένα αναφέρεται πως κατά τον **13^ο με 15^ο αιώνα**, η Άρτα διέθετε αρκετά βυρσοδεψεία, που εξήγαγαν δέρματα στην Βενετία, δραστηριότητα που συνεχίστηκε πιθανώς έως την εποχή της Τουρκοκρατίας.

Η επιλογή της συνοικίας των βυρσοδεψείων θεωρούνταν ιδανική και κρατήθηκε μέχρι και τον 19^ο αιώνα, καθώς στην ίδια περιοχή συνεχίζονταν να λειτουργεί η επεξεργασία δερμάτων. Η περιοχή αυτή περιλάμβανε τους σημερινούς οδούς Ευαγγελίστρας, Κομνηνών, Γόργου, Ηράκλειτου και Μελανέως, και υποθέτουμε πως θα αποτελούνταν από **πυκνοδομημένα ισόγεια κτίσματα**, δημιουργώντας κακές συνθήκες υγιεινής προς τους κατοίκους. Αυτό δικαιολογείται και από το γεγονός ότι όλοι οι περιηγητές που πέρασαν από την Άρτα ανέφεραν τη βυρσοδεψεία της πόλης, αλλά απέφευγαν να αναφερθούν στη συνοικία αυτή.⁵⁷ (Φ.Βράκας, 2022)

Αυτό που γνωρίζουμε όμως με βεβαιότητα είναι το ότι μέχρι και τον 18^ο αιώνα τα εργαστήρια λειτουργούσαν ως **οικοτεχνίες**, ή ήταν **βιοτεχνίες μικρής κλίμακας** και τοποθετούνταν δίπλα από τα ισόγεια κτίσματα όπου διέμεναν οι βυρσοδέψες. Το γεγονός αυτό όμως κατά τα μέσα του 18^{ου} αιώνα φαίνεται πως αλλάζει, καθώς ο κλάδος της βυρσοδεψείας διανύει μεγάλη ακμή, γεγονός που άλλαξε και το δομημένο χώρο. Τα σπίτια πλέον κατασκευάζονταν επιμελώς ως διώροφα ή υπερυψωμένα και τις περισσότερες φορές ξεχωριστά από το εργαστήριο, παραμένοντας όμως στενά συνδεδεμένα μεταξύ τους. Σε ορισμένες περιπτώσεις βέβαια, ο δεύτερος όροφος που κατασκευάζονταν χρησιμοποιούνταν ως χώρος κατοικίας, ενώ το ισόγειο ως χώρος κατεργασίας, όπως είδαμε να συμβαίνει σε προβιομηχανικά βυρσοδεψεία, έως και τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, στις περισσότερες περιοχές της Ελλάδας.⁵⁷ (Φ.Βράκας, 2022)

ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

β.7

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ

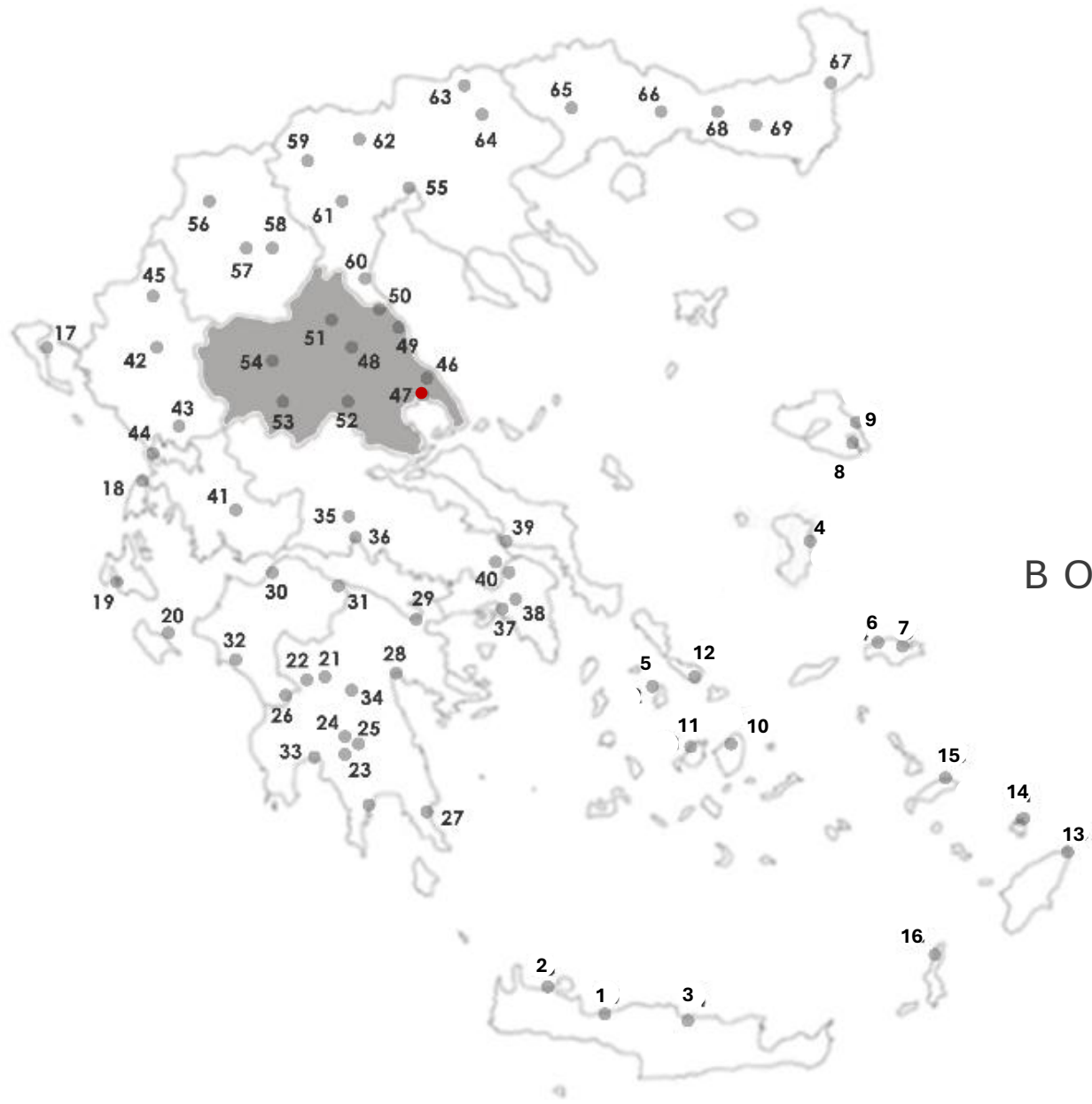

Το 1850 ένας παλιός πρόξενος της Γαλλίας στη Θεσσαλονίκη αναφέρει συμβουλευτικά στον "Όδηγό της Μακεδονίας" ότι ο Βόλος ανάμεσα στα άλλα προϊόντα κάνει και εξαγωγή δερμάτων. Την εποχή εκείνη όμως ο Βόλος δεν έχει βυρσοδεψεία, πράγμα που σημαίνει ότι τα δέρματα προερχόταν από βυρσοδεψεία των χωριών του Πηλίου και επομένως της Μακρινίτσας, αφού εκείνη είχε το προβάδισμα στη βιοτεχνική αυτή τέχνη. Το 1858, έχουμε την πρώτη επίσημη αναφορά στη βυρσοδεψία της Μακρινίτσας. Οι αναφορές συνεχίζονται και στις επόμενες δεκατίες του 1870, 1880, γεγονός που υποδεικνύει ότι τα βυρσοδεψεία λειτουργούσαν σταθερά και διαρκώς.

Η τεχνική επεξεργασίας του δέρματος στο Πήλιο πρέπει να προήλθε από άτομα που είχαν μεταναστεύσει από την Ήπειρο, όπου η βυρσοδεψική ήταν πολύ διαδεδομένη. Η δραστηριότητα, όμως αυτή πήρε βιοτεχνική μορφή στη Μακρινίτσα. Εξαιτίας των πολλών ρεμάτων στη γύρω περιοχή, τα εργαστήρια διέθεταν άφθονο νερό, στοιχείο απαραίτητο στην κατεργασία του δέρματος και έτσι ο κλάδος της βυρσοδεψίας αποτέλεσε μονόδρομος. Επιπλέον η περιοχή δεν ήταν εύφορη για καλλιέργεια, γεγονός που οδήγησε τους κατοίκους να ασχοληθούν σχεδόν αποκλειστικά με τη βυρσοδεψία.¹⁴ (Ελληνικά Βυρσοδεψεία, 2001)

Στη Μακρινίτσα και στις γύρω συνοικίες της, κατά την εποχή ακμής λειτουργούσαν έως και 40–50 βυρσοδεψεία. Η εξαγωγή κατεργασμένων δερμάτων από τη Μακρινίτσα γινόταν σε όλη τη χώρα και ιδιαίτερα στη Μακεδονία, την Πελοπόννησο, σε όλη τη Θεσσαλία, αλλά και στη Σερβία και Ρωσία. Το Μοναστήρι (Βιτώλια) Σερβίας συγκεκριμένα ήταν τότε ένα πολύ σημαντικό καταναλωτικό κέντρο δερμάτων της Μακρινίτσας.

Κατά την τελευταία όμως δεκαετία του 19ου αιώνα, παραγωγή άρχισε να παρουσιάζει σοβαρή μείωση, καθώς ο συναγωνισμός με τις άλλες περιοχές ήταν πολύ μεγάλος. Έτσι πολλά εργαστήρια έκλεισαν και οι εργάτες εκπατρίστηκαν μεταφέροντας την βιοτεχνία τους αλλού και ειδικά στο Βόλο, όπου και εξελίχθηκαν σε βιομηχανίες. Σε πανελλήνιο λεύκωμα του 1925 αναφερόταν ότι το 1872 ιδρύθηκε το πρώτο εργοστάσιο βυρσοδεψίας στο Βόλο, από τον Αντώνιο Γ. Γεωργίου και Ζαφείριο Νικούλη.¹⁴ (Ελληνικά Βυρσοδεψεία, 2001)

ΒΟΛΟΣ

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

β.7

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ

Β Ο Λ Ο Σ

Β Ι Ο Μ Η Χ Α Ν Ι Ε Σ

Το **1872** ιδρύθηκε στο Βόλο το πρώτο εργοστάσιο βυρσοδεψίας υπό του Αντωνίου Γ. Γεωργίου και Ζαφειρίου Νικούλη. Το **1894** υπήρχαν στο Βόλο **3 βυρσοδεψεία**, το 1900 ιδρύεται στο Βόλο το βυρσοδεψείο του Κρεμαλή και το 1908 του Μαχαιρά. Ένα μεγάλο εργαστήριο που λειτουργούσε στην Πορταριά Πηλίου, το 1921 μεταφέρθηκε στο Βόλο ως Ομόρρυθμος εταιρεία Δ. Τριβελά-Αφών Τσιμωνίδη, και αποτέλεσε μεγάλη μονάδα επεξεργασίας βιομηχανικού χαρακτήρα, με χημικό από την Ευρώπη. Ελίχθηκε ως βιομηχανία πρωτότυπη για τη Θεσσαλία. Το 1925 μεταφέρει στο Βόλο το εργαστήριό του ο Ψωμάς, που λειτουργούσε στη Μακρινίτσα από πολύ παλαιότερα, καθώς την ίδια χρονιά ιδρύεται στον Άνω Βόλο και μία άλλη πολύ σημαντική βιομηχανία Λερωμένου που εισήγαγε τη δέψη με χρώμιο, άγνωστη ως τότε στην υπόλοιπη Θεσσαλία. Το 1933 μεταφέρουν στο Βόλο την επιχείρησή τους, που λειτουργούσε στη Μακρινίτσα από το 1880, οι Αδελφοί Κάππα, που λειτουργούσε μέχρι πρόσφατα.¹⁴ (Ελληνικά Βυρσοδεψεία, 2001)

Το 1920-1930 τα βυρσοδεψεία στο Βόλο ήταν διασκορπισμένα σε διάφορες συνοικίες. Βρίσκονταν όμως πάντα κοντά σε έναν από τους τρεις χειμάρρους του Βόλου – Ξηριά, Κραυσίδωνα, Άναυρο – που ήταν απαραίτητοι για την κατεργασία και στην αποβολή των λυμάτων στην θάλασσα. Κατά το 1930 σταδιακά στη συνοικία των Παλαιών, που βρισκόταν

μεταξύ των εκβολών του Κραυσίδωνα και τουλιμανιού, παρατηρείται η συγκέντρωση αρκετών βυρσοδεψείων. Το βυρσοδεψείο των αδελφών Κάππα, το οποίο αρχικά ήταν στη Νεάπολη, μεταφέρθηκε στη συνοικία αυτή το 1946. Ήδη από το 1937 εγκαταστάθηκαν πολλά βυρσοδεψεία στην περιοχή αυτή, όπως των προσφύγων Αναστ. Χατζηαναστασίου– Γεωρ. Μιχαηλίδη και του πρόσφυγα Εμμ. Γιαβάση.

Ως το 1950 είχαν εγκατασταθεί εκεί και τα βυρσοδεψεία των Κων. Τσόγκα, Χρ. Καραγιάννη και Γεωρ. Μαύρου. Ο βασικότερος λόγος συγκέντρωσης των βυρσοδεψείων στη συνοικία των Παλαιών ήταν θέση της, η οποία δεν ήταν κατοικήσιμη ζώνη, ώστε να δοθεί η απαραίτητη άδεια μόνιμης εγκατάστασης. Η τοποθεσία αυτή από τη μία διευκόλυνε την αποβολή των λυμάτων στον Κραυσίδωνα και από εκεί στον Παγασητικό, και από την άλλη την εξυπηρετούσε καλύτερα τις μεταφορές μέσω του λιμανιού, αλλά και τις χερσαίες μεταφορές αφού βρισκόταν στην άκρη των δύο εξόδων του Βόλου προς την υπόλοιπη Ελλάδα (Αθήνα, Λάρισα, Θεσσαλονίκη).

Το 1938 λειτουργούσαν στο Βόλο, εκτός των βιοτεχνικών μονάδων δραστηριοποιούνταν **5 βιομηχανίες** (ασχολούνταν με σολοδέρματα, βακέτες και επανωδέρματα.). Αυτές των Κάππα. Τριβελά και αδελφών Τσιμωνίδη, Ν. Παπακωνσταντίνου – Α. Ταμβάκη και Σία, Πάρη Ψωμά και Αν. Χατζηαναστασίου.

¹⁴ (Ελληνικά Βυρσοδεψεία, 2001)

Β Ο Λ Ο Σ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Περίοδος
Ίδρυσης

Εξοπλισμός

Κατάσταση
κτιρίου

Επανάχρηση

Περιοχή

Β Ι Ο Μ Η Χ Α Ν Ι Α

ΑΤΜΟΚΙΝΗΤΟ
ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΝΙΚΟΥΛΗ

Κτιριακό συγκρότημα

Βυρσοδεψείο

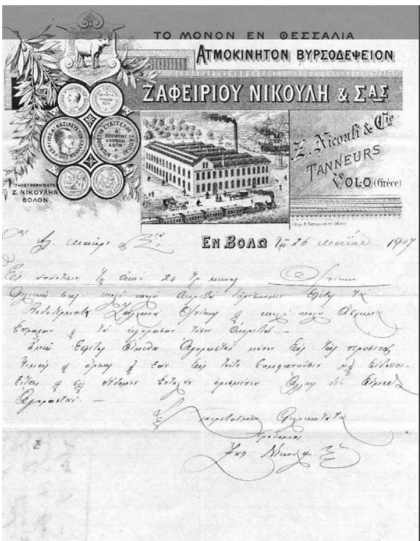
1872

δεν διασώζεται

ΔΕΝ ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ

-

Αγίου Κωνσταντίνου

362

363

364

Η επιχείρηση του Ζ. Νικούλη όπως προαναφέρθηκε, ιδρύθηκε το 1872 και είναι το πρώτο βυρσοδεψείο του Βόλου. Το 1911 πέρασε στην ιδιοκτησία των Αφών Γεωργίου και φημίζονταν για πολλές δεκαετίες η μοναδική ατμοκίνητη βιομηχανία της Θεσσαλίας.²¹ (Β.Ι.Δ.Α,2017)

365

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ

ΒΟΛΟΣ

Όνομα

Τύπος

Αρχική Χρήση

Περίοδος
Ίδρυσης

Εξοπλισμός

Κατάσταση
κτιρίου

Επανάχρηση

Περιοχή

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΚΑΠΠΑ

Κτίριο 550τ.μ

Βυρσοδεψείο

1949

διασώζεται

ΜΗ ΕΝΕΡΓΟ

-

Οδός Σαρανταπόρου,
Βόλος

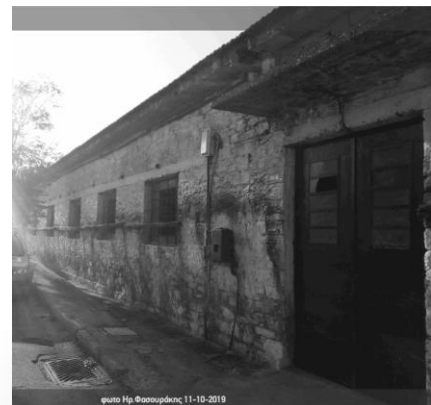
366

367

368

Την περίοδο του 1930-40 αρχίζει η παρακμή και η παγκόσμια οικονομική κρίση με τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Παρά το γεγονός ότι μετά την απελευθέρωση ιδρύθηκαν και άλλα βυρσοδεψεία στο Βόλο όπως προαναφέρθηκαν, η διάρκεια λειτουργίας τους ήταν σχετικά σύντομη. Άλλα διέκοψαν τις εργασίες τους και άλλα μεταφέρθηκαν στην Αθήνα. Άλλωστε ο ξένος ανταγωνισμός των κέντρων ήταν αναστρέψιμος. Το 1965 λειτουργούσαν στο Βόλο μόνο τα 3 βυρσοδεψεία των Γιαβάση, Χατζηναστασίου και αδελφών Κάππα. Παράλληλα εμφανίζονται και εντείνονται περιβαλλοντικά προβλήματα όπως οσμές, λύματα κ.ά.¹⁴ (Ελληνικά Βυρσοδεψεία, 2001) Έτσι, μέχρι και αρκετά πρόσφατα στο Βόλο λειτουργούσε μόνο το βυρσοδεψείο των αδελφών Κάππα, που επεξεργάζονταν κυρίως σολοδέματα με την παραδοσιακή μέθοδο της δέψης σε συνδιασμό με σύγχρονα μηχανήματα. Εδώ και 15 περίπου χρόνια γίνονταν προσπάθεια νομιμοποίησης της θέσης λειτουργίας του, γεγονός που δεν πραγματοποιήθηκε και έτσι το εργοστάσιο τερμάτισε τη λειτουργία του. Οι ιδιοκτήτες μέχρι τότε όμως υποχρεούνταν να διατηρούν καθαρό τον εξωτερικό χώρο και να κάνουν βιολογικό καθαρισμό των λυμάτων τους.²¹ (Β.Ι.Δ.Α., 2017)

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ

ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ

από ΒΙΟΤΕΧΝΙΑ σε

ΒΟΛΟΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Όνομα	ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ ΚΑΠΠΑ
Τύπος	Κτίριο
Αρχική Χρήση	Βυρσοδεψείο
Περίοδος Ίδρυσης	1820
Εξοπλισμός	δεν διασώζεται
Κατάσταση κτιρίου	ΕΡΕΙΠΙΟ
Επανάχρηση	-
Περιοχή	Κουκουράβα, Μακρινίτσα

369

370

371

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΚΑΠΠΑ

Κτίριο 550τ.μ

Βυρσοδεψείο

1946

διασώζεται

ΜΗ ΕΝΕΡΓΟ

Οδός Σαρανταπόρου,
Βόλος

372

373

374

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

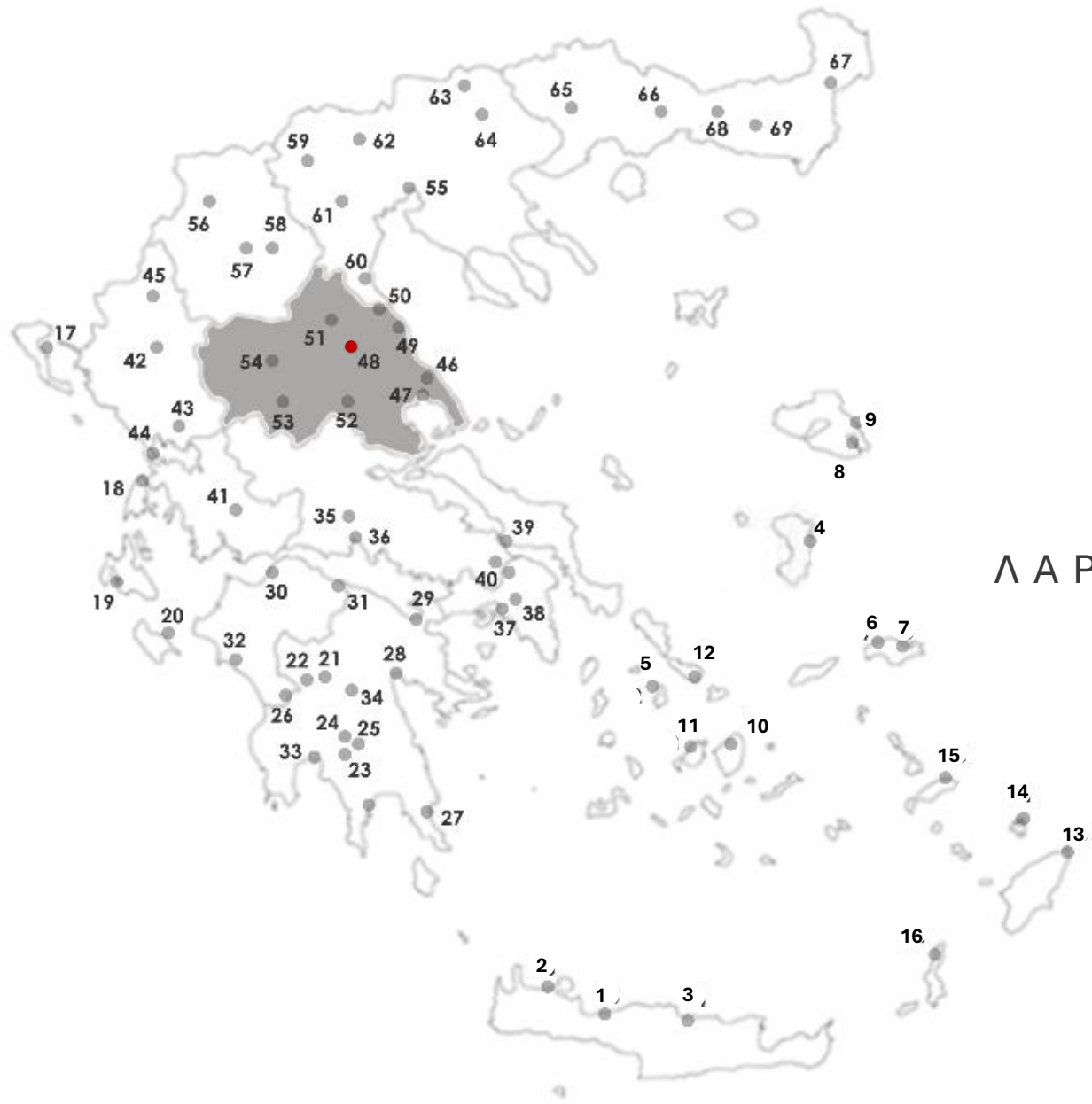
1870

1820

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

β.7

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ

ΛΑΡΙΣΑ

ΒΙΟΤΕΧΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

Η Λάρισα παράλληλα με τη γεωργία διατηρούσε πάντοτε και **ανεπτυγμένη κτηνοτροφία**, που είχε σαν επακόλουθο τη δημιουργία βυρσοδεψικών εργαστηρίων. Αυτά μαρτυρούνται κατά τα νεότερα ιστορικά χρόνια **από την πρώιμη τουρκοκρατία**. Ο ιερομόναχος Ιουστίνος το **1729** μαρτυρεί την ύπαρξη, αλλά και τη θέση των βυρσοδεψικών εργαστηρίων, όπως και ονομάζει «των Ταπακίδων Μαχαλά» στην δεξιά όχθη του ποταμού Πηνειού.

Ο χάρτης του 1880 αποτυπώνει τη **συνοικία Ταμπάχανα**, στη **δεξιά όχθη του Πηνειού**, κάτω από το λόφο του Φρουρίου, όπου μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα δραστηριοποιούνταν τα τελευταία εργαστήρια παραδοσιακής βυρσοδεψίας. Η θέση τους δεν άλλαξε στους αιώνες που πέρασαν. Το εξαγωγικό εμπόριο των βυρσοδεψικών δερμάτων όμως **στα τέλη του 19ου αιώνα** περιορίζεται κυρίως σε **τοπική κλίμακα**, ενώ έως τότε εξήγαγαν πολλά δέρματα ακόμη και στο εξωτερικό.

Το όνομα 'Ταμπάκικα' διατηρήθηκε έως και λίγο μετά τον πόλεμο του 1940, καθώς μετά η περιοχή μετονομάστηκε σε Αμπελόκηπους. Τα Ταμπάκικα ήταν μια από τις φτωχότερες γειτονιές της Λάρισας, με στενά δρομάκια, αδιέξοδα πυκνή δόμηση από 'χαμόσπιτα', παράγκες, χαλάσματα και φασαρίες που έκαναν τις εφημερίδες της εποχής να γράφουν πως η κακόφημη αυτή περιοχή ήταν στίγμα του σύγχρονου πολιτισμού. Πλέον όλα αυτά τα κτίσματα έχουν **κατεδαφιστεί** και η περιοχή έχει ανοικοδομηθεί ως οικιστική ζώνη.

(Ελληνικά Βυρσοδεψεία, 2001)

378

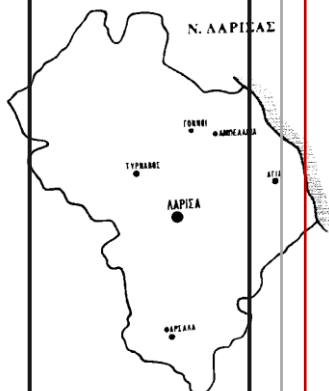

379

380

ΛΑΡΙΣΑ

ΒΙΟΤΕΧΝΙΕΣ / ΟΙΚΟΤΕΧΝΙΕΣ

Μαρτυρίες υπάρχουν για βυρσοδεψεία και στην ευρύτερη περιοχή γύρω από τη Λάρισα. Συγκεκριμένα καταγράφηκαν στον **Τύρναβο, στα Φάρσαλα, στα Αμπελάκια, στους Γόννους, στην Αγιά και στην Ελασσόνα**. Χρονολογικά ο Ιωάννης Οικονόμου το 1817 αναφέρεται στα Φάρσαλα, αλλά και ο Θεόδωρος Χατζημιχάλης το 1926 στον Τύρναβο. Τα φημισμένα βυρσοδεψεία της **Αγιάς** στη θέση 'Ταμπάχανα', στη συνοικία του Προδρόμου λειτουργούσαν αδιάκοπα στον ίδιο χώρο μέχρι το κλείσιμό τους στα τέλη της δεκαετίας του 1940.

Τύρναβος

Λειτουργούσε το εργαστήριο Αθανασίου & Αντωνίου Χωματά μέχρι το 1964 περίπου. Το βυρσοδεψείο λειτούργησε επί **τουρκοκρατίας** από τον Αθανάσιο Χωματά, που ήρθε στον Τύρναβο από τα Αμπελάκια. Το εργαστήριο δούλεψε σταθερά έως και τα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου και **γνώρισε ακμή μέχρι το 1954–1957**. Ακόμη λειτουργούσε και το βυρσοδεψείο του Αντώνη Σωτηρίου δίπλα σ' αυτό των αδελφών Χωματά, που λειτουργούσε μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1950 όπου και έκλεισε.

Αμπελάκια

Λειτουργούσε το εργαστήριο Χρόνη & Χρήστου Παπαχατζή κοντά στη βρύση του Αρσένου. Ιδρύθηκε το 1940 και τα πρώτα χρόνια κατεργάζονταν τα δέρματα στο σπίτι. Αργότερα έκαναν εγκαταστάσεις πιο κοντά στη βρύση του Τσιάτρα. Το εργαστήριο γνώρισε μεγάλη ακμή στα χρόνια της Κατοχής.

Μετά το 1950–55 η παραγωγή μειώθηκε και το 1960 **κλείνει οριστικά**. Ο ιδιοκτήτης ωστόσο είχε μάθει την τέχνη από τους βυρσοδέψες Καραγιάννη, που είχαν βυρσοδεψείο στο ρέμα του Μιχαλάκου, πολύ παλαιότερα. **Πριν το 1940** στα Αμπελάκια υπήρχαν κι άλλα εργαστήρια κοντά σε βρύσες και ρεματιές.

Αγιά

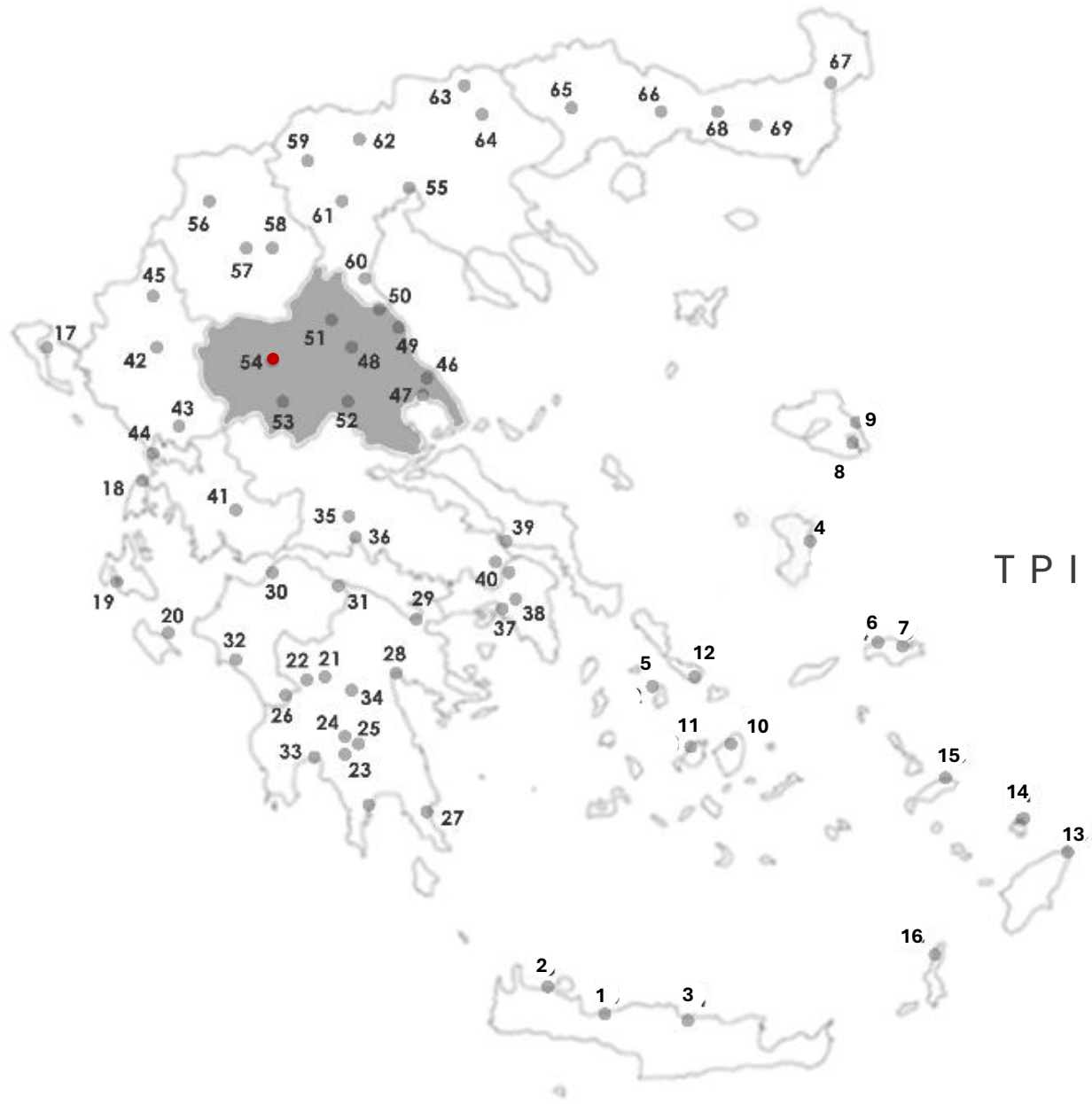
Λειτουργούσε το εργαστήριο Χρήστου Κασίδα στη συνοικία Πρόδρομος μέχρι το 1946–7.

Γόννοι

Λειτουργούσε το εργαστήριο Ευάγγελου Κυρίτση στη θέση Μυλαύλακο των Γόννων, όπου δραστηριοποιούνταν από την εποχή της τουρκοκρατίας **τουρκοκρατίας**. Το εργαστήριο όμως έπειτα δούλεψε για πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, από το 1946 μέχρι το 1947.

Ελασσόνα

Λειτουργούσε το εργαστήριο Αθανασίου Δημάκη, που **ιδρύθηκε το 1922** στον συνοικισμό Βαρούσι, **σε ένα εγκαταλελειμμένο τζαμί** στη δυτική όχθη του ελασσονίτη ποταμού. Με την πάροδο του χρόνου η παραγωγή αυξήθηκε και μεταπολεμικά το βυρσοδεψείο αναβαθμίστηκε και επεξεργάζονταν και χονδρά δέρματα. Όμως τερμάτισε τη λειτουργία του κατά την περίοδο του 1950–60.¹⁴ (Ελληνικά Βυρσοδεψεία, 2001)

2000

1970

1960

1940

1930

1920

1910

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ

β.7

Τα Τρίκαλα είχαν αναπτυχθεί ως πολύ σημαντικό κέντρο βυρσοδεψίας. Η τέχνη αυτή **εντοπίστηκε στην περιοχή ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα**, ενώ ιδιαίτερη αναφορά γίνεται σε εργαστήρια που βρίσκονταν στην Αγία Μονή. Συγκεκριμένα **στην περιοχή του Ληθαίου ποταμού βρίσκονταν τουλάχιστον 29 εργαστήρια**, ενώ σχετικές μαρτυρίες χρονολογούνται ήδη από το 1484. Αρκετά βυρσοδεψεία ήταν κατανεμημένα ακόμη, και σε διάφορες συνοικίες της πόλης, όπως **στην περιοχή Ταμπάκικα και το Τζέβρε Τζαμί**. Τα περισσότερα βρίσκονταν κοντά σε δημόσιους δρόμους ή σε τοποθεσίες κοντά σε πηγές καθαρού νερού, προκειμένου να εξυπηρετούνται οι ανάγκες της κατεργασίας.

⁵⁸ (Γ. Στουρνάρας, 2002)

Η περιοχή στα Τρίκαλα όμως που είχε τα περισσότερα βυρσοδεψεία (Ταμπάκικα) έως και σήμερα ήταν πίσω από το σιδηροδρομικό σταθμό, **στις όχθες των ποταμών Ληθαίου και Αγιαμονιώτη**, αξιοποιώντας την αφθονία νερού που απαιτείται για την επεξεργασία δερμάτων. Αυτά εκτείνονταν κατά μήκος των ποταμών φτάνοντας μέχρι το μύλο Ματσόπουλου. Αυτά που υπήρχαν κατά μήκος του Ληθαίου στην περιοχή των Κουτσομυλίων, δραστηριοποιούνταν δίπλα **στην περιοχή των παλιών σφαγείων** αλλά και πολύ παλιά κοντά στο κέντρο της πόλης στον Άγιο Κωνσταντίνο.

Μέχρι το 1900 υπήρχαν στο Τρίκαλα τα βυρσοδεψεία των Αθανασίου Ταμπακά, Ζήση Γώγα, Αριστ. Μασσαούτα, Νικόλα Παδιώτη, Αναστασίου Κατσιάνη, Δημητρίου και Στέργιου Ταμπακά.

Αυτά τα ονόματα καταγράφηκαν μέχρι και τη δεκαετία του 1920. Αργότερα προστέθηκαν κι' άλλα, όπως των Χρήστου και Κώστα Μπίνα, Ιωάννου Γκάγκα, Νέστορος Αντωνίου, Δημητρίου Ντουλουμπιού, Στέργιου Πασχούλη, Γεώργιου Τσίγκα, Αδελφών Νικολάου Παζαίτη, Αδελφών Δημητρίου Παζαίτη, Κων/νου Γκάγκα, Αδελφών Τσαγγούρη, Γεωργίου Κατούνα, Νικολάου Κώτση, Γεωργίου Κίτσιου, Χρήστου Νταλούμη και Κων. Χασιώτη.

Η **μεταβολή στον τρόπο κατεργασίας και η χρήση των χημικών άρχισε το 1925**. Έτσι από την φυσική κατεργασία των δερμάτων μετέβησαν στη χημική, άρα ξεκίνησαν την πορεία της εκβιομηχάνισης, αλλά τερμάτισαν τη λειτουργία τους κατά το 1963. Όσοι βυρσοδέψες μπόρεσαν και προσαρμόστηκαν με τη νέα τεχνολογική εξέλιξη λειτούργησαν και λίγο παραπάνω, όπως το βυρσοδεψείο του Αθανασίου Νέστορα Αντωνίου, του Αθανασίου Ταμπακά και του Μπαταγιάννη.⁵⁹ (Α. Πήχιος, 1979)

2020

1970

1960

1940

1930

1920

1907

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

β.8

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Σ Ε Β Ι Ο Μ Η Χ Α Ν Ι Ε Σ

των αδερφών Γεωργίου. Το 1924 ιδρύεται και το τρίτο βυρσοδεψείο, των αδερφών Μπένη, επίσης σε πολύ κοντινή απόσταση από τα άλλα δύο.⁶⁰ (Ε.Τσόχα,2018)

Καθώς η πόλη αναπτύσσονταν και άρχισε να αποκτά σύγχρονες εγκαταστάσεις μεταφορών, όπως ο σιδηρόδρομος και να συνδέεται με την ενδοχώρα, την Κωνσταντινούπολη και την Ευρώπη, παράλληλα αναπτύσσονταν και τα βυρσοδεψεία. Μεγάλη ανάπτυξη γνώρισε ο κλάδος και κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, όταν η βιομηχανία δέρματος εκμεταλλεύτηκε τις αυξημένες ανάγκες του στρατού σε επεξεργασμένα δέρματα. Το 1927 η παραγωγή των συνολικά 7 βυρσοδεψείων που εντοπίζονται στη Θεσσαλονίκη ήταν πολύ μεγάλη καθώς διέθεταν προσωπικό 300 ατόμων, ενώ παρήγαγαν 1.200.000 κιλά δερμάτων. Τα προϊόντα τους, κυρίως βακέτες και επανωδέρματα είχαν εξαιρετική ποιότητα και ένα μικρό ποσοστό από αυτά, εξάγονταν στο εξωτερικό (κυρίως Αλβανία και Σερβία). Το υπόλοιπο της παραγωγής απορροφούνταν από την εσωτερική αγορά της Ελλάδας. Βέβαια η οικονομική κρίση του 1929 επηρέασε και τα βυρσοδεψεία, καθώς υπήρχε έλλειψη πρώτων υλών δέψης, και ορισμένα άλλαξαν ιδιοκτησίες.

⁶¹(Β. Γκούτης,2014)

Α Π Ο Β Ι Ο Τ Ε Χ Ν Ι Κ Ο Κ Ε Ν Τ Ρ Ο

Όταν ο Εβλιγιά Τσελεμπή (Οθωμανός περιηγητής) επισκέφτηκε το 1668 την Θεσσαλονίκη, κατέγραψε ότι στην αγορά των βυρσοδεψείων, ονομαζόμενη τότε ως **dabagān**, λειτουργούσαν περίπου **100 βυρσοδεψεία**. Αυτά ήταν βιοτεχνικές μονάδες μικρής κλίμακας και ήταν όλες συγκεντρωμένες δημιουργώντας μία συνοικία που έπιανε μεγάλη έκταση και χωροθετούνταν στα δυτικά την πόλης, κατά μήκος των τειχών. Η συνοικία Cezeri Kasim Pasa, στη νότια πλευρά της σημερινής Αγίου Δημητρίου και κοντά στον Βυζαντινό Ναό των Αγίων Αποστόλων (τότε Soğuk Su Camii), ήταν ο Τεκές των βυρσοδεψών (Dabağlar Tekkesi) και κοντά της βρίσκονταν τα βυρσοδεψεία.

Κατά το τέλος της Τουρκοκρατίας, περίπου κατά το 1896 αυτά μεταφέρθηκαν ανατολικά του κάστρου Torhane (Φρούριο Βαρδαρίου), στην περιοχή Μπεχτισινάρ για δύο κυρίως λόγους: την γειτνίαση τόσο με τη θάλασσα, όσο και με τα σφαγεία όπου βρίσκονταν ανατολικά των βυρσοδεψείων, στην οδό σφαγείων (Salhane).¹⁴ (Ελληνικά Βυρσοδεψεία, 2001) Από τότε ξεκινάει και η μεγάλη ακμή του κλάδου, και εκεί χτίζονται στη συνέχεια τα 3 πιο σημαντικά βυρσοδεψεία της πόλης. Συγκεκριμένα το 1907 ιδρύεται εκεί το πρώτο μεγάλο βυρσοδεψείο στη Θεσσαλονίκη, των αδερφών Νούσια. Σε 50μ. Απόσταση ιδρύεται το 1914 το δεύτερο μεγαλύτερο βυρσοδεψείο

Θ Ε Σ Σ Α Λ Ο Ν Ι Κ Η

Σ Ε Β Ι Ο Μ Η Χ Α Ν Ι Ε Σ

Η απόφαση αυτή πάρθηκε για να αντιμετωπιστούν τα τεράστια **περιβαλλοντικά προβλήματα** που προκαλούσε η ανεξέλεγκτη απόρριψη των ανεπεξέργαστων λυμάτων τους στον Θερμαϊκό κόλπο. Παρόμοια προβλήματα αντιμετωπίστηκαν και στην περιοχή της Σίνδου, οδηγώντας στο **οριστικό κλείσιμο των βυρσοδεψείων κατά το 2020 και στην έπειτα κατεδάφισή τους.**

Δυστυχώς τα κατεδαφισμένα κτίρια τόσο της Σίνδου αλλά και γενικά όλα τα βυρσοδεψεία της μεταπολεμικής περιόδου **δεν μπορούν να συγκριθούν σε αρχιτεκτονική αξία με αυτά των προγενέστερών τους**, καθώς χαρακτηρίζονται από τον **χαρακτήρα του εφήμερου και προσωρινού**. Αποτελούν στο σύνολό τους σύγχρονες κατασκευές από οπλισμένο σκυρόδεμα, αλλά μικρού αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος καθώς δεν δινόταν έμφαση στη μορφή τους, στη μονιμότητα της κατασκευής αλλά ούτε και στις συνθήκες της χρήσης τους, για αυτό και δεν είναι άξια περεταίρω σχολιασμού.

Α Π Ο Β Ι Ο Τ Ε Χ Ν Ι Κ Ο Κ Ε Ν Τ Ρ Ο

Μέχρι το 1930 συγκροτήθηκε ένα μεγάλο συγκρότημα εργοστασίων βυρσοδεψίας, αφού προστέθηκαν και άλλα εργοστάσια στην περιοχή (των Αμίρ και Μεβοράχ, Αβαγιού, αλλά και στην ευρύτερη δυτική Θεσσαλονίκη προστέθηκε το βυρσοδεψείο του επιχειρηματία Δ. Χριστοφορίδη στους Αμπελοκήπους). Το εργοστάσιο αυτό αποτέλεσε και την πρώτη επιστημονικά σχεδιασμένη σύγχρονη μονάδα επεξεργασίας αδιάβροχων επανωδερμάτων στην πόλη. Στη δεκαετία του 1930, εισάγονται για πρώτη φορά στο βυρσοδεψείο Χριστοφορίδη μέθοδοι χημικής δέψης με την εποπτεία ειδικών χημικών και έτσι και οι υπόλοιπες μονάδες αρχίζουν να **εκσυγχρονίζονται (ΕΚΒΙΟΜΗΧΑΝΙΣΗ)** και να παίρνουν τη μορφή σύγχρονων βιομηχανιών.¹⁴ (Ελληνικά Βυρσοδεψεία, 2001)

Μεταπολεμικά προστέθηκαν επιπλέον μονάδες στην ακτή του Θερμαϊκού και λειτούργησαν έως το 1960 περίπου. Όμως αργότερα αυτά έπαψαν τη λειτουργία τους στη συγκεκριμένη περιοχή καθώς η αποφασίστηκε η υποχρεωτική **μετεγκατάστασή τους από την περιοχή του λιμανιού της Θεσσαλονίκης στη Βιομηχανική περιοχή της Σίνδου.**

Θ Ε Σ Σ Α Λ Ο Ν Ι Κ Η

Θ Ε Σ Σ Α Λ Ο Ν Ι Κ Η

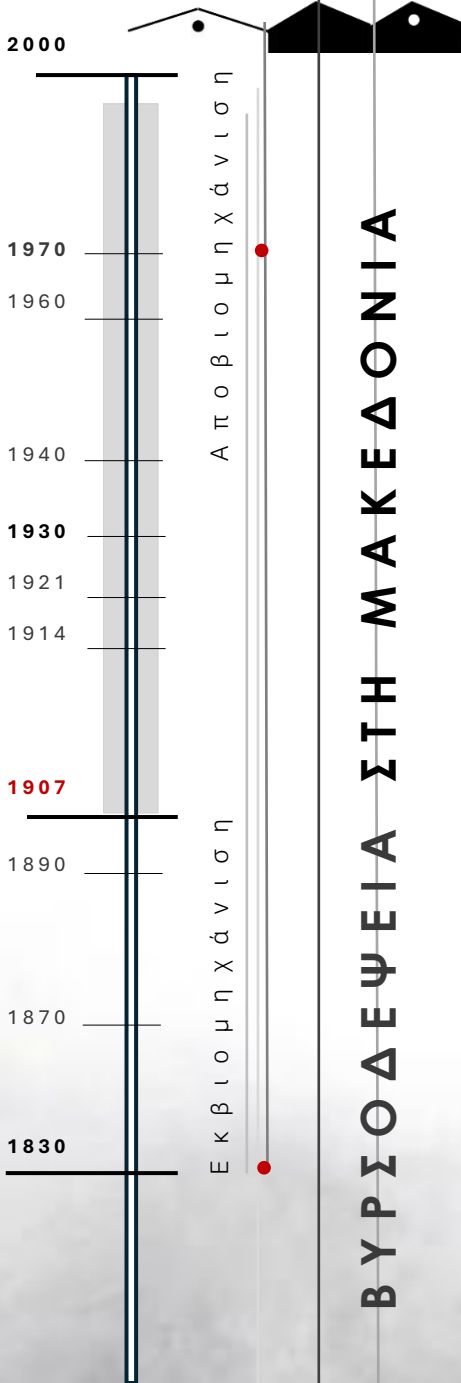
Β Ι Ο Μ Η Χ Α Ν Ι Α

Όνομα	ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ ΝΟΥΣΙΑ
Τύπος	Κτίριο
Αρχική Χρήση	Βυρσοδεψείο
Περίοδος Ίδρυσης	1907
Εξοπλισμός	διασώζεται
Κατάσταση κτιρίου	ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ,ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΟ
Επανάχρηση	Χώρος μουσικής, εικαστικών
Περιοχή	Περιοχή Παλαιά Σφαγεία οδός 26ης Οκτωβρίου

Ένα ιστορικό κτίριο της Θεσσαλονίκης που βρίσκεται στην οδό 26^{ης} Οκτωβρίου στην περιοχή της δυτικής Θεσσαλονίκης και ήταν **το πρώτο μεγάλο βυρσοδεψείο της πόλης, που ιδρύθηκε το 1907, και κηρύχθηκε ως διατηρητέο μνημείο** το 1997. Είναι ένα διώροφο κτίριο διαστάσεων 38μ.επί 23μ., καλυπτόμενο από τρεις δίρριχτες στέγες. Στο ισόγειο βρίσκονταν τα πιο βαριά μηχανήματα που εξυπηρετούσαν την κύρια φάση της επεξεργασίας, οι λίμπες και οι βαρέλες πλύσεως και δέψεως, ενώ στον όροφο στεγάζονταν το στεγνωτήριο, το βαφείο, τα γραφεία και πιθανώς το χημείο. ⁶¹ (Β.Γκούτης ,2014)

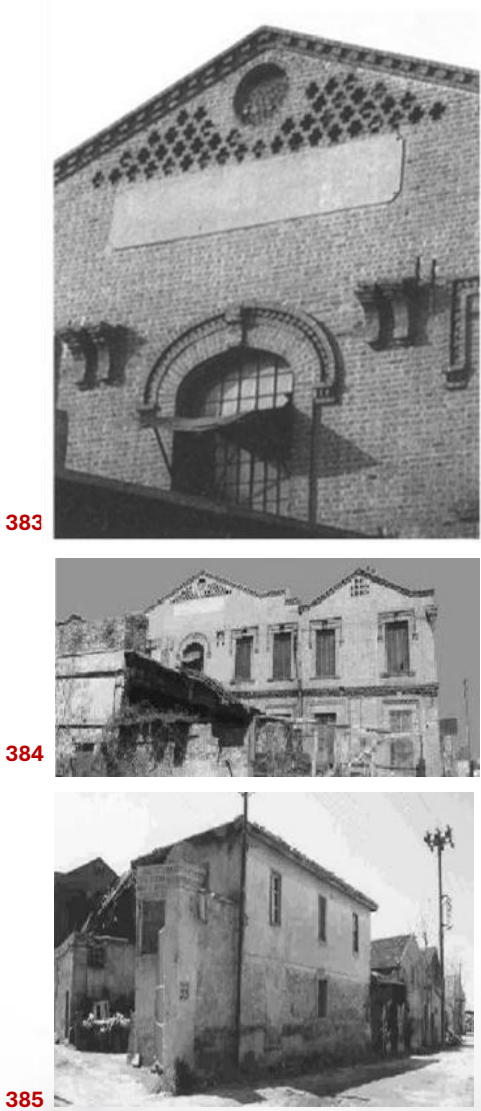
Τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του το εντάσσουν **στο ρεύμα του εκλεκτικισμού** και σε συνδυασμό με τα μεταγενέστερα βυρσοδεψεία των αδελφών Γεωργίου και Μπένη, **είναι τα μοναδικά εργοστάσια δέρματος στη Θεσσαλονίκη αλλά και στην Ελλάδα γενικότερα που εντάσσονται σε ένα ευρωπαϊκό αρχιτεκτονικό ρεύμα.** Κυρίαρχα διακοσμητικά στοιχεία είναι η περίτεχνη πλοκή και διάταξη των εμφανών δομικών οπτόπλινθων στις όψεις, τα διακοσμητικά πλαίσια περιμετρικά των ανοιγμάτων, οι οδοντωτές ταινίες από οπτόπλινθους που διατρέχουν περιμετρικά το

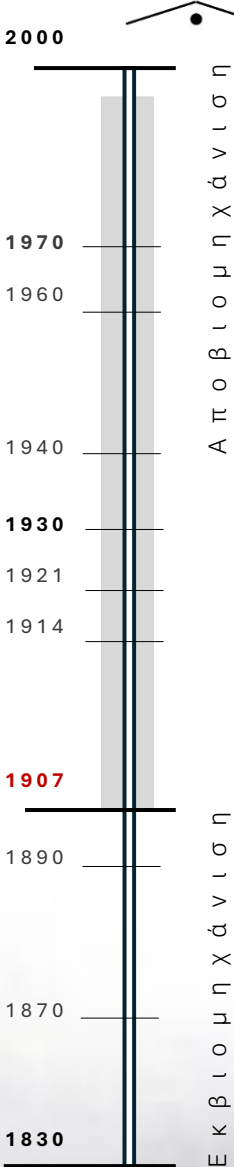
Θ Ε Σ Σ Α Λ Ο Ν Ι Κ Η

Όνομα	ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ ΝΟΥΣΙΑ
Τύπος	Κτίριο
Αρχική Χρήση	Βυρσοδεψείο
Περίοδος Ίδρυσης	1907
Εξοπλισμός	διασώζεται
Κατάσταση κτιρίου	ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ,ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΟ
Επανάχρηση	Χώρος μουσικής, εικαστικών
Περιοχή	Περιοχή Παλαιά Σφαγεία, οδός 26 ^{ης} Οκτωβρίου

Β Ι Ο Μ Η Χ Α Ν Ι Α

κτίριο στο ύψος του ορόφου για να το διαχωρίσουν από το ισόγειο, τα διακοσμητικά γείσα των στεγών σε οδοντωτή διάταξη και φυσικά οι τονισμένες άκρες από οπτόπλινθους σε σχήμα ανάποδης πυραμίδας. Στο κτίριο διακρίνουμε **4 φάσεις** οι οποίες διαχωρίζονται ως εξής. Η **πρώτη φάση (1907-1935)** που ξεκινά με την ίδρυση του εργοστασίου σε σχήμα Π, μέχρι το 1935 όπου αλλάζει ιδιοκτησία και αγοράζεται από τους αδερφούς Χαραλαμπίδη. Η **δεύτερη φάση (1935-1953)** είναι αυτή όπου το κτίριο μετατράπηκε σε ορθογώνιο και δέχτηκε διαδοχικές προσθήκες, και η τρίτη φάση (1953-1995) στην οποία παρατηρούνται μετατροπές στην κάτοψη των προσθηκών της προηγούμενης φάσης, αλλά και σημαντικές ζημιές εξαιτίας του μεγάλου σεισμού της Κοζάνης. ⁶⁰(Ε.Τσόχα ,2018) Το κυριότερο πλήγμα ήταν η κατάρρευση τμήματος της στέγης του μεσαίου κλίτους. Οι προσθήκες που δέχτηκε το κτίριο προστέθηκαν βίαια αλλοιώνοντας και υποβαθμίζοντας τη μορφολογία και την ποιότητα του κελύφους του. Τέλος, στην τέταρτη φάση (1995 έως σήμερα) γίνεται **η αποκατάσταση και η επανάχρηση** του βυρσοδεψείου ως χώρος μουσικής και εικαστικών.

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Θ Ε Σ Σ Α Λ Ο Ν Ι Κ Η

Β Ι Ο Μ Η Χ Α Ν Ι Α

Όνομα	ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ ΝΟΥΣΙΑ
Τύπος	Κτίριο
Αρχική Χρήση	Βυρσοδεψείο
Περίοδος Ίδρυσης	1907
Εξοπλισμός	διασώζεται
Κατάσταση κτιρίου	ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ,ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΟ
Επανάχρηση	Χώρος μουσικής, εικαστικών
Περιοχή	Περιοχή Παλαιά Σφαγεία, οδός 26 ^{ης} Οκτωβρίου

386

387

388

389

390

2000

1970

1960

1940

1930

1921

1914

1907

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Θ Ε Σ Σ Α Λ Ο Ν Ι Κ Η

Β Ι Ο Μ Η Χ Α Ν Ι Α

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΝΟΥΣΙΑ

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Περίοδος
Ίδρυσης

1907

Εξοπλισμός

διασώζεται

Κατάσταση
κτιρίου

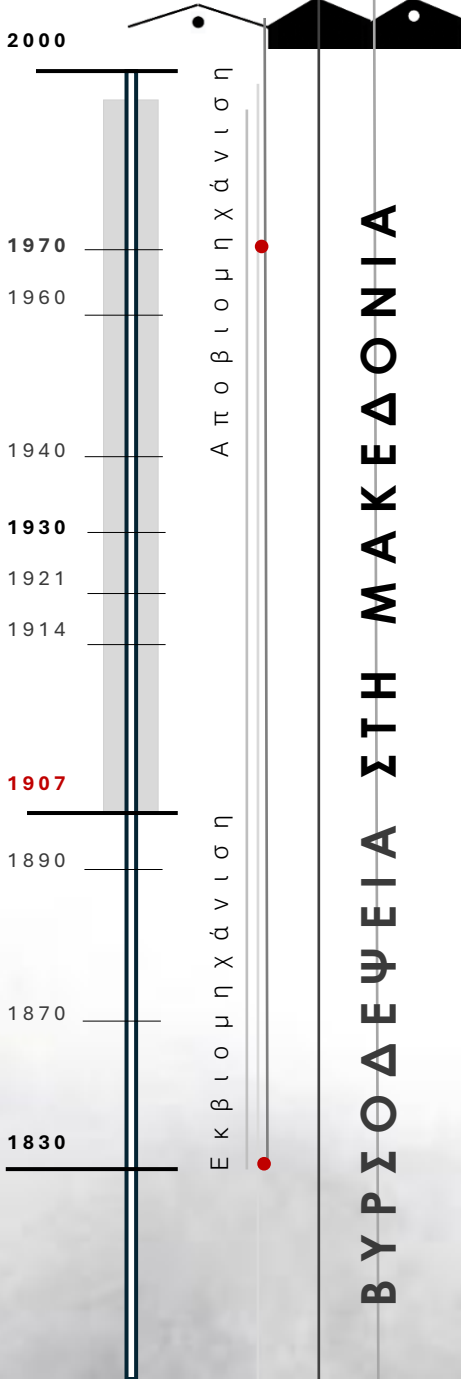
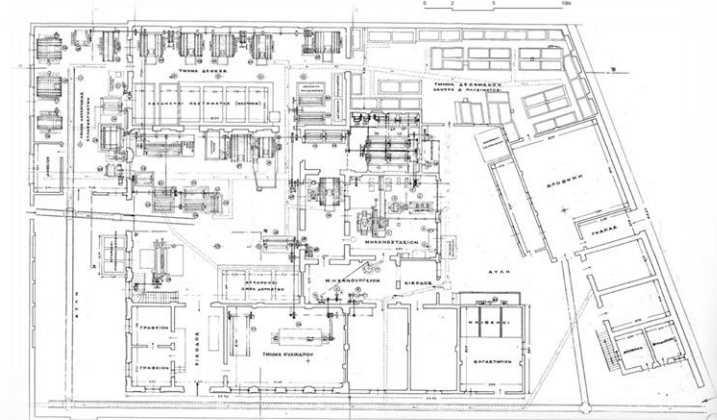
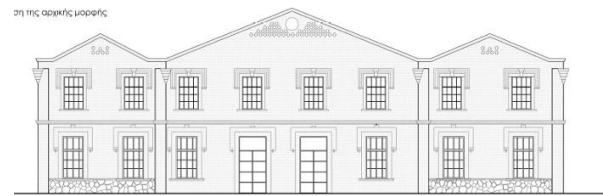
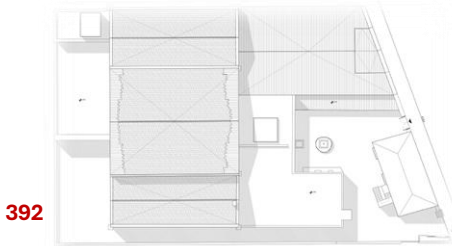
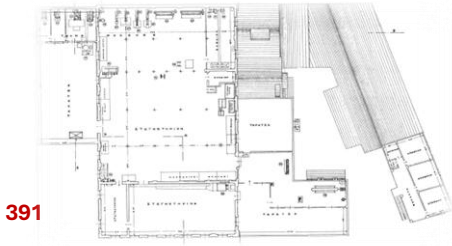
ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ,ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΟ

Επανάχρηση

Χώρος μουσικής, εικαστικών

Περιοχή

Περιοχή Παλαιά Σφαγεία,
οδός 26^{ης} Οκτωβρίου

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Θ Ε Σ Σ Α Λ Ο Ν Ι Κ Η

Β Ι Ο Μ Η Χ Α Ν Ι Α

Όνομα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ
ΝΟΥΣΙΑ

Τύπος

Κτίριο

Αρχική Χρήση

Βυρσοδεψείο

Περίοδος
Ίδρυσης

1907

Εξοπλισμός

διασώζεται

Κατάσταση
κτιρίου

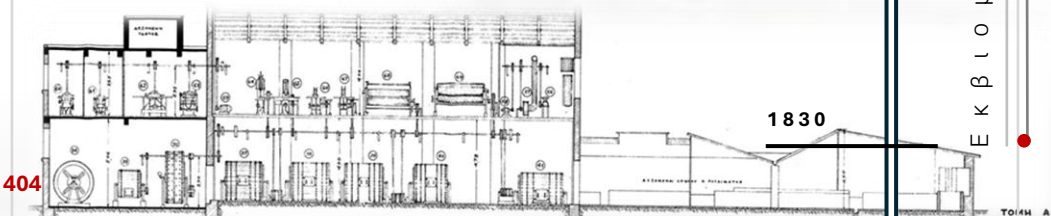
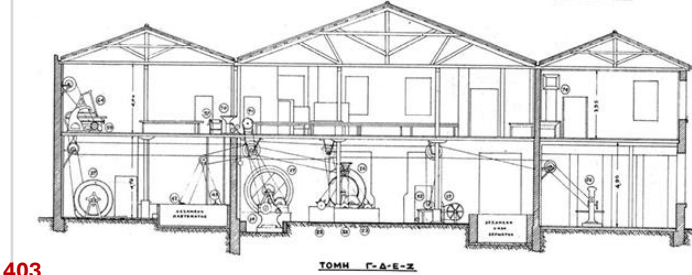
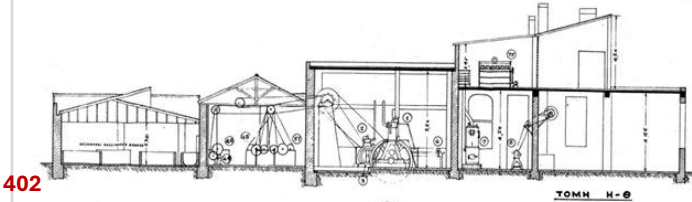
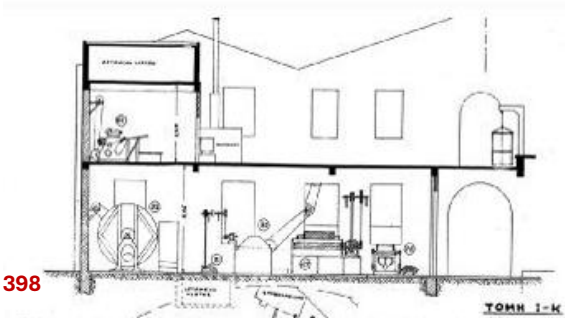
ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ,ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΟ

Επανάχρηση

Χώρος μουσικής, εικαστικών

Περιοχή

Περιοχή Παλαιά Σφαγεία,
οδός 26^{ης} Οκτωβρίου

2000

1970

1960

1940

1930

1921

1914

1907

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Θ Ε Σ Σ Α Λ Ο Ν Ι Κ Η

Β Ι Ο Μ Η Χ Α Ν Ι Α

Όνομα	ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟ ΓΕΩΡΓΙΟΥ
Τύπος	Κτιριακό συγκρότημα
Αρχική Χρήση	Βυρσοδεψείο
Περίοδος Ίδρυσης	1914
Εξοπλισμός	διασώζεται
Κατάσταση κτιρίου	ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ, ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΟ
Επανάχρηση	ξενοδοχείο, πολυχώρος
Περιοχή	Περιοχή Παλαιά Σφαγεία οδός 26ης Οκτωβρίου

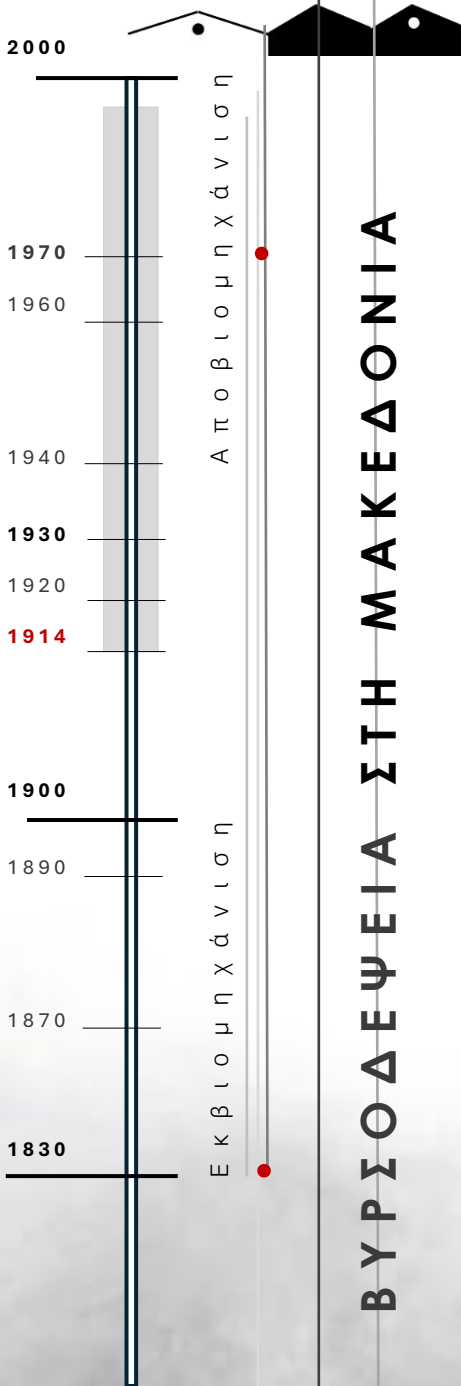

405

406

Το 1914 οι αδερφοί Γεωργίου ιδρύουν το βυρσοδεψείο τους σε οικόπεδο πολύ κοντά με το βυρσοδεψείο Νούσια. Διέθεταν πολυετή εμπειρία ως ιδιοκτήτες ενός ατμοκίνητου συγκροτήματος από το 1880 στο Βόλο. Το 1921 η μονάδα επεκτάθηκε προσθέτοντας ένα νέο τριώροφο κτίσμα, ενώ το 1931 περνάει σε νέα ιδιοκτησία του Π. Παρασκευόπουλου και το 1970 στους αδερφούς Μαμαδά.⁶⁰ (Ε.Τσόχα,2018) Αρχιτεκτονικά οι όψεις του πλέον διαθέτουν εμφανή πλινθοδομή και διαθέτει μεγάλα ανοίγματα με περίτεχνα διακοσμητικά πλαίσια, καθώς από το 2000 και έπειτα ανακαινίστηκε σε ένα πολύ μνημειακό ύφος που άλλαξε την αρχική του μορφή και όψη, επί εργασιών που κράτησαν μία δεκαετία. Σήμερα διασώζεται και λειτουργεί ως ξενοδοχείο, αλλά και ως συνεδριακός ή εκθεσιακός χώρος.

405

407

Το 1921 αδερφοί Μπένη ιδρύουν το εργοστάσιό τους πολύ κοντά με τα προγενέστερα βυρσοδεψεία Νούσια και Γεωργίου. Αρχικά ξεκίνησαν την κατεργασία σε εφήμερες μονάδες, αλλά το 1924 ξεκίνησε να κατασκευάζεται το μόνιμο κτίριό τους από **οπλισμένο σκυρόδεμα**, με τα σχέδια του **αρχιτέκτονα Φ. Παιονίδη**. Πρόκειται για ένα ορθοφώνιο κτίριο διαστάσεων 25μ. επί 10μ. με όροφο και δίρριχτη στέγη, ενώ το 1930, με σχέδια πάλι του ίδιου αρχιτέκτονα προσθέτουν ακόμη ένα ανεξάρτητο μονώροφο κτίριο. Το 1931 αυτά 2 κτίρια ενώθηκαν με υπόστεγο. Στο ισόγειο βρίσκονταν οι λίμπες και οι βαρέλες για το πλύσιμο και τη δέψη, καθώς και τα μηχανήματα. Στον όροφο βρίσκονταν τα στεγνωτήρια, οι αποθήκες και τα γραφεία. Οι όψεις του είναι κατασκευασμένες από εμφανή πλινθοδομή, ακολουθώντας τη μορφή των προγενέστερων βυρσοδεψείων, με διακοσμητικά πλαίσια από οπτόπλινθους περιμετρικά των ανοιγμάτων, διακοσμητική ταινία της στέγης, επιμελημένη πύλη εισόδου, και πολύχρωμους υαλοπίνακες στην θύρα της εισόδου. Λειτουργήσε και μεταπολεμικά έως τη δεκαετία του 1960 περίπου, ενώ το 1945 προστέθηκε νέο κτίριο με σχέδια του ίδιου αρχιτέκτονα.

60
(Ε.Τσόχα,2018)

2000

1970

1960

1940

1930

1921

1914

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

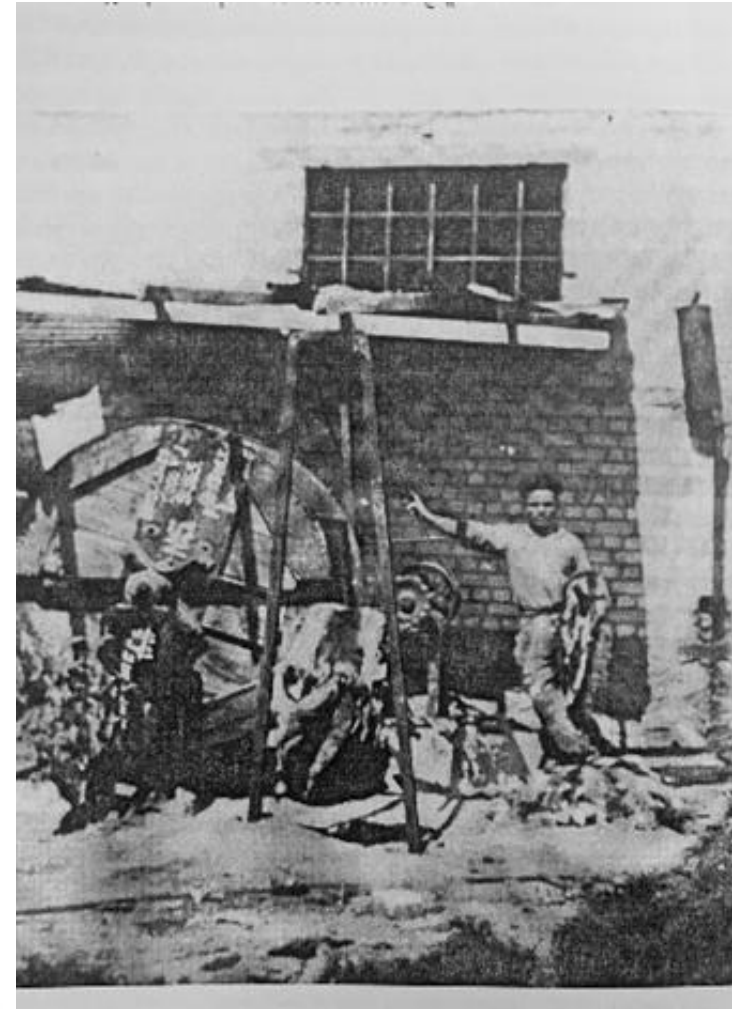
Εκβιομηχάνιση

Δυστυχώς από τις μελέτες των βυρσοδεψείων απουσιάζει ή διαχωρίζεται ο κλάδος της γουνοποιίας, παρά τη σημαντική παρουσία της στην ελληνική οικονομία. Οι Έλληνες της Μακεδονίας συγκαταλέγονται ιστορικά στους πιο σημαντικούς 'γυναράδες' στον κόσμο. Σε αναφορά του 1800, αναφέρεται ότι οι Έλληνες όριζαν το εμπόριο γούνας, και πως η Ελλάδα ήταν μία από τις σημαντικότερες χώρες παραγωγής γουνοδερμάτων ανάμεσα σε Ρωσία, Ευρώπη και Ανατολή. Το επάγγελμα αυτό απασχολούσε πολύ μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού διαφόρων περιοχών της Μακεδονίας και επέφερε μεγάλο κέρδος.

Κατά την περίοδο μεταξύ 1750-1850, η συντεχνία των γουναράδων της Θεσσαλονίκης ήταν η πιο σημαντική και απαριθμούσε το 1/10 του συνόλου χριστιανών της Θεσσαλονίκης. Το 1893 οι αδελφοί Σαμαρά, ως γουναράδες από την Καστοριά πήγαν στη Θεσσαλονίκη, όπου και συνέχισαν την κατεργασία γουνοδερμάτων, ακόμη και κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου. Συγκεκριμένα γνωρίζουμε πως οι ίδιοι κατά το 1930-1940 κατεργάζονταν τα γουνοδέρματα σε ειδικά διαμορφωμένο βυρσοδεψείο περίπου 100 τμ., στο πίσω μέρος του καταστήματός τους, στο κέντρο της εμπορικής Θεσσαλονίκης, στην οδό Τιμισκή 36, όπως βλέπουμε και στη φωτογραφία.

¹⁴ (Ελληνικά Βυρσοδεψεία, 2001)

2020

1970

1960

1940

1930

1920

1907

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

β.8

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

ΚΑΣΤΟΡΙΑ

ΒΙΟΤΕΧΝΙΕΣ γουνοποιίας

Η γεωγραφική θέση της Καστοριάς κτισμένη πάνω σε ένα βραχώδες και άγονο βουνό που γύρω της διατρέχει η λίμνη, δεν προσφέρονταν για την ανάπτυξη του πρωτογενούς τομέα, και έτσι οι κάτοικοι ασχολούνταν με δραστηριότητες όπως το ψάρεμα και η ταρίχευση των ζώων και συγκεκριμένα του **κάστορα**, καθώς υπήρχε πληθώρα στην περιοχή. Άλλωστε η πόλη πήρε το όνομά της από τους κάστορες της λίμνης της και έτσι αρκετοί Καστοριανοί έμαθαν την τέχνη του ταριχεύματος και άρχισαν να ασχολούνται με την κατεργασία των δερμάτων από τους κάστορες.

Αυτά τα πρώτα βυρσοδεψεία, που άνοιξαν επί τουρκοκρατίας, τα έλεγαν **“ταμπαχανέδες”**. Υπήρχε μάλιστα μια ολόκληρη συνοικία της πόλης, στην σημερινή νότια παραλία, που πήρε το όνομα από τα βυρσοδεψεία και λέγονταν **“ταμπαχανέ μαχαλάς”**. Αλλά η επεξεργασία των δερμάτων, δεν περιορίστηκε μόνο στους κάστορες. Όταν οι κάτοικοι των γύρω χωριών αντιλήφθηκαν ότι υπάρχει οικονομικό ενδιαφέρον στα δέρματα των ζώων, άρχισαν να σκοτώνουν και άγρια ζώα (λύκους, αλεπούδες κλπ) τα οποία έφερναν στην Καστοριά, για να τα πουλήσουν στους **“ταμπαχανέδες”**.

Η Καστοριά διαθέτει μια μακρά και πλούσια παράδοση στην επεξεργασία γούνας, η οποία ξεκινά από τον **14ο αιώνα. Από τον 16ο αιώνα και έπειτα, η τέχνη της γουνοποιίας γνώρισε σημαντική ανάπτυξη**, καθιστώντας την πόλη πολύ σημαντικό κέντρο επεξεργασίας και εμπορίας γουναρικών στην Ευρώπη.

Παρόλο που η κύρια δραστηριότητα επικεντρωνόταν στην επεξεργασία γουναρικών, υπήρχαν επίσης βυρσοδεψεία που ασχολούνταν με την κατεργασία δερμάτων. **Βέβαια δε διασώζονται σήμερα.**⁶² (Ιστορικά Καττοριάς, 2020) Στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, στην Καστοριά, σε μία εποχή που οι Καστοριανοί γουνέμποροι ήταν εδραιωμένοι στη διεθνή αγορά και προφανώς είχαν διασυνδέσεις με πολλά βυρσοδεψεία στο εξωτερικό, **υπήρχαν στην πόλη 5 βυρσοδεψεία** που κατεργάζονταν δέρματα πάσης φύσεως. Μεταξύ αυτών το βυρσοδεψείο Γκιουλέκα, εξειδικεύονταν αποκλειστικά στην κατεργασία γουνοδερμάτων με διατήρηση του τριχώματος. Ταυτόχρονα, δραστηριοποιούνταν και οι αδερφοί Γουναρά όπως προαναφέρθηκε, που αποτελούσαν το θρύλο των πλούσιων γουναράδων.¹⁴ (Ελληνικά Βυρσοδεψεία, 2001)

Τα γουνοποιία και τα βυρσοδεψεία που προαναφέρθηκαν ξεκινώντας από οικοτεχνίες **εξελίχθηκαν σε βιοτεχνίες**, αλλά δεν κατάφεραν να εκσυγχρονιστούν και να περάσουν στο στάδιο της **Εκβιομηχάνισης**, δεν εξελίχθηκαν σε μεγαλύτερες βιοτεχνίες ή εργοστάσια και έτσι με το πέρασμα των χρόνων έκλεισαν και πλέον η ιστορική τους παράδοση συνεχίζεται μόνο με το εμπόριο γούνας.

2020

1970

1960

1940

1930

1920

1907

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

β.8

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

ΚΟΖΑΝΗ

ΒΙΟΤΕΧΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

Η Κοζάνη από το 1750 είχε αναπτύξει την τέχνη της βυρσοδεψίας και είχε οργανωθεί επίσης σε συντεχνία. Στην ακμή τους υπήρχαν περίπου 60 βυρσοδεψεία, που αποτελούσαν μικρές ή μεγάλες βιοτεχνίες, που είχαν πολλούς εργαζόμενους, γύρω στους 1000 σε αριθμό. Σήμερα δεν λειτουργεί κανένα από αυτά και τα περισσότερα έχουν κατεδαφιστεί ή μετατραπεί σε κατοικίες. Μόνο δύο κτίσματα από αυτά έχουν μείνει να υπενθυμίζουν το βαθύ βιοτεχνικό παρελθόν της βυρσοδεψίας στην πόλη.

Το βυρσοδεψείο της φωτογραφίας 1 βρίσκεται έξω από την πόλη, στο δρόμο προς αεροδρόμιο, όπου εκεί μεταφέρθηκαν και τα περισσότερα από το 1918, και λειτουργούσαν μέχρι τη δεκαετία του 1950. Το βυρσοδεψείο της φωτογραφίας δύο βρίσκεται στον ίδιο δρόμο, είναι διώροφο λιθόκτιστο με ξύλινα κουφώματα και στέγη και ασυμμετρία στις όψεις, καθώς τα ανοίγματα γίνονταν αυτόβουλα σε τυχαίες θέσεις που εξυπηρετούσαν τις εκάστοτε λειτουργίες. Το βυρσοδεψείο της φωτογραφίας 1 είναι ισόγειο πολύ πιο απλής κατασκευής και με τον χαρακτήρα του εφήμερου, γεγονός που δεν χρίζει περεταίρω αρχιτεκτονικής ανάλυσης.⁶³

ΛΙΤΟΧΩΡΟ

ΒΙΟΤΕΧΝΙΕΣ

Από τη συνέντευξη του Ιωάννη Κυρίτση πήραμε την πληροφορία πως η βυρσοδεψία είχε ακμάσει και στο Λιτόχωρο ήδη από το 1900, αλλά ήταν σε βιοτεχνικό επίπεδο, με χειρωνακτικές μεθόδους και μικρής παραγωγής. Ο ίδιος αναφέρεται στο βυρσοδεψείο του Ιωάννη Λάππα, που ήταν ιδιοκτησία του πατέρα και των παππούδων του, και χωροθετούνταν μαζί με τα υπόλοιπα δίπλα στο ποταμό Ενιπέα της περιοχής που παρείχε άφθονο νερό στην κατεργασία των δερμάτων τους. Ήταν πολύ μικρής παραγωγικότητας, καθώς περίμεναν να μαζέψουν περίπου 50-60 δέρματα κυρίως λεπτά όπως κατσίκας και πρόβατου από τους χασάπηδες, κρεοπώλες, σφαγείς για να ξεκινήσουν την επεξεργασία στο εργαστήριό τους. Με τέτοιο τρόπο περίπου λειτουργούσαν έως τη δεκαετία του 1960. Ορισμένα εργαστήρια ίσως διασώζονται σε ερειπιώδη κατάσταση αλλά δεν υπάρχει αρχείο φωτογραφιών.

2020

1970

1960

1940

1930

1920

1907

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

β.8

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Ε Δ Ε Σ Σ Α

Β Ι Ο Τ Ε Χ Ν Ι Ε Σ

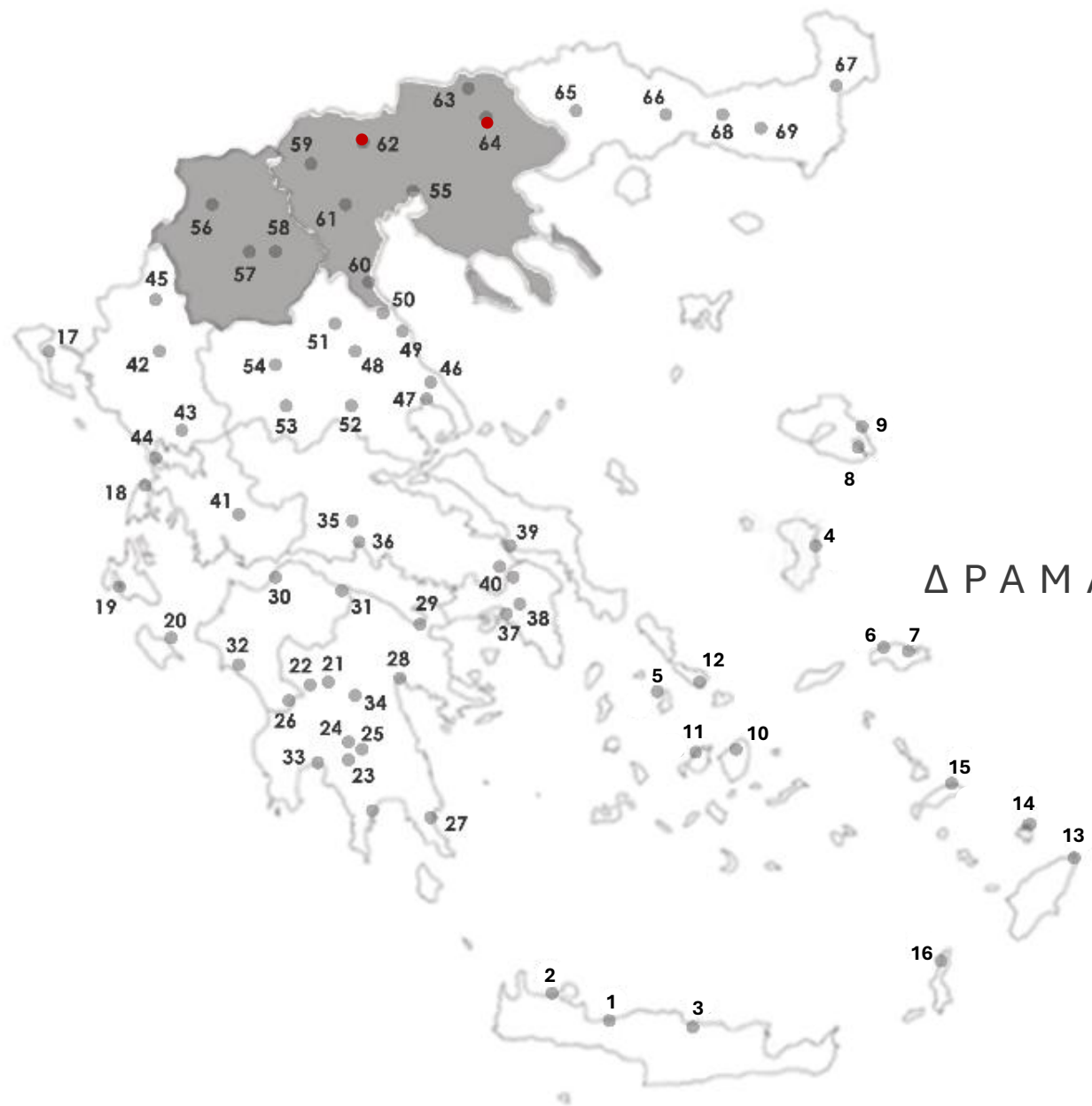
Η Έδεσσα ήταν βιομηχανική πόλη και είχε πολλά εργοστάσια που λειτουργούσαν αποκλειστικά με μία νεροτουρμπίνα, εκμεταλλευόμενοι την υδροκίνηση πολύ πριν από τον 19^ο αιώνα. Τα εργοστάσια αυτά έκλεισαν οριστικά το 1962 και χωροθετούνταν στην περιοχή των Μύλων από πολύ παλιά καθώς γνωρίζουμε πως περιηγητές που επισκέφτηκαν την πόλη κατά τον **17^ο και 18^ο αιώνα** ανέφεραν πως στην πόλη λειτουργούσαν 70 νερόμυλοι και 300 οικοτεχνίες. Ανάμεσα σε αυτές συγκαταλέγονταν αλευρόμυλοι, σησαμοτριβεία και φυσικά βυρσοδεψεία, που αυτά με τη σειρά τους αξιοποιώντας την αφθονία του νερού, κατεργάζονταν δέρματα που προέρχονταν από την τοπική κτηνοτροφία. Σήμερα αυτά είτε διασώζονται σε ερειπιώδη κατάσταση, είτε έχουν χαθεί, είτε έχουν αλλάξει χρήσεις, καθώς η περιοχή έχει υποστεί σημαντικές αλλαγές με την πάροδο των ετών. **64**

Β Ε Ρ Ο Ι Α

Β Ι Ο Τ Ε Χ Ν Ι Ε Σ

Στη Βέροια η βυρσοδεψεία αποτελούσε σημαντικό κλάδο της τοπικής οικονομίας, ιδιαίτερα κατά τον 19^ο και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Τα βυρσοδεψεία, γνωστά ως ταμπάκικα ήταν εγκατεστημένα εκτός της πόλης κυρίως στις **όχθες του ποταμού Τριπόταμου**, αξιοποιώντας την αφθονία νερού που απαιτείται για την επεξεργασία των δερμάτων. Σήμερα δεν διασώζονται ίχνη τους, καθώς πολλά από αυτά έχουν χαθεί, κατεδαφιστεί και αλλάξει χρήση με την πάροδο των ετών.

ΔΡΑΜΑ_ΚΙΛΚΙΣ

2020

1970

1960

1940

1930

1920

1907

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

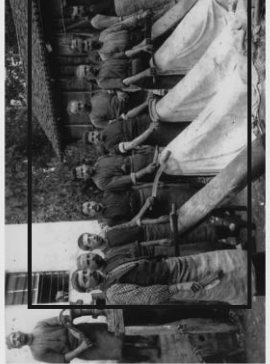
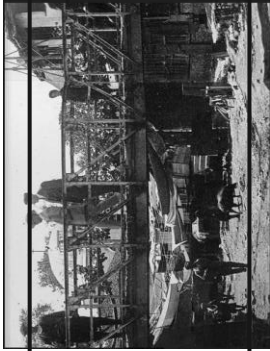
Εκβιομηχάνιση

β.8

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Δ Ρ Α Μ Α

Δράμα, 1900. Ομάδα βυρσοδεψών με τα εργαλεία τους. Το σπίτι που είναι ο τόπος εργασίας τους. Το σπίτι που είναι ο τόπος εργασίας τους. Το σπίτι που είναι ο τόπος εργασίας τους.

Β Ι Ο Τ Ε Χ Ν Ι Ε Σ

Η Δράμα είχε αναπτύξει αρκετά την τέχνη της βυρσοδεψίας, καθώς αποτέλεσε σημαντικό κλάδο της τοπικής οικονομίας κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα. Τα βυρσοδεψεία, ονομαζόμενα στην τοπική διάλεκτο ως ‘ταμπάχανα’, αρχικά ήταν χωροθετημένα στην περιοχή κοντά στη σημερινή Δημόσια Βιβλιοθήκη, και κατά το 1930 μεταφέρθηκαν στην περιοχή του Αρκαδικού, δίπλα στην πηγή της Αγίας Βαρβάρας, όπου υπήρχε άφθονο νερό απαραίτητο για την επεξεργασία των δερμάτων. Το 1927 ήταν περίπου 8 σε αριθμό, **αυξήθηκαν σε 36** τη δεκαετία του 1930 και **τροφοδοτούσαν τα 250 τσαγκαράδικα της πόλης και της επαρχίας της**. Μετά την έλευση των προσφύγων το 1922, πολλοί από αυτούς εργάστηκαν ως τεχνίτες στα βυρσοδεψεία της Δράμας, συμβάλλοντας στην ανάπτυξη του κλάδου.⁶⁵ (Γ.Μπακάλη, 2019)

Η λειτουργία των βυρσοδεψείων όμως επηρέαζε αρνητικά την καθημερινότητα των κατοίκων, καθώς οι κακές συνθήκες υγιεινής όπως οι οσμές και τα απόβλητά των εργαστηρίων προκαλούσαν μεγάλη ενόχληση. Σήμερα η βυρσοδεψία έχει εκλείψει από τη Δράμα, και από τα ταμπάκικα δεν έχουν διασωθεί ίχνη που να θυμίζουν ότι κάποτε υπήρξαν, αλλά ούτε και φωτογραφίες που να αποτυπώνουν αυτό το μακρύ βιοτεχνικό παρελθόν.

Κ Ι Λ Κ Ι Σ

Ο Ι Κ Ο Τ Ε Χ Ν Ι Ε Σ

Στη Γουμένισσα, μία κωμόπολη του νομού Κιλκίς, η βυρσοδεψία αποτελούσε σημαντική δραστηριότητα στο παρελθόν, όπου τα ταμπάκικα της περιοχής, όπως ονομάζονταν από την τοπική διάλεκτο ήταν **οικοτεχνίες**, στις οποίες οι περισσότεροι βυρσοδέψες **επεξεργάζονταν τα δέρματα στις αυλές των σπιτιών τους**. Συγκεκριμένα υπήρχε **συνοικία με το όνομα ‘Ταμπάκικα’**, που βρισκόταν επί της σημερινής οδού Γιαννιτσών. Γνωστοί βυρσοδέψες της περιοχής ήταν ο Χρήστος Αλεξίου που κατεργάζονταν τα δέρματα με την οικογένειά του στην αυλή της οικίας τους (δραστηριότητα που διακόπηκε απότομα το 1929) και ο Κωσταντίνος Παπαχρήστου όπου επεξεργάζονταν δέρματα την ίδια περίοδο.⁶⁶ (Μαθητολόγιον, 1925)

ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟ
ΚΟΜΟΤΗΝΗ
ΞΑΝΘΗ

2020

1970

1960

1940

1930

1920

1907

1900

1890

1870

1830

Αποβιομηχάνιση

Εκβιομηχάνιση

β.9

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗ ΘΡΑΚΗ

ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟ

ΒΙΟΤΕΧΝΙΕΣ

Μία από τις πιο γνωστές περιοχές του Διδυμότειχου είναι η λεγόμενη «**Ταμπακιά**», η οποία βρίσκεται στα νοτιοδυτικά της πόλης, ανάμεσα στον **Ερυθροπόταμο** και το Βυζαντινό Κάστρο της. Η ονομασία αυτή προέκυψε από τα μεγάλο αριθμό βυρσοδεφείων που υπήρχαν στην περιοχή, η οποία επιλέχθηκε λόγω της εγγύτητας στο ποτάμι, καθώς το νερό ήταν άκρως απαραίτητο για την κατεργασία των δερμάτων. Τα εργαστήρια έπαψαν να λειτουργούν περίπου το 1920, και μεταφέρθηκαν ανατολικότερα προς το ποτάμι, στις υπώρειες του λόφου της Αγίας Πέτρας. Σήμερα δεν υπάρχει κάποιο αρχαιακό υλικό που να μας αποδεικνύει αν αυτά τα κτίρια έχουν διασωθεί, αλλά υποθέτουμε πως είτε έχουν χαθεί, είτε έχουν αλλάξει χρήση, είτε διασώζονται σε ερειπιώδη κατάσταση όπως και τα υπόλοιπα βυρσοδεφεία που έπαψαν τη λειτουργία τους.⁶⁷

ΞΑΝΘΗ

ΒΙΟΤΕΧΝΙΕΣ

Στην Ξάνθη υπήρχε μακρά παράδοση στην κατεργασία του δέρματος στην συνοικία που ονομάζονταν «**Ταμπακχανέ**» με πολλά βυρσοδεφεία που λειτουργούσαν ως μικρές βιοτεχνίες δίπλα στην κοίτη του ποταμού Κόσυνθου. Δυστυχώς η συνοικία αυτή κατεδαφίστηκε και δεν υπάρχουν ίχνη της πλέον καθώς στη θέση αυτή ανεγέρθηκαν τα κτίρια της Πολυτεχνικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θράκης, και η παράκτια περιοχή όπου έπλεναν τα δέρματα οι βυρσοδέφες έχει επιχωματωθεί.

ΚΟΜΟΤΗΝΗ

ΒΙΟΤΕΧΝΙΕΣ

Στην Κομοτηνή η βυρσοδεψία αποτελούσε σημαντικό κλάδο της τοπικής οικονομίας κατά την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Υπήρχε όπως και στην Ξάνθη συνοικία που ονομαζόταν «**Ταμπακχανέ**», όπου εκεί βρίσκονταν συγκεντρωμένα τα βυρσοδεφεία μαζί με ένα **τζαμί**, το **τέμενος Ταμπαχανέ**. Σήμερα διασώζεται μόνο το τέμενος καθώς τα βυρσοδεφεία έχουν κατεδαφιστεί και στη θέση τους έχουν ανεγερθεί πολυκατοικίες.

Από την έρευνα και καταγραφή των βυρσοδεφείων σε όλες τις περιοχές της Ελλάδας, προέκυψαν πολύ σημαντικά συμπεράσματα. Μέσω της διεξοδικής ανάλυσης του συνόλου των **260 καταγεγραμμένων κτιρίων που διασώζονται**, αποκαλύφθηκαν τόσο **τυπολογικές ομοιότητες** όσο και **μορφολογικές διαφορές**.

Η βασική ομοιότητα όλων των βυρσοδεφείων ανεξαρτήτως χρονολογίας και λειτουργίας, είτε ως βιοτεχνίες είτε ως βιομηχανίες, είναι η καθολική εξάρτησή τους από τρεις φυσικούς παράγοντες, **το νερό, τον ήλιο και τον άνεμο**. Η χωροθέτηση κάθε βυρσοδεφείου ήταν συγκεκριμένη ώστε να είναι πάντα άμεσα συνδεδεμένη με υδάτινους πόρους όπως η θάλασσα, τα ποτάμια, οι λίμνες, οι πηγές και τα πηγάδια, καθώς το νερό ήταν απολύτως απαραίτητο σε όλα σχεδόν τα στάδια της επεξεργασίας. Πολύ σημαντικός κοινός παράγοντας ήταν ήλιος και ο αέρας, καθώς καθόριζαν την κατεύθυνση και τον προσανατολισμό των χώρων. Αυτοί οι τρεις παράγοντες διαμόρφωσαν σε μεγάλο βαθμό τα χωρικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά των βυρσοδεφείων, με αποτέλεσμα τα κτίρια να τοποθετούνται πάντα κοντά σε υδάτινους πόρους, με κατάλληλο προσανατολισμό, και σε συνδυασμό με το μεγάλο αριθμό ανοιγμάτων στον όροφο, να επιτυγχάνουν τις ιδανικότερες συνθήκες ηλιασμού και αερισμού.

Ακόμη μία κοινή τυπολογική ομοιότητα αποτελεί το γεγονός ότι τα περισσότερα βυρσοδεφεία πέρασαν χρονολογικά από τρεις

εξελικτικές φάσεις, ξεκινώντας ως **οικοτεχνίες**, μετασχηματίζονταν σε **βιοτεχνίες**, ενώ ορισμένα μέσω της εκβιομηχάνισης εξελίσσονταν σε **βιομηχανίες**. Βέβαια δεν ακολούθησαν όλα τις φάσεις αυτές καθώς κάποια λειτούργησαν εξ αρχής ως βιομηχανίες, όπως τα βυρσοδεφεία της Σύρου. Στις περισσότερες περιπτώσεις όμως δεν κατάφεραν να εκσυγχρονιστούν πλήρως και παρέμειναν βιοτεχνίες. Η εξελικτική πορεία του κάθε βυρσοδεφείου επηρέασε σημαντικά την αρχιτεκτονική μορφή του κάθε κτιρίου, καθώς οι οικοτεχνίες, βιοτεχνίες είχαν εντελώς διαφορετικά μορφολογικά και χωρικά χαρακτηριστικά από τις βιομηχανίες που δημιουργήθηκαν αργότερα.

Σημείο καμπής ήταν κατά την περίοδο της εκβιομηχάνισης, η εξέλιξη του βυρσοδεφείου από βιοτεχνία με χειρωνακτικές μεθόδους κατεργασίας σε βιομηχανία με εκσυγχρονισμένα μηχανήματα. Τα μηχανήματα αυτά αντικατέστησαν τους δεσμευτικούς 'χτιστούς' χώρους κατεργασίας όπως οι λίμπες και τα ασβεστερά, **αλλάζοντας μορφολογικά και χωρικά το εσωτερικό χώρο του βυρσοδεφείου**. Στις περιπτώσεις που τα μηχανήματα αυτά τοποθετούνταν στον όροφο, για την υποστήριξη του μεγάλου βάρους τους, κατασκευάζονταν πρόσθετα υποστυλώματα από οπλισμένο σκυρόδεμα που συνδέονταν με τις βάσεις των μηχανήματων.

Τα κτίρια που κατασκευάστηκαν πριν το 1980 ήταν αρχικά μονώροφα και μετέπειτα διώροφα λιθόκτιστα κτίσματα απλής μορφής, χωρίς ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά, καθώς δεν εστίαζαν στη μορφή τους, αλλά αποκλειστικά στη λειτουργία και την οργάνωση του χώρου. Εξαίρεση βέβαια αποτελούν τα βυρσοδεψεία της Σύρου, καθώς από το 1830 που ξεκίνησε η λειτουργία τους, ήταν κτίρια πολύ επιμελημένα με ιδιαίτερη έμφαση στη μορφή τους, όπως και η βιομηχανία Νικούλη στο Βόλο, που ιδρύθηκε το 1872, αλλά και το βυρσοδεψείο Ρουσσάκη στην Αθήνα, που ιδρύθηκε το 1840.

Από το 1900-1930 στα περισσότερα βυρσοδεψεία που ιδρύθηκαν, αποδιδόταν ιδιαίτερη βαρύτητα τόσο στη λειτουργία και στην οργάνωση του χώρου, όσο και στη μορφή τους. Άλλωστε δεν είναι τυχαίο πως τα κτίσματα που διασώζονται με το μεγαλύτερο αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον είναι αυτά που κατασκευάστηκαν στις δεκαετίες αυτές. Αξιοσημείωτα παραδείγματα είναι τα βυρσοδεψεία Νούσια, Γεωργίου και Μπένη στη Θεσσαλονίκη, το βυρσοδεψείο Νικολάου στη Σάμο αλλά και τα υπόλοιπα που δημιουργήθηκαν στη συνέχεια στην περιοχή, καθώς και τα βυρσοδεψεία της Χίου και της Λέσβου. Την ίδια περίοδο ιδρύθηκαν τα βυρσοδεψεία που εξελίχθηκαν ως τα μεγαλύτερα της Ελλάδας, όπως αυτό του Σουρλάγκα στη Λέσβο το 1903.

Βέβαια πρέπει να σημειωθεί πως κατά τις δεκαετίες 1890-1930, τα βυρσοδεψεία κατασκευάζονταν και λειτουργούσαν ως μεγάλες αυτόνομες μονάδες και όχι ως κτιριακό σύνολο με κοινόχρηστες λειτουργίες, όπως παρατηρήθηκε στα προγενέστερα κτιριακά σύνολα των 'ταμπακαριών' στα Χανιά, τη Δημητσάνα και την Άμφισσα. Τέλος, τα κτίρια που κατασκευάστηκαν μεταπολεμικά, επηρεασμένα από το κίνημα του μοντερνισμού και τη χρήση οπλισμένου σκυροδέματος, δεν έχουν μεγάλο αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον και δεν μπορούν να συγκριθούν με αυτά των προηγούμενων περιόδων.

Δυστυχώς, από τα 760 βυρσοδεψεία που λειτουργούσαν μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, διασώθηκαν μόνο τα 260, που η συντριπτική πλειονότητά τους αποτελεί ερείπια, ενώ ελάχιστα από αυτά έχουν αποκατασταθεί. Από αυτά λειτουργεί μόνο ένα στο Ρέθυμνο, που αποτελεί το μεγαλύτερο βυρσοδεψείο της Ελλάδας και ορισμένα μικρότερα στην Αθήνα. Αυτό αποδεικνύει πως το μεγαλύτερο απόθεμα των κτιρίων της βυρσοδεψίας συνεχίζει να χάνεται, γι' αυτό είναι απολύτως αναγκαίο τα βυρσοδεψεία να μην συνεχίσουν να αντιμετωπίζονται ως απλά εγκαταλελειμμένα βιομηχανικά κατάλοιπα, αλλά ως σημαντικά τεκμήρια της ελληνικής βιομηχανικής κληρονομιάς.

ΒΙΟΤΕΧΝΙΕΣ

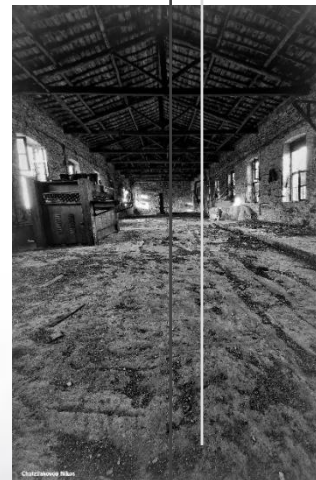
Νεοκλασικισμός

συμμετρικές όψεις

ενιαίοι χώροι

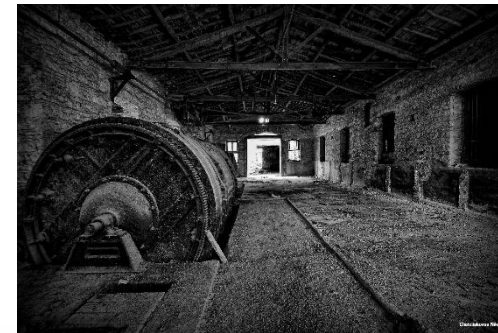
εμφανείς στέγες

ξύλινα κουφώματα

ξύλινες στέγες
λιθόκτιστα κτίσματα
μικρή κλίμακα
ισόγεια_διώροφα

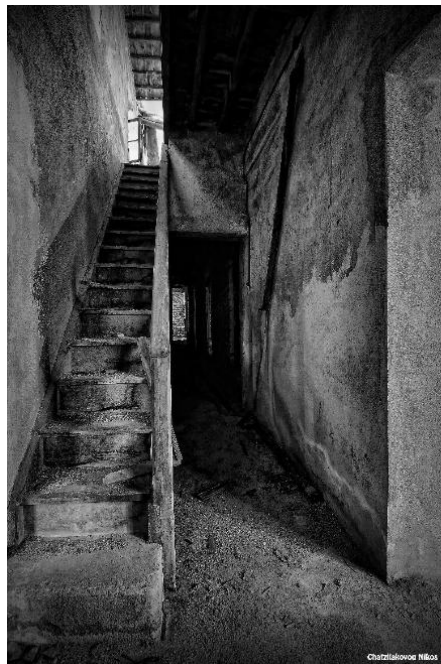
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ

ξύλινες ή μεταλλικές στέγες
λιθόκτιστα κτίσματα ή από οπλισμένο σκυρόδεμα
μεγάλη κλίμακα
διώροφα

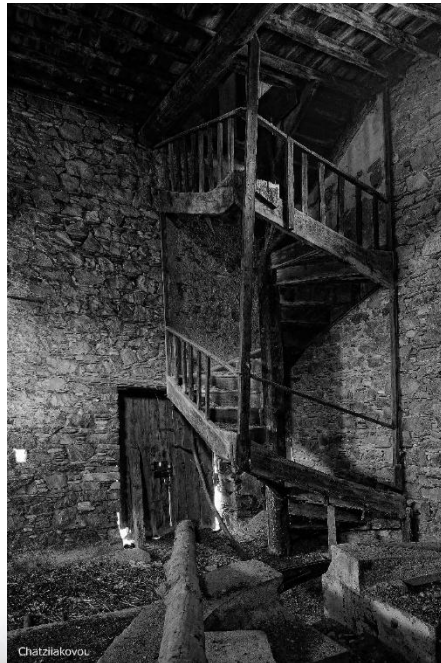
Chatziliakovou

Chatziliakovou Nikos

Chatziliakovou Nikos

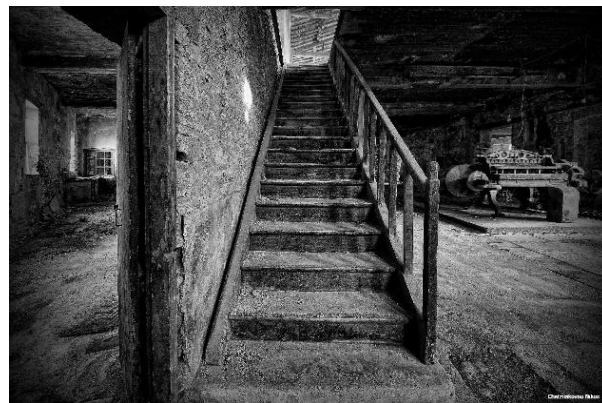

Chatziliakovou

κλιμακοστάσια

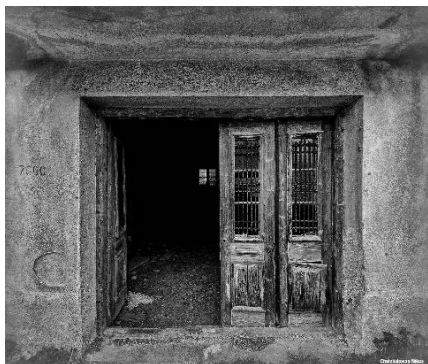
Chatziliakovou Nikos

Chatziliakovou Nikos

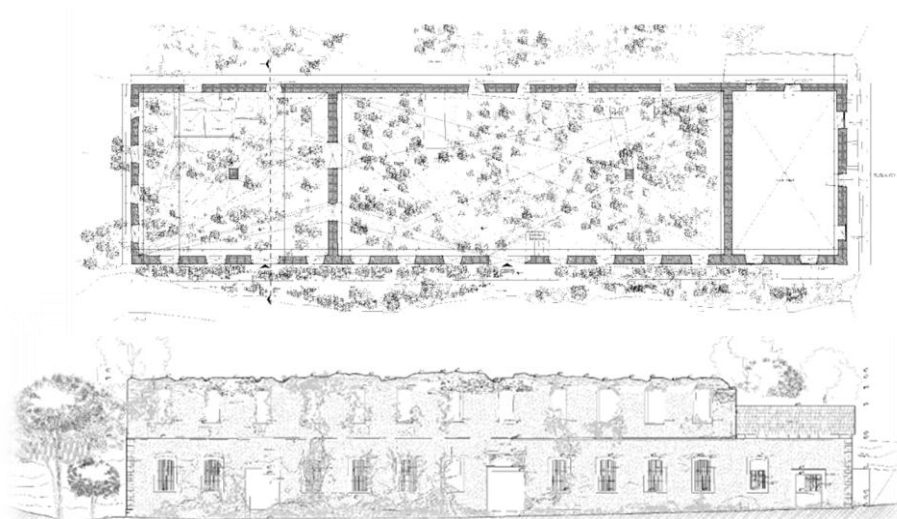

Chatziliakovou

κουφώματα

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ
επιρροές

ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1 Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη, *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1998

2 Κορνηλία Ζαρκιά, *Η προβιομηχανική βυρσοδεψία στην Ελλάδα, 1997*

3 Wehr, Hans, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, 4η έκδοση, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1994

4 Πausanias, *Ελλάδος Περιήγησις*, τόμος 3 (μετάφραση Ν. Παπαχατζής), Αθήνα, 1994

5 Όμηρος, *Ιλιάδα*, (μετάφραση Ν. Καζαντζάκης – Ι. Θ. Κακριδής), 2007

6 Όμηρος, *Οδύσσεια*, (μετάφραση Δ. Μαρωνίτης), Θεσσαλονίκη 1996.

7 Ησίοδος, *Έργα και Ημέραι*, (μετάφραση Δ. Ν. Μαρωνίτης), Θεσσαλονίκη 1989

8 Αριστοφάνης, *Πλούτος*, (μετάφραση Θρασύβουλος Σταύρου), Αθήνα, 1992

9 Λουκιανός, *Ανάρχισις ή Περί Γυμνασίων*, (μετάφραση Κωνσταντίνος Τσάτσος), Αθήνα, 2003

10 Θεόφραστος, *Περί Φυτών Ιστορίας*, Βιβλίο ΙΙΙ, (μετάφραση Δ. Λαμπρέλης), Θεσσαλονίκη, 2005

11 Ντίνος Θ. Κόγιας, *Σάμος 1862-1920*, Εκδόσεις επί χάρτου, Αθήνα 1999

12 Κ. Κωστής, Σ. Πετμέζας, *Η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας τον 19ο αιώνα*, κείμενο Χ. Αγριαντώνη, «Βιομηχανία», Μάρτιος 2006

16 Ν.Μπελαβίλας, *Ιστορικός βιομηχανικός εξοπλισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα 1998

27 Ιωάννα Κατσιγιάννη, Αντωνία Κονδύλη-Λαγαρή, *Βιομηχανικά κτίρια στην Ερμούπολη*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Απρίλιος 2000

30 Χ. Αγριαντώνη – Α. Φενερλή , *Ερμούπολη – Σύρος: Ιστορικό οδοιπορικό*, Εκδόσεις ΟΛΚΟΣ, 2000

31 ΓΑΚ Σάμου, Αρχείο Ηγεμονικού Διοικητικού Γραφείου, έγγραφο 24, φάκελος 2/1 1868

32 ΓΑΚ Σάμου, Αρχείο Ηγεμονικού Διοικητικού Γραφείου, έγγραφο 21, φάκελος 1/3 1874

33 Χρ. Λάνδρος, *Εμπόριο και βιομηχανία στη Σάμο 1851-1912*. Αρχείο Ηγεμονικού Διοικητικού Γραφείου, Περιοδική έκδοση των ΓΑΚ, Αθήνα, 2004

34 ΓΑΚ Σάμου, Αρχείο Ηγεμονικού Διοικητικού Γραφείου, έγγραφο 48, φάκελος 2/1 1895

35 Νικόλαος Σίδερης, *Η ελληνική βιομηχανία. Βιομηχανική παραγωγή και αξία αυτής τα έτη 1953 και 1954*, Αθήνα 1955

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 36** Κώστας Ι. Καλατζής, *Το ταμπάκικο*, οχτώ διηγήματα, β' έκδοση, Αθήνα 1992
- 37** Κεντούρης, Η βυρσοδεψία εν Σάμω ,Σαμιακόν Ημερολόγιον 1939
- 38** Κροκίδης, *Η Σάμος από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι σήμερα*, η παραδοσιακή βιομηχανία της βυρσοδεψείας στα Καρλοβάσια Σάμου, τόμος Β ,1998
- 45** Τάκης Μαμαλούκας, Λαογραφικά της Λευκάδας, κείμενο τα Παλιά Ταμπάκικα της Λευκάδας ,1978
- 46** Γιώργος Γιαξόγλου , *Η Αναβρυτή, Εικόνες Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής*, τεύχος 09. Σπάρτη 2020
- 48** *Μοναστήρια και προσκυνήματα της Εκκλησίας της Ελλάδος: Μυστράς*, Συλλογικό έργο. Αθήνα 2003.
- 51** Μηλίτση - Νίκα Αναστασία, *Η Μέση Εκπαίδευση στη Μεσσηνία (1833-1910)*, Καλαμάτα 2004
- 52** Εύη Μελισσάρη-Μπεληγιάννη, Χαλκίδα, Μια Οικογένεια Μια Ιστορία, Βουλιαγμένη 2018
- 53** Έλενα Γιαννακοπούλου – Τριανταφυλλίδη, *Όψεις του παλιού Βραχωριού*, Α'Ρίζα Αγρινιωτών, 1997,
- 56** Βασιλική Ρόκου, Τα βυρσοδεψεία των Ιωαννίνων, Από το εργαστήριο στο εργοστάσιο της βιοτεχνικής πόλης, 2004
- 65** Γεωργία Μπακάλη-Δημήτρης Ι.Σφακιανάκης, *Η Δράμα των προσφύγων, Αφιέρωμα μνήμης*, ιστορικο-φωτογραφικό λεύκωμα, Δράμα 2019
- 66** Μαθητολόγιον Δημοτικού Σχολείου Αρρένων Γουμενίτης, 1920-1925

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ_ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ

Τριανταφυλλιώ Κυρλή, 93 χρονών
Γιάννης Χουβαρδάς, 58 χρονών
Ευαγγελία Πρατσινάκη, 90 χρονών
Μαρία Λυμπέρη, 58 χρονών
Μαρία Μαρούκη, 58 χρονών
Ηλίας Γερεντές,72 χρονών(1996)
Ιωάννης Κυρίτσης,60 χρονών
Προσωπικό Αρχείο Χριστόδουλου Μαούνη
Προσωπικό Αρχείο Εύης Μελισσάρη-Μπεληγιάννη

ΣΥΝΕΔΡΙΑ_ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ_ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

- 13** Ν. Μπελαβίλας, *Καταγραφή και Διάσωση: τα πρώτα βήματα στις τεχνικές της διάσωσης της βιομηχανικής κληρονομιάς ή ας διαβάσουμε τις μορφές*, Εργαστήριο για τη βιομηχανική κληρονομιά, 2012
- 14** *ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ 19ος- 20ος αι.*, Συνάντηση εργασίας, Εργαστήριο Προβιομηχανικής Τεχνολογίας, Ιωάννινα 2001
- 15** Λεντούδη Μαρία, *Τεκμηρίωση & Επανένταξη των Βυρσοδεψείων του Καρλοβάσου στον Ιστό της πόλης*, διπλωματική εργασία, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Δ.Π.Μ.Σ. Προστασίας Μνημείων, Συντήρηση και Αποκατάσταση Ιστορικών Κτιρίων και Συνόλων, επιβλ. Ν. Μπελαβίλας, Ε. Εφesiού, Αθήνα 2011.
- 17** Κελεπέρη Μαρία, *Η επανάχρηση ως μέσο για την αναβίωση και επανένταξη πρώην βιομηχανικών περιοχών στη σύγχρονη πόλη, Η πρώτη βιομηχανική ζώνη Κόβα στη Ρόδο*, διάλεξη ΕΜΠ, Αθήνα 2012
- 18** Καμπουροπούλου Θέτις, *Επανάχρηση και Περιβαλλοντική Αναβάθμιση Βιομηχανικού Κτιρίου στην οδό Πέτρου Ράλλη*, Διπλωματική εργασία, Πρόγραμμα Περιβαλλοντικού Σχεδιασμού Πόλεων & Κτιρίων, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Αθήνα Σεπτέμβριος 2019
- 20** Π. Παρασκευάς, *Η βυρσοδεψία στην Κρήτη 1830-1913*, Πεπραγμένα του Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ρέθυμνο 1995
- 22** Ηρώ Μιναρετζή, *Οικιστική Ανασυγκρότηση της Παραλιακής Γειτονιάς των Ταμπακαριών στη Χαλέπα Χανίων*, διπλωματική εργασία, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, επιβλ. Γεωργία Μαρίνου Κωνσταντίνος Σερράος, Αθήνα 2020
- 23** Γιανναρου Χριστίνα, Χαριτακή Μαρία , *Ταμπακαριά Χανίων, Μετώπου Επανεκκίνησης*, διπλωματική εργασία, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, επιβλ Τσιρακή Σοφία,, Αθήνα 2016
- 24** Παρασκευή Ζαρμπούτη, Βασιλική Σταματοπούλου, *Σχολή παραδοσιακών τεχνών στα Ταμπακαρια της Αγίας Κυριακής στη Χαλέπα Χανίων*, Διπλωματική Εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πολυτεχνείο Κρήτης, Χανιά, 2022
- 26** Γιακούπη Πελαγία, *Ο κύκλος της επεξεργασίας του δέρματος στο βορειοανατολικό Αιγαίο*, πτυχιακή εργασία, Α.Ε.Ι. Πειραιά – Τεχνολογικό Τμήμα Τεχνολογίας, Τμήμα Κλωστοϋφαντουργών Μηχανικών, Αθήνα 2017
- 29** Νίκη Καραγεωργίου, Ιωάννης Πνευματικάκης, *Βυρσοδεψεία Σάμου και βιομηχανικά κτίρια(τέλη 19ου - αρχές 20ου*, διπλωματική εργασία, Τμήμα Πολιτικών Δομικών Έργων, ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ, επιβλ. Π. Θεοδωρακάκου-Βαρελίδου,Αθήνα,1999
- 39** Πελαγία Γιακουπή, *Ο κύκλος της επεξεργασίας του δέρματος στο βορειοανατολικό Αιγαίο*, διπλωματική εργασία, Ανώτατο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Πειραιά, Τμήμα Κλωστοϋφαντουργών Μηχανικών Τ.Ε, επιβλ. Εφεντάκη-Μαυρομμάτη Αθηνά, Πειραιάς 2017
- 42** *Το τέλος των γιγάντων, Βιομηχανική κληρονομιά και μετασχηματισμοί των πόλεων*, 5ηΠανελλήνια Επιστημονική Συνάντηση TICCΙH Βόλος, 2007
- 47** *Βιομηχανική κληρονομιά στην περιφέρεια Πελοποννήσου*, Ημερίδα, πνευματικό κέντρο δήμου Τριπολης, 2010
- 49** Νεκτάριος Ι. Σκάγκος, *Το ανατολικό τείχος στην κάτω πόλη της Μονεμβασίας, Η πρόσφατη αρχαιολογική έρευνα*, 2008
- 55** Γεωργία Χατζημουρατίδου, *Η Πολιτιστική Κληρονομιά της Βυρσοδεψίας στο Αστικό Τοπίο των Ιωαννίνων*, μια κριτική ματιά σε πιθανές πρακτικές αναβίωσης, ερευνητική εργασία, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, επιβλ Κατερίνα Κοτζιά, 2024
- 58** Στουρνάρας Γρηγόριος, *Η οργάνωση και χρήση του χώρου στην περιοχή των Τρικάλων κατά την όψιμη Οθωμανική περίοδο*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο 2002

- 60 Τσόχα Ευφημία, *Αποκατάσταση και Επανάχρηση του Βιομηχανικού Κτιρίου Νούσια*, διπλωματική εργασία, Πολυτεχνική Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών Προστασία, Συντήρηση και Αποκατάσταση Μνημείων Πολιτισμού, επιβλ.: Δούση Μαρία, Θεσσαλονίκη 2018
- 61 Γκούτης Βασίλειος, Φυντριλάκης Αποστόλης, Χριστοφορίδης Θεόδωρος, *ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ-ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ-ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΩΗΝ ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΟΥ ΝΟΥΣΙΑ*, (πτυχιακή εργασία, Πολιτικών Μηχανικών ΤΕ, Τεχνολογικό Ίδρυμα Δυτικής Ελλάδας, επιβλ: Δ. ΡΟΥΜΠΙΕΝ) , Πάτρα 2014

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ_ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

- 19 Γρηγόρης Παπαδοπετράκης, άρθρο στην εφημερίδα Ρέθymνος : https://www.rethemnosnews.gr/apopseis/677758_ta-byrsodepseia-kai-i-synoikia-tampakaria-toy-rethymnoy
- 21 Βακαλοπούλου Μ., Δανιήλ Μ., Λαμπρόπουλος Χ., Φασουράκης Η. (επιμ.), 2017, Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής : www.vidarchives.gr
- 25 Δημήτρης Σάββας, άρθρο στην εφημερίδα ΠΑΤΡΙΣ : <https://archive.patris.gr/articles/142640>
- 28 Παναγιώτης Κουλουμπής, άρθρο στην εφημερίδα : <https://www.syrostopday.gr/news/132954-Ta-tampakia-tis-Syroy-H-proti-spiitha-H-agnosti-kai-synarpastiki-istoria-tis-vyrsodepsias-stin-Ermoypoli.aspx>,
- 40 Φραγκουδάκης Γεώργιος, Προβιομηχανική κίνηση στη Χώρα της Νάξου, περιοδικό Φλέα τ.55, Ιούλ.-Σεπ. 2017
- 41 Ναξιακόν Μέλλον, εφημερίδα φ.7(78), 10 Σεπτεμβρίου 1945
- 43 Ξανθίππη Αγγέλλη, άρθρο στην εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ ΤΗΣ ΚΩ, 2021
- 44 Επιχειρησιακό Σχέδιο Αγροτικής Ανάπτυξης 2014-2020, Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου
- 50 Θανάσης Κούστας, *Τα ταμπάκια της Πάτρας*, 2021, άρθρο στην εφημερίδα Νεολόγος των Πατρών <https://dete.gr/ta-tabakika-tis-patras/>
- 54 Έλενα Γιαννακοπούλου – Τριανταφυλλίδη, άρθρο στην εφημερίδα: <https://agriniostories.gr/i-ermitsa-kai-ta-vyrsodepseia-tis/>
- 57 Φώτης Βράκας, *Ταμπάκηδες-Μια μικρή αναφορά στους βυρσοδέψες της Άρτας, 17ος-19ος αιώνας*, άρθρο στην εφημερίδα Ηχώ της Άρτας: <https://ixotisartas.gr/%CE%B1%CE%BC%CF%80%CE%AC%CE%BA%CE%B7%CE%B4%CE%B5%CF%82-%CE%BC%CE%B9%CE%B1-%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CF%81%CE%AE-%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%AC-%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%82-%CE%B2%CF%85/>
- 59 Αποστόλης Ι.Πήχιος, Τρίκαλα, 1979, <https://www.fatsimare.gr/imerologion-trikkaion/2017/07/10/ta-tampakika-kai-oi-tampakides-ton-trikalon>
- 62 *Ιστορικά Καστοριάς: Οι συνοικίες Νταηλάκη και ΛΥΒ από το 1920 μέχρι και σήμερα* <https://www.aboutkastoria.gr/istorika-kastorias-sinikies-ntailaki-ke-liv-apo-1920-mechri-ke-simera/>
- 63 <https://www.prlogos.gr/%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CE%B9%CF%87%CF%84%CE%AE%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BB%CE%AE-%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%82%CF%85%CF%80%CE%BF%CF%88%CE%B7%CF%86%CE%AF%CE%BF%CF%85/>
- 64 <http://www.mixanitouxronou.gr/pos-dimioyrgithikan-oi-katarraktes-tis-edessas-to-pio-polyfografimeno-meros-tis-polis-kapote-edine-reyma-sta-ergostasia-vinteo/>
- 67 <https://kastropolites.com/%CE%B7%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B1%CE%BC%CF%80%CE%B1%CE%BA%CE%B9%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%B4%CE%B9%CE%B4%CF%85%CE%BC%CE%BF%CF%84%CE%B5%CE%B9%CF%87%CE%BF-%CE%B7/>

- 1-9** Προσωπικό Αρχείο Χατζηιακώβου Νίκος
- 10-12** Τσόχα Ευφημία, Αποκατάσταση και Επανάχρηση του Βιομηχανικού Κτιρίου Νούσια, Πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών Προστασία, Συντήρηση και Αποκατάσταση Μνημείων Πολιτισμού, επιβλ.: Δούση Μαρία, Θεσσαλονίκη 2018
- 13** Ν. Μπελαβίλας, Καταγραφή και Διάσωση: τα πρώτα βήματα στις τεχνικές της διάσωσης της βιομηχανικής κληρονομιάς ή ας διαβάσουμε τις μορφές, Εργαστήριο για τη βιομηχανική κληρονομιά, 2012
- 14-16** Προσωπική συλλογή Γρηγόρη Παπαδοπετράκη
- 17-25** Βακαλοπούλου Μ., Δανιήλ Μ., Λαμπρόπουλος Χ., Φασουράκης Η. (επιμ.), 2017, Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής : www.vidarchives.gr
- 26-28** Γιανναρου Χριστινα, Χαριτακη Μαρια , Ταμπακαριά Χανίων, Μετώπου Επανεκκίνηση, διπλωματική εργασία, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, επιβλ Τσιρακη Σοφια,, Αθήνα 2016
- 29-40** Ηρώ Μινारेτζή, Οικιστική Ανασυγκρότηση της Παραλιακής Γειτονιάς των Ταμπακαριών στη Χαλέπα Χανίων, διπλωματική εργασία,, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, επιβλ. Γεωργία ΜαρίνουΚωνσταντίνος Σερράος, Αθήνα 2020
- 41-45** Παρασκευή Ζαρμπούτη, Βασιλική Σταματοπούλου, Σχολή παραδοσιακών τεχνών στα Ταμπακαρια της Αγίας Κυριακής στη Χαλέπα Χανίων, Διπλωματική Εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πολυτεχνείο Κρήτης, Χανιά, 2022
- 46-49** Βακαλοπούλου Μ., Δανιήλ Μ., Λαμπρόπουλος Χ., Φασουράκης Η. (επιμ.), 2017, Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής : www.vidarchives.gr
- 50-51** Πίνακας Γεώργιου Μουτσάτσου
- 52-85** Βακαλοπούλου Μ., Δανιήλ Μ., Λαμπρόπουλος Χ., Φασουράκης Η. (επιμ.), 2017, Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής : www.vidarchives.gr
- 86-94** Ιωάννα Κατσιγιάννη, Αντωνία Κονδύλη-Λαγαρή, Βιομηχανικά κτίρια στην Ερμούπολη, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Απρίλιος 2000
- 94-97** Νίκη Καραγεωργίου, Ιωάννης Πνευματικάκης, Βυρσοδεψεία Σάμου και βιομηχανικά κτίρια(τέλη 19ου – αρχές 20ου, διπλωματική εργασία, Τμήμα Πολιτικών Δομικών Έργων, ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ, επιβλ. Π. Θεοδωρακάκου-Βαρελίδου,Αθήνα,1999
- 98-101** Ιωάννα Κατσιγιάννη, Αντωνία Κονδύλη-Λαγαρή, Βιομηχανικά κτίρια στην Ερμούπολη, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Απρίλιος 2000
- 102-105** Βακαλοπούλου Μ., Δανιήλ Μ., Λαμπρόπουλος Χ., Φασουράκης Η. (επιμ.), 2017, Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής : www.vidarchives.gr
- 106-109** Ιωάννα Κατσιγιάννη, Αντωνία Κονδύλη-Λαγαρή, Βιομηχανικά κτίρια στην Ερμούπολη, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Απρίλιος 2000
- 110-115** Βακαλοπούλου Μ., Δανιήλ Μ., Λαμπρόπουλος Χ., Φασουράκης Η. (επιμ.), 2017, Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής : www.vidarchives.gr
- 116-118** Νίκη Καραγεωργίου, Ιωάννης Πνευματικάκης, Βυρσοδεψεία Σάμου και βιομηχανικά κτίρια(τέλη 19ου – αρχές 20ου, διπλωματική εργασία, Τμήμα Πολιτικών Δομικών Έργων, ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ, επιβλ. Π. Θεοδωρακάκου-Βαρελίδου,Αθήνα,1999
- 119-123** Ιωάννα Κατσιγιάννη, Αντωνία Κονδύλη-Λαγαρή, Βιομηχανικά κτίρια στην Ερμούπολη, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Απρίλιος 2000
- 124-128** Βακαλοπούλου Μ., Δανιήλ Μ., Λαμπρόπουλος Χ., Φασουράκης Η. (επιμ.), 2017, Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής : www.vidarchives.gr

129-238 Προσωπικό Αρχείο Χατζηιακώβου Νίκος

183,191 Σχέδια Δημήτρη Κροκίδη,1995

239-247 Προσωπικό Αρχείο Αλεξίου Σοφίας

248-272 Βακαλοπούλου Μ., Δανιήλ Μ., Λαμπρόπουλος Χ., Φασουράκης Η. (επιμ.), 2017, Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής : www.vidarchives.gr

273-275 Κορνηλία Ζαρκιά, Η προβιομηχανική βυρσοδεψία στην Ελλάδα,1997

276-287 Μελέτη «Ολοκληρωμένη Παρέμβαση Ανάδειξης Ευρύτερης Περιοχής Αναβρυτής Ταΰγετου» Γιώργος & Γιάννα Γιαξόγλου,Μάρθα Χουσιανάκου, Πατρίκ Μπενετέ, ΠΤΙ ΕΤΒΑ – Σπάρτη

288 Προσωπικό Αρχείο Κυριάκου Καλκάνη

289-291 ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ 19ος- 20ος αι., Συνάντηση εργασίας, Εργαστήριο Προβιομηχανικής Τεχνολογίας, Ιωάννινα 2001

292-294 Βακαλοπούλου Μ., Δανιήλ Μ., Λαμπρόπουλος Χ., Φασουράκης Η. (επιμ.), 2017, Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής : www.vidarchives.gr

295 Το τέλος των γιγάντων, Βιομηχανική κληρονομιά και μετασχηματισμοί των πόλεων, 5ηΠανελλήνια Επιστημονική Συνάντηση TICCΙΗ Βόλος, 2007

296-316 Βακαλοπούλου Μ., Δανιήλ Μ., Λαμπρόπουλος Χ., Φασουράκης Η. (επιμ.), 2017, Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής : www.vidarchives.gr

317-318 Το τέλος των γιγάντων, Βιομηχανική κληρονομιά και μετασχηματισμοί των πόλεων, 5ηΠανελλήνια Επιστημονική Συνάντηση TICCΙΗ Βόλος, 2007

319-334 Βακαλοπούλου Μ., Δανιήλ Μ., Λαμπρόπουλος Χ., Φασουράκης Η. (επιμ.), 2017, Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής : www.vidarchives.gr

335-336 Προσωπικό αρχείο Εύης Μελισσάρη-Μπελιγιάννη

337-345 Βακαλοπούλου Μ., Δανιήλ Μ., Λαμπρόπουλος Χ., Φασουράκης Η. (επιμ.), 2017, Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής : www.vidarchives.gr

350 Ολκός, Ριζάρειο Ίδρυμα, Αθήνα 1996

351 Καρτ Ποστάλ Γ. Δημητριάδη

362-374, 381-385 Βακαλοπούλου Μ., Δανιήλ Μ., Λαμπρόπουλος Χ., Φασουράκης Η. (επιμ.), 2017, Βιομηχανικά Δελτία Απογραφής : www.vidarchives.gr

375-380 ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΒΥΡΣΟΔΕΨΕΙΑ 19ος- 20ος αι., Συνάντηση εργασίας, Εργαστήριο Προβιομηχανικής Τεχνολογίας, Ιωάννινα 2001

386-407 Τσόχα Ευφημία, Αποκατάσταση και Επανάχρηση του Βιομηχανικού Κτιρίου Νούσια, Πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών Προστασία, Συντήρηση και Αποκατάσταση Μνημείων Πολιτισμού, επιβλ.: Δούση Μαρία, Θεσσαλονίκη 2018

Η παρούσα ερευνητική εργασία επικεντρώνεται στην καταγραφή και αρχιτεκτονική ανάλυση των βυρσοδεψείων στην Ελλάδα, ως μέρος της πολιτιστικής και βιομηχανικής κληρονομιάς. Μέσα από μια ιστορική αναδρομή στην τέχνη της βυρσοδεψίας, αναδεικνύεται η μετάβαση από τη βιοτεχνική στη βιομηχανική παραγωγή και οι χωρικές και μορφολογικές μεταβολές που αυτή επέφερε. Η εσωτερική διάταξη, η δομή και οι όψεις των κτηρίων μελετώνται σε συνάρτηση με κοινωνικοπολιτικές συνθήκες και ρεύματα της εκάστοτε εποχής, καθώς και με την περίοδο εκβιομηχάνισης και αποβιομηχάνισης. Μέσω συγκριτικής ανάλυσης των βυρσοδεψείων σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας, προκύπτουν κρίσιμα συμπεράσματα τόσο για τον αρχιτεκτονικό τους χαρακτήρα, όσο και για τη σημασία της προστασίας τους ως μία ιδιαίτερη κατηγορία της ελληνικής βιομηχανικής αρχιτεκτονικής.